

**DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
DAUGAVPILS UNIVERSITY**

**VĒSTURE:
AVOTI UN CILVĒKI**

XXVIII

**HISTORY:
SOURCES AND PEOPLE**

DAUGAVPILS UNIVERSITĀTE
AKADĒMISKAIS APGĀDS "SAULE"
2025

Saleniece, I., atb. red. *Vēsture: avoti un cilvēki. XXVIII*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”, 2025. 156 lpp.

Daugavpils Universitātes zinātnisko rakstu krājums “Vēsture: avoti un cilvēki” ir anonīmi recenzēts periodisks izdevums ar starptautisku zinātniskās redakcijas kolēģiju. Tā mērķis ir prezentēt aktuālo pētījumu rezultātus vēstures zinātnes, kā arī historiogrāfijas un vēstures palīgzinātņu jomā. Iznāk vienu reizi gadā latviešu un angļu valodā.

Redkolēģija

Irēna Saleniece (Daugavpils Universitāte, Latvija) – atbildīgā redaktore
Sandra Grigaravičiūtė (Lietuvas Genocīda un pretošanās pētniecības centrs, Lietuva)
Maija Grizāne (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Marcin Jarzabek (Jagelonu Universitāte, Polija)
Ēriks Jēkabsons (Latvijas Universitāte, Latvija)
Andris Levāns (Latvijas Universitāte, Latvija)
Olaf Mertelsmann (Tartu Universitāte, Igaunija)
Inese Runce (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Henrihs Soms (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Geoffrey Swain (Glāzgovas Universitāte, Apvienotā Karaliste)
Vitālijs Šalda (Daugavpils Universitāte, Latvija)
Michal Šimáně (G. Mendēļa Universitāte, Čehija)
Juris Urtāns (Latvijas Kultūras akadēmija, Latvija)

Literārās redaktores:

Jana Butāne-Zarjuta, Sandra Meškova

Tehniskā redaktore:

Laima Grišule

Maketētāja:

Laima Grišule

Iekļauts EBSCO datubāzē.

ISSN 1691-9297

ISBN 978-9934-39-039-5

<https://doi.org/10.59893/vac.28>

Saleniece, I., ed. *History: Sources and People. XXVIII*. Daugavpils: Daugavpils University Academic Press “Saule”, 2025. 156 p.

The collection of articles “History: Sources and People” of Daugavpils University is a double-blind peer-reviewed periodical with the international editorial board. It publishes articles aimed at presenting the research findings in the field of history, as well as historiography and auxiliary historical disciplines. It is published once a year in Latvian and English.

Editorial Board

Irēna Saleniece (Daugavpils University, Latvia) – editor in chief
Sandra Grigaravičiūtė (Genocide and Resistance Research Centre of Lithuania, Lithuania)
Maija Grizāne (Daugavpils University, Latvia)
Marcin Jarzabek (Jagiellonian University, Poland)
Ēriks Jēkabsons (University of Latvia, Latvia)
Andris Levāns (University of Latvia, Latvia)
Olaf Mertelsmann (University of Tartu, Estonia)
Inese Runce (Daugavpils University, Latvia)
Henrihs Soms (Daugavpils University, Latvia)
Geoffrey Swain (University of Glasgow, United Kingdom)
Vitālijs Šalda (Daugavpils University, Latvia)
Michal Šimáně (Mendel University, Czech Republic)
Juris Urtāns (Latvian Academy of Culture, Latvia)

Literary editors

Jana Butāne-Zarjuta, Sandra Meškova

Technical editors

Laima Grišule

Lay-out

Laima Grišule

Included in EBSCO database.

ISSN 1691-9297

ISBN 978-9934-39-039-5

<https://doi.org/10.59893/vac.28>

SATURS / CONTENTS

Una Bērente

19.–20. gadsimta sākuma etnogrāfisko kamanu dekorējumu veidi 6

Haralds Bruņinieks

Materiālie avoti par nacionālo partizānu kauju Elkšņu mežā 1948. gada 28. jūlijā ... 16

Gintautas Jakštys

Lithuanian Military-Civilian Relations in Kaunas 1919 27

Audronė Janužytė

Actions of Lithuanian Government and Its Citizens in the Soviet Union's War
Against Finland in 1939–1940 34

Juris Jefuni

Par Pareizticīgās baznīcas stāvokli Latvijā 1920. gados dokumentu atspoguļojumā. 43

Diana Krasnova, Maria Grinavica

Intra-European Slave Trade and Migration in Medieval Arabic texts 55

Ināra Mukāne

Raiņa memoriālā muzeja izveides vēsture Berķenelē 65

Baiba Pazāne

Latvijas Pareizticīgās baznīcas īpašumu reevakuācija no Padomju Krievijas 1920.–
1928. gadā: baznīcu zvanu jautājums 73

Irēna Saleniece

Cilvēka dzīves gājums padomju Latvijā: atveidojums mutvārdu vēsturē
un rakstītajos vēstures avotos 80

Galina Sedova (sister Euphrosyne)

The Orthodox Monastery and Women's Religious School in Illukst (Courland
Governorate, late 19th century to early 20th century) 93

Arnīs Slobožaņins

Operācija “Viltus liecinieks”: Jezupa Kindzuļa lūgums Rainim

1912. gadā rakstītajā vēstulē 104

Kaspars Strods

Noziedzība Latgalē (20. gadsimta 20. gadi): Romanova-Karpova bandas piemērs. 110

Michal Šimáně

“Comprehensive Evaluation” as One of the Tools for Assessing Teachers in

Secondary Technical Schools in Socialist Czechoslovakia 119

Linas Venclauskas

Moses Beckelman and American Jewish Joint Distribution Committee

Activities and Accounts: Lithuania in 1940 127

Ieva Zepa

Ģeometriskā ornamenta klātbūtne Stirnienes apkaimes sakrālajā telpā 136

Ziņas par autoriem / Authors 155

Una Bērente

19.–20. gadsimta sākuma etnogrāfisko kamanu dekorējumu veidi

Atslēgas vārdi: kamanu dekorējumu veidi, kokgrebumi, virpojumi, krāsojums, metālkalumi, tapsējums

Kopsavilkums

19. gadsimtā un 20. gadsimta sākumā ragavas bija ikdienas darbu veikšanas līdzeklis, bet kamanas lietotas tikai svinīgos izbraukumos. Sākotnēji kamanas izgatavoja saimniecībā uz vietas, vēlāk pasūtīja kokamatniekam, apkalšanas darbus veica kalējs. Raksta mērķis ir analizēt lietiskos un rakstītos avotus, izpētīt kamanu vēsturisko attīstību, tipoloģiju, izgatavošanu un izmantošanas hronoloģiju. Būtiska loma ir vietējo amatnieku prasmju attīstīšanai, pieejamajiem materiāliem, kā arī dienviņu, ziemeļu un austrumu kaimiņzemju amatniecības ietekmēm.

Kamanu rotājumos izdalāmas četras ornamentu grupas: koka rotājumi, krāsojums, metālkalumi/lējumi un kamanu dekorējumi pēc pilsētas transportlīdzekļu paraugiem. 18. gadsimtā un 19. gadsimta sākumā kamanu dēlīšus jeb galdiņus dedzināja melnus un tajos iegreba ornamentu. Šāds rotājuma veids līdz mūsdienām nav saglabājies. 19. gadsimta sākumā kamanām izmantoja ar kalnu grebtus vienkāršus ornamentus, gadsimta vidū attīstījās cirstu stilbiņu, pildīņu un virpojuma dekorēšanas paņēmieni. Cirstus stilbiņus izmantoja arī ragavu uzlikā jeb kreslī. Cirstie, atstatus un dažādos garumos liktie stilbiņi kalpoja kā atbalsts un dekoratīvs elements. 19. gadsimta vidū kamanas krāsoja monohromi, gadsimta beigās sāka izmantot polihromu krāsojumu; visbiežāk izplatīts baltkrievu tipa kamanās un pilnos krešļos. Metālu sākotnēji izmantoja slieču apkalšanā, bet 19. gadsimta beigās apaļmetāla stieņi pildīja ne tikai funkcionālu lomu, bet kalpoja arī kā dekora elements. 19. gadsimta 80. gados lauku amatnieki pēc pilsētas parauga kamanu dekorā sāka izmantot misiņa rotājumus, ādas sniegtverus un tapsējumu kulbas iekšpusē.

Lietisko un rakstīto avotu analīze papildina zināšanas par līdz šim mazpētītajiem 19.–20. gadsimta kamanu dekorēšanas paņēmieniem Latvijā, to izgatavošanas un lietošanas tendencēm zemnieku sētā. Analizētie kamanu ornamentu sniedz ieskatu gan materiālajās un tehniskajās iespējās zemnieka saimniecībā, gan estētiskajos priekšstatos.

Decoration Types of Ethnographic Sledges between the 19th and Early 20th Century

Key words: sleigh decoration types, wood carvings, turnings, coloring, metal works, upholstery

Summary

From the 19th century to the beginning of the 20th century, sledges were a means of everyday work, but sleighs were used only for ceremonial outings. Initially, sleighs as the ceremonial vehicles were made by hand on the farm, later they were ordered from a woodworker, and metalwork was done by a blacksmith. The purpose of this article is to analyse material and written sources, to study the historical development, typology, production of sleighs and the chronology of their use. The development of local artisans, the available materials, professional capacity, as well as the influence of crafts from the southern, northern, and eastern neighbouring countries play a significant role. Four groups of basic ornament groups can be distinguished: wood decorations, painting, metal forgings/castings, and sleigh decorations based on city samples. In the 18th and early 19th century, sleigh boards were burned black and ornaments were carved into them. At the beginning of the 19th century, simple ornaments carved with a chisel were used in sleigh decoration. In the mid-19th century, decoration techniques such as carved shanks, panelling, and turning developed. Carved shanks were also used in the construction of the *kreslis* – addition for sledge. In the mid-19th century, sleighs were painted monochrome, but towards the end of the 19th century, polychrome painting began to be used. It is most common in Belarusian-type sleds and full additions for sledges. The metal was originally used in the cladding of runners, but in late 19th century, round metal rods performed not only a functional role, but also served as a decorative element. In the 1880s, following the urban style, rural craftsmen began to use brass decorations, leather snow-catchers, and upholstery in the interior of the sleigh. The analysis of physical and written sources complements the so far little-studied and analysed ideas about 19th–20th century decorating techniques of runner-based vehicles in Latvia, trends in their production and use on the farmstead. The analysed sleigh ornaments provide an idea of both the material and technical possibilities of the farmer as well as their aesthetic ideals.

Ievads

Slieču transportlīdzekļiem – ragavām un kamanām – no 19. gadsimta līdz 20. gadsimta pirmajai pusei bija izšķiroša loma zemnieku mobilitātē gada sniegotajā periodā. Ragavas bija ikdienas darbu veikšanas līdzeklis (*Latviešu konversācijas vārdnīca* 1938–1939, kamanas 34836–34839), bet kamanas izmantoja tikai cilvēku pārvadāšanai ziemā (*Latviešu konversācijas vārdnīca* 1932–1933, ragavas 15236–15242). 20. gadsimta 30. gados precīzi raksturotas ragavu un kamanu būtiskākās

atšķirības: “Latvijā šķiro ragavas no kamanām, ragavas galvenokārt darbam, ragavu iekārtā valda tehniskais princips – lietderība un izturība, kamanu iekārtā tikpat liela (varbūt pat lielāka) loma ir aistētiskam principam – skaistumam” (*Latvju tautas dainas XII* 1932, 275).

Līdz 19. gadsimta pirmajai pusei zemnieks kamanas izgatavoja savā sētā vai, retāk, pasūtīja kokamatniekam. Izbraukuma transportlīdzekļa pamatkonstrukcija bija tāda pati kā ragavām un sastāvēja no četrām pamatdaļām: sliecēm, mietnēm, balzieniem un uzkalām (Bērente 2022, 14). Šajā laikā izdalāmi divi kamanu tipi, pamatojoties uz virs ragavu pamatkonstrukcijas izgatavoto kulbas daļu. Pirmajā variantā pagarināja mietnes, kuru starpas aizpildīja ar klūgām (Broce 1992, 161) vai dēlīšiem (Broce 1992, 119). Otrajā variantā virs ragavu pamatkonstrukcijas stiprināja noņemamu vai nenoņemamu uzliku kulbu (Bīlenšteins 2007, 277). 19. gadsimta 40.–60. gados izgatavošanā nostabilizējās nenoņemama vienlaidus kulbas forma (BDM 2068. Kamanas, 1849. g.), kurai iekšpusē nereti bija sēdeklis, priekšpusē buka un aizmugurē stāvdēlis ceturtajam braucējam. Sākot ar 19. gadsimta 80.–90. gadiem, var nošķirt zemnieku, pilsētu un muižās lietoto kamanu tipus un dekorējuma veidus.

19. gadsimta beigās Latgalē nostiprinājās profesionāli kokamatnieki, kas bija specializējušies tikai transportlīdzekļu izgatavošanā (Alsupe 1973, 88–98). Tradicionālās jeb etnogrāfiskās kamanas galvenokārt izgatavoja mājamatnieki un mājrupnieki nerūpnieciskos ražošanas apstākļos (Alsupe 1982, 3), savukārt pilsētās izmantotos transportlīdzekļus izgatavoja rūpnīcās, lielākos apjomos sadarbojoties kokamatniekiem un kalējiem (Alsupe 1982, 46). 19. gadsimta beigās arī zemnieku izgatavotajās kamanās parādījās pilsētas kamanu aizguvumi, tapsējumi, pārvilkumi ar ādu un samtu, dzeltenmetāla elementi, kā arī polihroms krāsojums un dažādas krāsojuma tehnikas.

Kamanu dekorējumu veidus transportlīdzekļa ārpusē var iedalīt četrās grupās: koka ornamentu (koka daļās grebti, cirsti un virpoti ornamentu); krāsojums (monohroms, polihroms, kolorēti zīmējumi); melnā un krāsainā metāla kalumi un lējumi; pēc pilsētas kamanu parauga izmantota ādas un auduma apdare. Būtiska loma kamanu dekorēšanā un izmantotajā materiālā bija reģionālo tradīciju ietekmēm (LNVM, ZAE 4601/1–4., kāzu iemaukti), amatnieku prasmju attīstībai un profesionālajai veiktspējai, kā arī konfesijālajai piederībai.

Ornamenti iededzināšanas, grebšanas, ciršanas, virpojuma tehnikā

Viens no senākajiem kamanu greznošanas veidiem – kamanas pārsegt ar krāsainām vilnas segām (Lentilijs 1924, 18–20; LNVM, ZAE 7588., zirga deķis “mazais rožu raibums”), bet senākais rotājumu veids bija dekorējumi kamanu koka detaļā – kulbas aizmugures atzveltnes ārējā plaknē. Par 18. gadsimta otrajā pusē lietoto kamanu aprakstiem avotos ir skicēti paraugi, kas līdz mūsdienām nav saglabājušies. J. K. Broce ir pirmais, kurš detalizēti aprakstījis kamanu dekorēšanas tehniku: “[..] dēļi no ārpusē apdedzināti melni un pēc tam tajos iegrieztas dažādas figūras” (Broce 1992, 119, 135). Šis ornamenta izgatavošanas veids aprakstīts arī vēlāk, 20. gadsimta pirmās puses skolotāju palīglīdzekļa bilžu grāmatiņā, izmantojot tēlainību un mākslinieciskumu,

mazāku uzmanību pievēršot tehniskajiem risinājumiem: “[..] reti skaists, priekšzīmīgs koka izstrādājumu paraugs. Ar apbrīnojami izsmalcinātu mākslas gaumi un veiksmi plāksnē iekombinēti viszīmīgākie raksta elementi: saulītes, pavadītas no krustiņiem un skujiņām. Šinī pieminēklī mums iespējas iepazīties ar plašāku grupas kompozīciju, reti sastopamu latvju rakstos.” (*Latvijas vēstures bilžu paskaidrojumi. 1. sērija* 1924, 94–95).

Viens no 19. gadsimta pirmajā pusē izplatītākajiem grebšanas tehnikā izgatavotajiem ornamentiem tiek saukts par vanagnadziņu ornamentu. Šo kokgrebuma ornamentu var interpretēt kā vienu no kāzu simboliem (Sirica 2020, 115, 210), jo nereti folklorā vanags ir Dieva dēls, tautudēls, jauns puisis, precinieks.

Kopā ar vanagnadziņu ornamentu izmantoja arī “restītes” ornamentu. Restītes izgatavošanas pamatā bija cits tehniskais paņēmieni – tievu stilbiņu izciršana un savienošana ar gropīšu palīdzību. Vēlāku laiku kamanu rotājumos šis ornamenta veids un motīvs vairs nav sastopams (skat. 1. att.).

1. att. BDM 1348. Kriju kamanas ar iecirstu vanagnadziņu un stilbiņu jeb “restītes” ornamentu atzveltnes daļā. 19. gadsimta sākums. Limbažu raj. Liepupes cp. “Kalna Līgavas”.
Foto: M. Ķilkuts, 2022.

19. gadsimta 50.–60. gados kamanu dekorēšanā sāka izmantot cirstu stilbiņu un pildiņu ornamentus. Visvienkāršāk bija izcirst dažāda biezuma un garuma stilbiņus, ko pietapoja pie kamanu atzveltnes vai sāniem (LVI E, E12, 4759 zr, kriju kamanas). 19. gadsimta beigās cirstos stilbiņus veidoja sarežģītākus, atdarinot virpojuma tehniku vai apaļus izliekumus (BDMzpm 2163. Kamanas, 20. gadsimta sākums). Stilbiņu rotājumu nereti izmantoja *lagošku* tipa kamanu atzveltnes un sānu malu rotājumā. Šāda tipa kamanas visbiežāk izgatavoja Latgalē 19. gadsimta beigās līdz 20. gadsimta 60. gadiem krievu tautības amatnieki (Cimermanis 1973, 198). To pamatiezīme bija liektas slieces, četri pāri mietņu, bet kulbas sānus aizpildīja ar skārdu. Izbraukuma uzlikai jeb kreslim biežāk cirstie stilbiņi bija gan atzveltnes un sānu saturkokki (LVI E, E 11, 419 ar, kreslis), gan pildīja dekoratīvu funkciju, ja starp tiem stiprināja plāni tēstus dēļšus.

Pildiņus kā kamanu atzveltnes dekorēšanas līdzekli izmantoja no 19. gadsimta vidus. Pamatā izcirta taisnstūrveida formas dēli, kam ārējās sānmalās izcirta pagarinājumus. Tos ievietoja kamanu dēļa atzveltnē iepriekš izcirstās, tāda paša izmēra gropītēs. Pildiņi nosedza kamanu muguras daļas pamatkonstrukciju un vienlaicīgi bija dekoratīvs elements. Līdz 19. gadsimta 70.–80. gadiem kamanu atzveltnes augšmalā ievietoja

visbiežāk divus kvadrātveida vai taisnstūrveida formas pildīņus (BDM 7873. Kamanas, 20. gadsimta sākums. Rucavas pag. Papes c.). 19. gadsimta otrā pusē vienkārši cirstos pildīņus sāka izgatavot noapaļotām formām (LVI E, E 39, 3432 zr, divvietīgas kamanas; LNVM, ZAE 7482/1–3., kamanas). Attīstoties amatnieka meistarībai, pildīņi varēja būt dažāda izveidojuma, piemēram, arī stilizētā sirds formā (LNVM, ZAE 7470/1–2., kamanas).

Lai izgatavotu virpotus ornamentus, bija nepieciešama koka virpa, kas 19. gadsimta zemnieku saimniecībās bija retums. Virpoti dekorējumi visbiežāk sastopami profesionālu amatnieku darinātajās kamanās, īpaši baltkrievu (BDM zpm 4433. Baltkrievu tipa kamanas. 20. gadsimta pirmā puse) un krievu amatnieku izgatavotajās (skat. 2. att.).

2. att. LEBM, BDM kolekcija. Baltkrievu tipa kamanas ar polihromu krāsojumu. 20. gadsimta 40.–50. gadi. Foto: M. Ķilkuts, 2022.

Vēlāk virpojuma tehnikā darinātos ornamentus izmantoja arī latviešu amatnieki vai turīgāki zemnieki, kuriem piederēja koka virpa. Pamatā izmantoja taisni cirstus stilbiņus, ko izvirpoja vajadzīgajā formā un izmērā.

Ornamenti melnā un krāsainā metāla kalumos un lējumos

19. gadsimta vidū, kad dzelzs zemnieka saimniecībā kļuva pieejamāka, to vispirms izmantoja slieču ceļa daļas apkalšanai, dzelzs izmantošanai bija funkcionāla nozīme. 19. gadsimta otrajā pusē, atsevišķos apgabalos pat 20. gadsimta sākumā kamanu izgatavošanā sāka izmantot metāla mietnes, apkalumus un dekoratīvus rotājumus. Funkcionālās koka detaļas aizstāja ar metālu, ko centās dekoratīvi izkalt vai izlikt, tādējādi izveidojās funkcionāls un dekoratīvs kamanu rotājums (LVI E, E 11, 391 zr, kamanas). Ja mietnes izgatavoja no koka, tām nereti ragus daļā un aizmugurē stiprināja apaļmetāla saturmietnes, kas veica ne tikai atbalsta funkciju, bet bija arī dekoratīvs elements. Ja kamanām izgatavoja metāla mietnes, pamatā ņēma neliela diametra vienlaidus dzelzs apaļstieni, ko salieca un piestiprināja uz sliecēm un zem kulbas. Mietnes visbiežāk dekoratīvi izlieca “S”, “J”, “C” formā, bet stieņa galus dekoratīvi izkala (BDM ZM Nr.

5251. Neg. nr. 13532. Cēsu apr. Cēsu pag. Kamanas, 1928. g.) plakana apļa vai romba formā, tādējādi padarot mietnes ne tikai funkcionālas, bet arī dekoratīvas.

Lai kamanas uz ceļa turētos stingri un neapgāztos, tām zem kulbas stiprināja koka, bet, sākot ar 19. gadsimta otro pusi, metāla spārņņus. Starp kulbu un spārņņiem stiprināja metāla atstopi, lai kulba un visa kamanu konstrukcija turētos stabili. Funkcionālo atstopi izgatavoja no dzelzs apaļstienņa un dekoratīvi izlieca (BDMzpm 2163. Kamanas, 20. gadsimta sākums.) (skat. 3. att.).

3. att. BDMzpm 2163. Kamanas ar dekoratīvi izliektu kulbas spārņņu atstopi. 20. gadsimta 20.–30. gadi. Foto: M. Ķilkuts, 2022.

Lai kulbā nekristu sniegs, kamanu priekšpusē stiprināja sniegtveri. 19. gadsimta beigās koka vai ādas sniegtverus ar metāla stiepli dekoratīvi ierāmēja un to augšpusē vidusdaļā izlieca dekoratīvu vijumu (BDM 7682. Kamanas, izgatavotas ap 1930. g. Talsu raj. Rojupes c.).

Dzeltenmetāla jeb bronzas un misiņa rotājumi sniegtvera abās pusēs līdz 19. gadsimta otrajai pusei bija tikai muižnieku lietotajos ziemas transportlīdzekļos, arī pilsētnieku kamanās sāka izmantot dzeltenmetāla rotājumus. Visbiežāk tās bija lietas, apaļas vai sfēriskas bumbiņas, ko nostiprināja sniegtverim abās pusēs. Atsevišķos gadījumos vienkāršāk šīs detaļas varēja atliet sarežģītākās formās, piemēram, zirga galvas atveidā (BDM 7042. Pilsētas kamanas. 20. gadsimta sākums) (skat. 4. att.). 19. gadsimta beigās arī zemnieku izgatavotajās kamanās parādījās pēc pilsētas parauga gatavoti dzeltenmetāla dekorējumi.

4. att. BDM 7042. Pilsētas kamanas ar dzeltenmetāla zirga galvu.
20. gadsimta sākums. Foto: M. Ķilkuts, 2022.

Kamanu krāsojums

1775. gadā tika izdots Krievijas impērijas ķeizarienes Katrīnas II (1729–1796) likums, kurā noteikts, kā katrai iedzīvotāju kārtai jābrauc. Vienkāršiem cilvēkiem “[..] pavisam aizliegts turēt apzeltītas kamanas, tie [braucamrīki] drīkstēja būt tikai krāsoti vai pārklāti ar pernicu” (*Latvju tautas daiņas XII* 1932, 286). 20. gadsimta 30. gados K. Zalts (1885–1953), aprakstot kamanas, atzīmē: “[..] kad tautā sāka parādīties brūni vai tumši dzeltāni krāsotas kamanas, tas bij liels notikums, kaut arī pati krāsa bij’ vislētākā un krāsošana – vispaviršākā. Šis notikums atstājis pēdas arī tautasdziesmās – vaska kamanas, iespējams brūni krāsotās attiecināmas tieši uz to” (*Latvju tautas daiņas XII* 1932, 284). Īsti nav zināms, kad zemnieki sāka krāsot savas izbraucamās kamanas, taču var secināt, ka tautasdziesmās lietotie apzīmējumi “rakstītās kamanas” vai “vaska kamaniņas” ir interpretējami šādi: pirmajā gadījumā, visticamāk, domātas kamanas, kas dekorētas ar kokgriezumiem, taču otrajā gadījumā, iespējams, lietots tēlainis apzīmējums tam, ka kamanas ir krāsotas brūnas vai dārgi maksājušas (Pīgozne 2012, 103). 19. gadsimta vidū kamanas krāsoja vienā krāsā jeb monohromi dažāda toņa brūnās krāsās vai melnā. 19. gadsimta beigās tumšajā, monohromajā kamanu krāsojumā sāka izmantot iepriekš izgatavotus šabloniskus ievilkumus dzeltenā krāsā (LVI E, 13, 1127 zt, kamanas).

19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā kamanas sāka krāsot vairākās krāsās. Visbiežāk polihromu krāsojumu izmantoja pēc baltkrievu parauga izgatavotajās kamanās. Šāda tipa kamanu krāsojumā varēja izmantot divas vai trīs krāsas – katrai kamanu daļai un detaļai savu krāsu (LVI E, E 11, 391 zr, kamanas).

19. gadsimta beigās kamanas krāsoja pēc pilsētas paraugiem, izmantojot cēlkoka imitāciju (LVI E, E 13, 1123 zr, kamanas). Dažādās imitācijas radīja ilūziju par greznāku izejmateriālu izmantošanu un lielāku amatnieka veikspēju. Cēlkoka imitācijas zīmējumus izmantoja arī vasaras izbraukuma transportlīdzekļos – droškās.

Kamanu dekorējumi pēc pilsētas paraugiem: āda, samts, citi audumi, to tapsējums

Līdz 19. gadsimta 70.–80. gadiem ādas, samta, citu audumu elementi un tapsējumi bija izplatīti kungu (BDM 5876. Kungu kamanas 19. gadsimta beigas. Valkas raj. Palsmanes cp.) un pilsētās lietoto kamanu apdarē. Zemnieku kamanās pilsētas ietekme parādījās 19. gadsimta beigās: biežāk tas bija atzveltnes un sānu daļas polsterējums, pārvilkts ar samtu vai ādu (BDM 8991. Kamanas, 1920. g. Smiltene), nereti papildināts ar dzeltenmetāla kniedītēm vai ādas podziņām. Polsterējumu un auduma pārvilkumus galvenokārt izmantoja koka kamanu apdarē, taču atsevišķos gadījumos arī kamanu tipu *lagošku* (BDM 34417. Lagoškas, 20. gadsimta 20.–30. gadi. Alūksnes raj. Trapenes cp.) sēžamo daļu varēja polsterēt un pārvilkt ar gaišu vai sarkanu samtu. 19. gadsimta otrajā pusē kamanu apdarē sāka izmantot arī tumši krāsotas ādas sniegtverus, ko nereti dekorēja ar metāla ierāmējumu (BDM 14531. 20. gadsimta sākums. Dobeles raj.).

Nobeigums

Lietisko un rakstīto avotu analīze papildina zināšanas par mazpētītajiem 19.–20. gadsimta kamanu dekorēšanas paņēmieniem Latvijā, to izgatavošanas un lietošanas tendencēm zemnieku sētā. Lai akcentētu kamanu greznību, tās sākotnēji sānos un atzveltnes daļā izrotāja ar dažādiem kokgrebumu ornamentiem. 19. gadsimta vidū kamanas rotāja monohroms, vēlāk arī polihroms krāsojums. 19. gadsimta otrajā pusē kamanas sāka izgatavot specializējušies kokamatnieki. Šo kamanu sānu un aizmugures ārējās plaknes dekorējumā tika kombinētas dažādas ornamentu tehnikas un krāsu toņi. Arī iepriekš kamanu pamata konstrukcijā funkcionāli nepieciešamie dzelzs kalumi tika gatavoti arvien dekoratīvāk. 19. gadsimta beigās dekorējumu stilistikā tika ieviesti pilsētas kamanu rotājumu elementi: ādas un auduma tapsējums, misiņa lējumi. Analizētie kamanu ornamentu sniedz priekšstatu kā par materiālajām un tehniskajām iespējām zemnieka saimniecībā, tā estētiskajiem priekšstatiem.

Saīsinājumi

apr. – aprīķis

att. – attēls

BDM – Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja priekšmetu kolekcijas šifrs

BDM zpm – Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja priekšmetu palīgmateriālu kolekcijas šifrs

BDM FN – Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja foto negatīvu krātuve

BDM ZM – Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja zinātniskais materiāls

c. – ciems

cp. – ciema padome

LEBM – Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs

LVI E – Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuve

raj. – rajons

pag. – pagasts

ZAE kolekcija – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Rokrakstu, zīmējumu, fotoattēlu un dokumentu kolekcija

Avotu un literatūras saraksts

BDM – Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja eksponātu kolekcija

BDM FN – Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja foto negatīvu krātuve

BDM ZM – Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja zinātniskais materiāls

LVI E – Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuve

ZAE – Latvijas Nacionālā vēstures muzeja Rokrakstu, zīmējumu, fotoattēlu un dokumentu kolekcija

ZAE kolekcija, mape nr. 57. “Zirgs, zirglietas un pajūgs”

LNVM, ZAE 7588., zirga deķis “mazais rožu raibums.” Talsu apr. Spāres pag. “Dupuri.” Materiālus vācis Voldemārs Krastiņš, 1931. gada 16. jūnijs.

LNVM, ZAE 7482/1–3., kamanas. Jelgavas apr. Sņķeres pag. “Lieldrēgņi.” Materiālus vācis Andrejs Holcmanis, 1942. gada 16. septembris.

LNVM, ZAE 7470/1–2., kamanas. Jelgavas apr. Bukaišu pag. “Medumlikerti.” Materiālus vāca Voldemārs Siliņš, 1942. gada 24. jūlijs.

LNVM, ZAE 4601/1–4., kāzu iemaukti. Ventspils apr. Piltenes pag. 1944. gada 20. aprīlis.

Latvijas Universitātes Latvijas vēstures institūta Etnogrāfisko materiālu krātuve.

LVI E, E 11, 391 zr, kamanas. Gulbenes raj., Vecgulbenes cp. Pierakstījis Bīrons A., 1956. g.

LVI E, E 11, 419 ar, kreslis. Gulbenes raj. Pierakstījis Bīrons A., 1956. g.

LVI E, E12, 4759 zr, kriju kamanas. Limbažu raj. Liepupes cp. “Kalna Līgavas.” Pierakstījis Viesturs U., 1957. g.

LVI E, 13, 1127 zt, kamanas. Valkas raj., Jērcēnu cp. Pierakstījis Rapa Ā., 1958. g.

LVI E, E 13, 1123 zr, kamanas. Valkas raj., Kārķu cp. “Ķirškalni.” Pierakstījis Rapa Ā., 1958. g.

LVI E, E 39, 3432 zr, divvietīgas kamanas. Aizkraukles raj. Zalves cp. 1970. g.

Bīlenšteins, A. (2007) Latviešu koka celtnes un iedzīves priekšmeti. 2. daļa: Latviešu koka iedzīves priekšmeti. Rīga: Jumava. 488 lpp.

Broce, J. K. (1992) Zīmējumi un apraksti. 1. sēj.: Rīgas skati, ļaudis un ēkas. Rīga: Zinātne. 455 lpp.

- Alsupe, A. (1973) Amatniecības nozares Latgalē 19. gs. otrajā pusē. Grām.: *Arheoloģija un etnogrāfija X. Apcerējumi par Austrumlatvijas iedzīvotāju materiālās kultūras un dzīves veida vēsturi*. Rīga: Zinātne. 81.–112. lpp.
- Alsupe, A. (1982) *Audēji Vidzemē 19. gs. otrajā pusē un 20. gs. sākumā*. Rīga: Zinātne. 255 lpp.
- Bērente, U. Izstādes “Ziemas transports zemnieka sētā 18.–20. gs.” buklets.
Latvijas Etnogrāfiskais brīvdabas muzejs.
<http://brivdabasmuzejs.lv/Uploads/2022/09/08/Izst%C4%81des%20buklets%20Ziemas%20transports%20zemnieka%20s%C4%93t%C4%81%2018.-20.gs.pdf>
(11.03.2025).
- Cimermanis, S. (1973) Transporta līdzekļi Latgales zemnieku saimniecībās 19. gs. beigās un 20. gs. pirmajā pusē. *Arheoloģija un etnogrāfija X. Apcerējumi par Austrumlatvijas iedzīvotāju materiālās kultūras un dzīves veida vēsturi*. Rīga: Zinātne. 189.–211. lpp.
- Latvijas vēstures bilžu paskaidrojumi: 1. serija* (1924) Rīga: Kulturas balss, 93.–95. lpp.
- Lentilijs, R. (1924) *Curlanddiae quaedam notabilia (1677–1680)*. Tentelis A. (tulk.). In: *Latvijas Universitātes raksti Acta Universitatis Latviensis XI*. Rīga: Latvijas Universitāte. 3.–73. lpp.
- Pīgozne, I. (2012) Sarkans, dzeltens brūns: par krāsu vizuālajām un mītiskajām robežām latviešu folklorā un senajā apgērbā. *Letonica. Humanitāro zinātņu žurnāls*. Nr. 3 (24): 99.–116.
- Sirica, I. (2020) *Otētie motīvi uz Latvijas pūralādēm un pūra skapjiem 18. gadsimta beigās – 20. gadsimta sākums*. Disertācija. Latvijas Mākslas akadēmijas Mākslas institūts, Mākslas vēstures pētījumu atbalsta fonds. 303 lpp.
- Švābe, A., Būmanis, A., Dišlērs, K., red. (1932–1933) Kamanas 15236–15242. *Latviešu konversācijas vārdnīca VIII sējums*. Rīga: Grāmatu apgādniecība A. Gulbis.
- Švābe, A., Būmanis, A., K. Dišlērs, red. (1938–1939) Ragavas 34836–34839. *Latviešu konversācijas vārdnīca. XVIII sējums*. Rīga: Grāmatu apgādniecība A. Gulbis.
- Zalts, K. (1932) Sauszemes satiksmes līdzekļi senajā Latvijā. *Latvju tautas dainas XII sējums*. Rīga: Kārļa Rasiņa apgāds “Literatūra”. 271.–299. lpp.

Haralds Bruņinieks

Materiālie avoti par nacionālo partizānu kauju Elkšņu mežā 1948. gada 28. jūlijā*

Atslēgas vārdi: nacionālo partizānu bruņotā kustība, Elkšņu mežs, Jēkabpils apriņķis, triecienšautene AK–47

Kopsavilkums

Apsekojot notikuma vietu Jēkabpils novada Kalna pagastā, tika atklāti vairāki lietiskie avoti, kas ļauj gūt informāciju par kaujā pielietotajiem ieročiem no abām sadursmē iesaistītajām pusēm. Spriežot pēc atradumiem, MGB karaspēks bija izmantojis divus Degtyarjova rokas ložmetējus. Maz ticams, ka MGB karaspēka rīcībā ir bijuši tikai divi ložmetēji. Uzbrūkošā MGB karaspēka pusē atrastā PPŠ sistēmas čaulīte liek noprast, ka bijuši arī citi ieroči, par kuriem nav materiālu liecību.

Atklātie nacionālo partizānu ieroči atbilst arhīva dokumentiem un vēsturnieku darbiem par nacionālo partizānu bruņojumu. V. Šimkuns publikācijā izvirzījis problēmjautājumu, kas līdz šim nav pētīts: kāds bija MGB karaspēka vienību apbruņojums? Vai PSRS jaunās triecienšautenes AK–47 izmēģinājuma poligons varēja būt okupēto Baltijas valstu teritorijas? Latvijā pagaidām trūkst pilnvērtīgas, detalizētas informācijas par MGB karaspēka vienību apbruņojumu. Pētniekiem būs jāsniedz atbildes uz daudziem jautājumiem, tai skaitā par MGB karaspēka apbruņojumu. Pilnvērtīgu šīs tēmas izpēti varētu nodrošināt Krievijas Federācijas slepeno fondu atklāšana.

Material Sources about the National Partisan Battle in Elkšņi Forest on July 28, 1948

Key words: National partisans armed movement, Elkšņi Forest, Jēkabpils district, AK-47 assault rifle

Summary

While examining the scene in Kalna parish, Jēkabpils region, several material sources were discovered that allow us to obtain information about the weapons used in the battle from both sides involved in the clash. Judging by the finds, the MGB troops had two Degtyarev hand machine guns. It is unlikely that the MGB troops had only two machine guns. The presence of a PPSH system shell on the side of the attacking MGB troops suggests that there were also other weapons for which there is

* Publikācija tiek īstenota ar Latvijas Zinātnes padomes finansējumu, projekts “Latvijas 20.–21. gadsimta vēsture: sociālā morfoģenēze, mantojums un izaicinājumi”, Nr. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003.

no material evidence. The discovered weapons of the national partisans correspond to archival documents and works of historians on the armament of the national partisans. The problematic issue raised in Shimkuns publication, which has not been studied so far, is concerned with the kind of armament of the MGB troops. It also raises the question whether the territories of the occupied Baltic States could have been the testing ground for the new AK-47 assault rifle of the USSR. Latvia currently lacks complete, detailed information about the armament of MGB troops. Researchers will have to provide answers to many unanswered questions, including about the armament of MGB troops. A full-fledged study of this topic could be provided by the opening of secret funds of the Russian Federation.

Ievads

Latvijas meži joprojām slēpj informāciju par nacionālo partizānu bruņoto kustību. Publicētie, lietiskie un mutvārdu vēstures avoti atklāj nacionālo partizānu cīņas metodes. Ikviens atrastais avots iekļauj informāciju par iesaistītajām personām un reālajiem notikumiem. Nacionālie partizāni centās no frontālajām sadursmēm izvairīties, jo tās gandrīz vienmēr nesa zaudējumus. Taču izvairīšanās nebija iespējama, jo MGB karaspēks, milicijas vienības, IB kaujinieki, apkarojot nacionālo partizānu bruņoto kustību, devās iznīcināt partizānu apmetnes, veidoja aplenkumus ar būtisku pārsvaru. Nacionālie partizāni, būdami aplenkti, centās aizstāvēties un nepadoties uzbrucējiem, vēršot pret tiem visus savus ieročus.

Detalizēta izpēte par Sēlijas – Aknīstes, Biržu, Elkšņu, Gārsenes, Saukas un Viesītes pagasta – nacionālo partizānu bruņojumu aprakstīta autora monogrāfijā “Nāvi mānot”, raksturota nacionālo partizānu 1948. gada 28. jūlija kauja Elkšņu mežā (Bruņinieks 2022, 213–236, 280–285). Viens no izplatītākajiem ieročiem bija K–98 vācu sistēmas šautene, padomju PPŠ sistēmas mašīnpistole un SVT pusautomātiskā šautene. Nacionālo partizānu bruņojumā no “SS Jagdverband” vienības bija nonākušas divas angļu “Sten–MK 2” mašīnpistoles.

Vēsturnieks Heinrihs Strods, raksturojot partizānu bruņojumu kopumā, secinājis, ka to rīcībā bija Mosina, SVT, AVS–36 šautenes, PPŠ, PPS mašīnpistoles, Degtjarjova rokas ložmetēji. Partizāni visbiežāk izmantoja K–98 vācu šautenes, bijušas arī vācu MP–40 mašīnpistoles, MG–42 rokas ložmetējus un P–08, P–38, beļģu Brauna sistēmas (HP–35) pistoles. Sastopamas čehu mašīnpistoles, padomju TT pistoles, naganī (M–1895) un mazkalibra pistoles, no rokas granātām – padomju F–1 un RGD granātas. Partizānu rīcībā bijuši 5 lielgabali (Strods 2012, 52–57). H. Strods apkopoja informāciju no MGB atņemto ieroču pārskatiem. Nacionālie partizāni ieročus ieguva, atņemot tos no IB kaujiniekiem, kā arī mantojot no vācu militārā dienesta un atkāpjošās vācu armijas. Legalizējoties nacionālie partizāni ieročus ne vienmēr nodeva okupācijas varai (Bruņinieks 2022, 280–289).

No iznīcinātāju bataljonu kaujinieku apbruņojuma var secināt, ka lielāks skaits rokas ložmetēju bija tajos rajonos, kur partizānu bruņotā kustība bija visaktīvākā. Piemēram, Jēkabpils apriņķī IB kaujinieku rīcībā bija 28 rokas ložmetēji. Kopumā Latvijas teritorijā 1948. gada pirmajā ceturksnī IB kaujinieki visvairāk lietojuši

šautenes, no tām 66,4% – vācu sistēmas. Nākamās bijušas mašīnpistoles, no tām 74,7% – padomju sistēmas, bruņojumā bija pistoles, visvairāk vācu P-08 – 40 (9%), un granātas – visvairāk padomju sistēmas F1 rokasgranātas. No rokas ložmetējiem visvairāk tika lietots padomju Degtjarjova sistēmas ložmetējs – (75,5%) (Strods 1996, 372–376). Nacionālo partizānu bruņoto kustību apkaroja arī PSRS NKVD 5. speciālo uzdevumu divīzijas strēlnieku 143. un 36. pulks, sakomplektēti no īpaši uzticamiem karavīriem, labi apbruņotiem ar automātiskajiem ieročiem, mīnmetējiem un snaiperu šautenēm (Strods 2012, 67). Autors plašāk nav paskaidrojis, kādas sistēmas ieroči ietilpa apbruņojumā: vai tās bija mašīnpistoles, ložmetēji u. c. Vēsturnieks Zigmārs Turčinskis norāda, ka Latvijā avoti par MGB un NKVD karaspēka vienību darbību ir saglabājušies trūcīgi un fragmentāri (Turčinskis 2007, 94).

PSRS tika veikts milzīgs pētniecības, inženierijas, projektēšanas un tehnoloģiskais darbs, lai radītu jaunus ieročus un munīciju veidus. Viens no veiksmīgākajiem ieročiem bija triecienšautenes AK-47 izgatavošana. Maksims Popenkers (1973) ir aplūkojis ieroča izgatavošanas vēsturi un iekļaušanu padomju armijas apbruņojumā (Popenkers 2021, 1–304). Jāatzīmē, ka pirmie AK-47 eksemplāri tika izgatavoti jau 1948. gadā (Rozhdenie avtomata). Nav zināms, kur notika šie militārie testi un kādās karaspēka vienībās tie nonāca. Vēsturnieks Ainārs Bambals, atsaucoties uz krievu vēsturnieku V. Polikarpovu, raksta, ka dokuments “sāks runāt tikai tad, kad pētniekiem būs pieejami okupācijas varas drošības orgānu dokumenti” (Bambals 2012, 203). Ruslans Čumaks raksturoja ieroču agrīno attīstību, veica tehnisko analīzi. Autors apraksta triecienšautenes AK-47 izstrādes vēsturi un tā masveida ražošanas uzsākšanu Iževskas mašīnbūves rūpnīcā 1949. gadā (Čumaks 2021, 1–600). Aleksandrs Žuks (1922–2002) apraksta vairāku ieroču vēsturi un tehniskos parametrus (Žuks 1992, 567, 608).

Nereti IB kaujinieku ieroči nokļuva partizānu rīcībā, piemēram, Z. Turčinskis min gadījumu Valkas apriņķī, kad kaujinieki bez cīņas atdevuši 50 šautenes; kopumā uz 1945. gada aprīli Valkas apriņķī no 587 ieroču vienībām bijušas 520 šautenes, 64 mašīnpistoles un 3 ložmetēji (Turčinskis 2011, 34). H. Strods ir norādījis padomju varas nolūku apzināti miksēt ieroču markas, lai dažādu sistēmu atņemtie ieroči no IB kaujiniekiem radītu partizāniem grūtības munīcijas sagādē (Strods 1996, 376). Arī okupācijas varas karaspēka vienības vairākkārt ieguva ieročus no partizāniem. Valkas apriņķa Trikātas pagasta teritorijā 1945. gada rudenī partizāni, bēgot no uzbrucējiem, pameta 1 rokas ložmetēju, 1 šauteni, 4 rokas granātas un 450 patronu (Turčinskis 2011, 102). Bēgšana bija izplatīts nacionālo partizānu paņēmiens, lai izvairītos no sadursmes. Arī Valmieras apriņķī 1945. gada 28. jūnijā, iesaistot 40 NKVD karaspēka karavīrus un 10 IB kaujiniekus, pārsteidza “nelegālistus”, kuri metās bēgt no bunkura, nepaņēmuši ieročus (Ratnieks 2018, 75). Tāpat no kritušajiem partizāniem Abrenes apriņķa Tilžas pagastā 1948. gada rudenī IB kaujinieki izņēma 2 šautenes un 130 patronas (Turčinskis 2021, 285).

Latvijas pierobežā bija izteikta sadarbība starp latviešu un lietuviešu partizāniem, veidojot kopīgas grupas un uzbrūkot padomju varas aktīvistiem un okupācijas varas amatpersonām (Bruņinieks 2022, 101–108). Rokišķu apkārtnē partizānu vienības

parādījās ļoti ātri, jo Lietuvas ziemeļaustrumu teritorija bija viena no pirmajām, ko ieņēma Sarkanā armija, un sākās mobilizācija. Pēc MGB karaspēka vienību meža “ķemmēšanām” lietuviešu partizāni pārgāja Latvijas teritorijā. 1944.–1945. gadā pretošanās okupācijas režīmam Rokišķu apkārtnē bija aktīvāka nekā daudzos citos Lietuvas apriņķos (Kazulenas 2002, 8–10). Lietuvas brīvības cīnītāji centās iemūžināt savu cīņu fotogrāfijās, lai nākamās paaudzes zinātu patiesu vēsturi.

Rokišķu apriņķa brīvības cīnītāju fotogrāfijās (Kazulenas 2002, 1–94) var redzēt, ka lietuviešu partizāni bijuši bruņoti ar padomju PPŠ, PPS, PPD sistēmas mašīnpistolēm, SVT pusautomātiskajām šautenēm, Mosina šautenēm, Degtjarjova rokas ložmetējiem, vācu K–98 šautenēm, MP–40 mašīnpistolēm, MG–42 un franču “Šaterlo” rokas ložmetējiem (Kazulenas 2002, 12–75). Vairākās fotogrāfijās ir nenosakāmas sistēmas šautenes, pistoles un rokas granātas. Daudzi lietuvieši bija ienākuši Latvijas teritorijā un veidoja kopējas apmetnes, ar savu bruņojumu piedalījās pretpadomju akcijās, frontālajās sadursmēs pret okupācijas karaspēka vienībām. Grāmatā minēti arī latviešu partizāni, to vidū Jāzepa Friča grupas partizāns Voldemārs Drozdovskis.

Vēsturniece Nijole Gaiškaite akcentējusi lietuviešu mobilo vienību nozīmi, kas ātri manevrēja ar zirgu pajūgiem un kamanām. Uzbrūkot ienaidniekiem negaidīti, iznīcinot tos un rekvizējot ieročus, pēc operācijām partizānu vienības atgriezās savās saimniecībās un turpināja darbu. Lietuvas partizānu rīcībā bijuši arī lielgabali (Gaiškaite 1996, 18).

1. att. Kanāls, kurā nacionālie partizāni uzsāka kauju Jēkabpils novada Sūpes purva apkārtnē.

Foto: H. Bruņinieks, 2023.

Kopumā redzams, ka nacionālie partizāni bijuši bruņoti ar dažādu sistēmu ieročiem, ko ieguva trofeju veidā, kā arī no dienesta vācu militārajos formējumos un vācu okupācijas perioda atstātajiem ieročiem.

Šī pētījuma mērķis ir vērsts uz konkrēta vēstures notikuma – 1948. gada 28. jūlija kaujas – ieroču arsenāla izpēti ar fokusu uz AK–47 triecienshaušanas iespējamo

pielietojumu no MGB karaspēka puses. Tiek aktualizēts jautājums, vai triecienšautenes eksperimentālā izmēģināšana ir notikusi Baltijas okupētajās valstīs.

Pētījuma uzdevums ir atklāt kaujas notikuma vietu, apzināt lietiskos avotus, veikt salīdzināšanu ar arhīva materiāliem, mutvārdu vēstures avotiem un zinātnisko literatūru. Avotu atlasei tika izmantota vēsturiski salīdzinošā metode, metodoloģisko pieeju pilnveidoja tēmas historiogrāfija.

Liecības no notikuma vietas

Apsekojot kaujas vietu Jēkabpils novada Kalna pagastā (GPS koordinātes 56.260585; 25.688099), tika atklāti vairāki lietiskie avoti. 40 metru attālumā uz rietumiem no grāvja puses (partizānu kaujas vieta – skat. 1. att.) tika atrastas daudzas izšautas Mosina sistēmas patronu čaulītes (7,62 x 54 mm), kas liecina, ka tur MGB karaspēka vienība pielietojusi Degtjarjova rokas ložmetēju. Turpat apmēram 33 metru attālumā no grāvja uz dienvidu pusi rietumu virzienā atradies otrs Degtjarjova ložmetējs, atrastas tādas pašas čaulītes, veidojot krustuguni (skat. 2. att.). Uguns blīvumu aprakstīja Vlads Šimkuns (1927), atceroties, ka šāvienu cirtuši zarus kā ar izkapti (Bruņinieks 2022, 222). 20 metru attālumā no mežabrāļu pozīcijām tika atrasts padomju sistēmas F–1 rokas granātas drošinātājs (skat. 3. att.), kas sasaucas ar kaujas aprakstā minēto granātu no MGB karaspēka vienības puses.

2. att. Mauzera, Mosina patronas un čaulītes, nesprāgusi F1 rokas granāta Jēkabpils novada Sūpes purva apkārtnē. Foto: H. Bruņinieks, 2023.

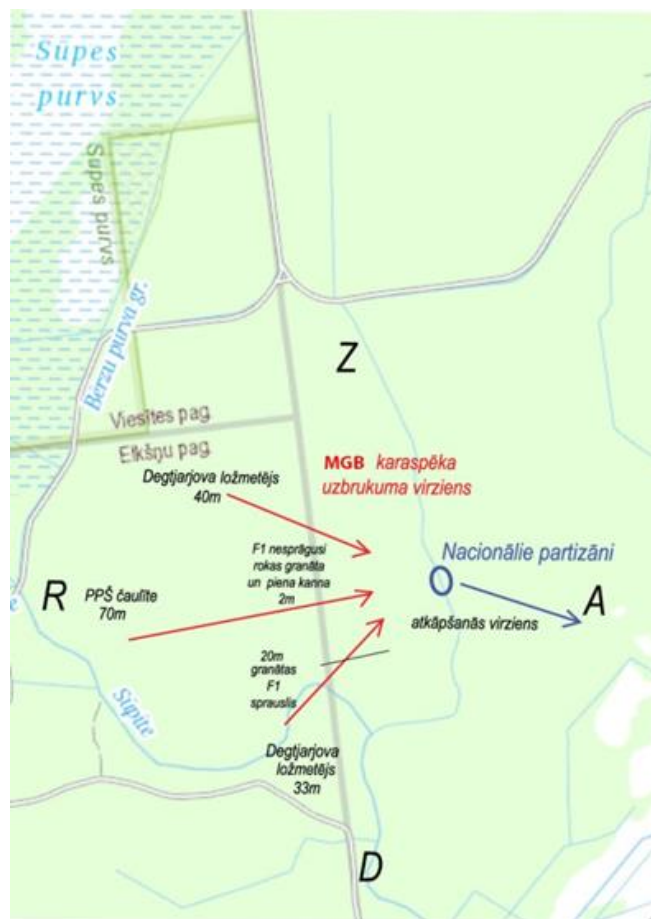
3. att. Cauršauta piena kanna Jēkabpils novada Sūpes purva apkārtnē. Foto: H. Bruņinieks, 2023.

4. att. 1948. gada 28. jūlija kaujas lietiskie avoti Jēkabpils novada Sūpes purva apkārtnē.
Foto: H. Bruņinieks, 2023.

70 metru attālumā uz rietumiem tika atrasta viena izšauta PPŠ sistēmas čaulīte, kas liecina par 7,62 x 25 mm kalibra patronas pielietošanu, ticamāk, šauts ar TTT pistoli no MGB karaspēka vienības puses. Pie grāvja malas 2 metru attālumā uz rietumiem tika atrasta viena nesprāgusi padomju bruņojuma F-1 rokas granāta (skat. 4. att.), kas, iespējams, varēja būt arī partizānu mestā granāta, kura nav sprāgusi; to minēja V. Šimkuns savās atmiņās (Bruņinieks 2022, 222).

Grāvis ir ticis tīrīts un padziļināts, tāpēc kaujas laikā atstātie priekšmeti (skat. 5. att.) nonākuši uzbēruma malā, nav izslēgts, ka laika gaitā tos varēja pārvietot arī cilvēki. Turpat netālu no grāvja malas atradās piena kanna (skat. 3. att.). Šis atradums apstiprina avotu ziņas par to, ka glābjoties partizāni atstāja kaujas vietu, pametot ēdienu tranšējā (Kažemekaites Aldonas stāsts; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 41257. 1., 3. sēj., 241).

5. att. 1948. gada 28. jūlija kaujas rekonstrukcija Jēkabpils novada Sūpes purva apkārtnē.
Foto: H. Bruņinieks, 2023.

Virzienā uz rietumiem no uzbrūkošā karaspēka vienības puses tika atrasta viena piecu kapeiku monēta (1946. gada izlaidums), ļoti iespējams, ka tā piederējusi, kādam MGB karavīram. Par MGB karaspēka kritušajiem un ievainotajiem no vienības puses ziņu nav (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 41257. l., 3. sēj., 241). Tas liek uzdot jautājumu, vai tiešām, cīnoties veselas stundas garumā un atstājot tik daudz pierādījumu par šaušanu, iztika bez upuriem? V. Šimkuns apgalvo, ka bijuši cietušie arī no MGB karaspēka vienības (Kaunietis 2001, 617). Grāvja pretējā malā uz austrumiem tika atrasta brauniņa tipa patrona, PPŠ sistēmas čaulītes, Mauzera patrona (7,92 x 57 mm) un Mosina sistēmas patronas un čaulītes, viena vācu armijas pusautomātiskās šautenes “Mauser Gewehr 43” aptvere ar patronām (skat. 5. attēlu).

Salīdzinot atklātos lietiskos avotus ar arhīva materiāliem, var apgalvot, ka mežabrāļu bruņojumā bijuši kā vācu armijas ieroči: Mauser K–98 šautenes, (MG–42 ložmetējs, Walther P–38 piederēja kaujā kritušajam Pēterim Buceniekam), P–08, brauniņš, tā padomju ieroči: PPŠ sistēmas mašīnpistoles, Degtjarjova sistēmas ložmetējs DP–28 (Jānim Indānam), Mosina sistēmas šautenes un franču karabīne (kaujā kritušajam Albertam Stūrānam). Tika izmantotas dažādu sistēmu rokas granātas, ieskaitot F–1 (Bruņinieks 2022, 280–285; 378; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 41257. l., 3. sēj., 241). Turpat aiz grāvja austrumu virzienā tika atrastas 3 izšautas lodes, viena deformēta ar spicu uzgali (neidentificējama – 6,51 grams); ja pieņem, ka tā ir Mosina

sistēmas, tad deformējoties zaudējusi turpat 40% svara. Otrā lode no P08 sistēmas, kas, ticamāk, piederējusi mežabrāļu bruņojumam. Trešā lode ar spico uzgali, visticamāk, ir no Mosina sistēmas ieročiem un raidīta no MGB karaspēka vienības puses.

Pretrunīgi viedokļi par AK–47 iespējamo pielietojumu

Pats pretrunīgākais jautājums ir saistīts ar V. Šimkuna atmiņām par šajā kaujā it kā pielietoto trieciensauteni AK–47 no MGB karaspēka vienības puses (Kaunietis 2001, 617). Vēsturnieks Jānis Viļums kritiski vērtējis AK–47 pielietojumu, pamatojot, ka trūkst materiālo liecību (Viļums 2023, 223–224). Nozīmīgs ir Lietuvas Žemaitijas apriņķa Šatrijas brigādes partizānu sakarnieka Adoma Gedvila (dz. 1931) video stāstījums par AK–47 pielietojumu Lietuvas rietumu daļā Žemaitijā. 1949. gada 21. maijā notikusi MGB karaspēka sadursme ar lietuviešu partizāniem Telšu rajonā, kur grupa iznīcinājusi divus MGB karaspēka virsniekus, tos ielencot. No kritušajiem MGB virsniekiem partizāni paņēmuši divas AK–47 trieciensautenes, paši partizāni pārgērbusies kritušo virsnieku formās un izgājuši no aplenkuma ar visiem ieročiem. Partizāniem līdzī bijusi arī AK–47 trieciensautēju kaste, uz kuras varēja nolasīt šī ieroča modeli (Adoma Gedvila video).

A. Gedvila mutvārdu liecību papildina pētījums, kurā norādīts, ka Telšu rajonā, Dieva Krēsla mežā 1949. gada 21. maija rītā MGB karaspēka vienība no Telšiem ielencā lielu daļu meža, kurā slēpās partizāni. Kaujas laikā tika nogalināti septiņi partizāni, tostarp Šatrijas grupas komandieris Alouzs Mažutis – Šarūns. Četri partizāni tika saņemti gūstā, no kuriem trīs guva smagus ievainojumus. Rotas komandierim Edmundam Rekašam – Lakūnam un Steponam Rekašam – Dariusam izdevās izlauzties no aplenkuma (Dalius Žygelis, Alfredas Jonušas 2014, 48–53).

Salīdzinot šos divus informācijas avotus, noprotams, ka A. Gedvila liecība nav pretrunā ar arhīva dokumentiem, kas publicēti žurnālā. Tāpat mutvārdu vēstures avota ziņas sakrīt ar arhīva dokumentu datiem par divu partizānu izglābšanos.

Analizējot V. Šimkuna teikto par trieciensautenes AK–47 pielietošanu, ir svarīgi saprast, ka līdz ar PSRS aizsardzības ministra Dmitrija Ustinova 1948. gada 21. janvāra pavēli Nr. 18 Iževskas motorrūpnīcai bija uzticēta tehniskās dokumentācijas izstrāde un Kalašņikova AK–47 trieciensautenes eksperimentālās partijas ražošana. To veica līdz 1948. gada 1. jūnijam, izgatavojot 1 500 AK–47 trieciensautenes. Pēc veiksmīgiem 1948. gada militārajiem testiem 1949. gadā AK–47 tika iekļauts PSRS bruņojumā (Rozhdenie avtomata). Minētais fakts neizslēdz iespējamību, ka AK–47 izmēģinājumi tika veikti arī karaspēka daļās un, visticamāk, tur, kur notika kaujas operācijas. Okupētajās Baltijas valstīs vēl turpinājās bruņotā pretošanās. Sēlijas nacionālā partizāna V. Šimkuna atmiņas nav pretrunā ne ar trieciensautenes izgatavošanas laiku, ne tā iespējamo pielietojuma hronoloģiju (kauja notika 1948. gada 28. jūlijā). Neskatoties uz to, ka ekspedīcijas laikā netika atrasti lietiskie avoti par AK–47 trieciensautenes pielietojumu, izvirzītais jautājums nav zaudējis savu aktualitāti. Ir atrasti divi vēstures avoti ar informāciju, ka AK–47 trieciensautenes tika pielietotas, apkarojot Baltijas valstu nacionālos partizānus.

Pagātnes notikumu izpratnē ir svarīgi analizēt un saprast indivīda iepriekš paustās liecības par līdzīgiem notikumiem. Piemēram, V. Šimkuna un Ē. Ribuļa (1936–2018) atmiņas atklāj citu līdzīgu epizodi par Mārtiņa Pokļevinska (1902–1951) sagūstīšanu. Abi liecinieki apgalvo, ka M. Pokļevinskim satvertas rokas un tas ticis sasiets (Kaunietis 2001, 616; Ribulis 2017, 173). Līdzīgs stāstījums ir V. Šimkunam par nacionālā partizāna Pētera Bucenieka (1910–1948) izglābšanos no MGB aresta, kas sasaucas ar pratināmās Zentas Dobulānes (1924) liecību (Kaunietis 2001, 617–619; LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 41257. 1., 1. sēj., 95, 96. lp.). Šie avoti liek secināt, ka, atgriežoties grupā, M. Pokļevinskis un P. Bucenieks ir izstāstījuši par savu sagūstīšanu. Visticamāk, M. Pokļevinskis atklāja arī par MGB karaspēka vienības jauno bruņojumu.

V. Šimkuns kaujas laikā nevarēja redzēt AK–47 triecienšauteni un savu atmiņu stāstījumu balstījis uz M. Pokļevinska teikto. Historiogrāfijā norādīts, ka Latvijā no citiem PSRS reģioniem ieradās vairākas MGB karaspēka vienības, kas saskan ar V. Šimkuna stāstīto, ka vienība nākusi no Rīgas (Strods 2012, 65; Kaunietis 2001, 616–617). Ļoti iespējams, ka tā varēja būt kāda speciālā vienība, jo uz M. Pokļevinski kā MGB aģentu palāvās MGB drošības dienests, par to tika informēts pats PSRS MGB īpašās sanāksmes sekretariāta vadītājs ģenerālmajors A. Esaulovs (LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 40244. 1., 1. sēj., 54). Lietuvas piemērs ļauj izdarīt pieņēmumu, ka ieroču pielietojumu varēja ierobežot konkrētās situācijās. Ierocis varēja tikt izmantots M. Pokļevinska konvojēšanā, bet kaujas laikā, visdrīzāk, to nepielietoja.

Nobeigums

Ekspedīcijas gaitā atklātie avoti ļauj rekonstruēt kaujas norisi un gūt informāciju par pielietotajiem ieročiem no abām sadursmē iesaistītajām pusēm. Jāsecina, ka MGB karaspēks uzbrucis no rietumiem austrumu virzienā, izmantojis divus Degtarjova rokas ložmetējus, veidojot krustuguni. Apsekojot kaujas norises vietu, nevarēja atrast pēdas par citu sistēmu ieroču modeļiem, izņemot vienu izšautu padomju bruņojuma 7,62 x 25 mm kalibra patronu. Maz ticams, ka MGB iekšlietu karaspēka vienībai būtu bijuši tikai 2 Degtarjova ložmetēji, tiem, iespējams, bija vēl citi automātiskie ieroči, kas paredzēti tuvcīņai.

Nacionālo partizānu pielietotie ieroči kaujas vietā atbilda tiem, kas minēti pētījumā par Sēlijas nacionālo partizānu bruņoto kustību. Kaujas laikā mežabrāļi ir pielietojuši ieročus, kas pielādējas ar Mosina un TT sistēmas (7,62 x 25 mm) patronām, tās varēja būt padomju Mosina sistēmas šautenes, PPŠ mašīnpistoles, Degtarjova ložmetējs. Tāpat tikušas lietotas vācu Mauzer K–98 sistēmas šautenes un pusautomātiskā “Mauser Gewehr 43”, MG–2 ložmetējs. Grupas rīcībā bija pistoles P–38, P–08, Brauniņa sistēmas pistole, franču karabīne un padomju bruņojuma F–1 rokas granātas.

V. Šimkuna stāsts izvirzījis līdz šim nepētītus jautājumus: kāds bija MGB karaspēka vienību apbruņojums? Vai PSRS jaunās triecienšautenes AK–47 izmēģinājuma poligons varēja būt okupēto Baltijas valstu teritorijas? Latvijā pieejamie avoti un tēmas historiogrāfija sniedz vispārēju ieskatu, bet ne pilnvērtīgu, detalizētu informāciju par MGB karaspēka vienību apbruņojumu. Okupācijas varas rīcībā var

saskatīt politiskus motīvus, kas ietekmēja to, kā tika atspoguļota informācija par zaudējumiem un bruņoto kustību. Pētniekiem būs jāsasostas ar daudziem neatbildētiem jautājumiem, tostarp ar avotu deficītu par MGB karaspēka apbruņojumu. Pilnvērtīga šīs tēmas izpēte nākotnē būs atkarīga no Krievijas slepenajiem arhīviem, kuru atklāšana var izmainīt vēstures atspoguļojumu minēto jautājumu lokā.

Saīsinājumi

IB – Iznīcinātāju bataljons

MGB – (Ministerstvo gosudarstvennoj bezopasnosti) – Valsts drošības ministrija

NKVD – (Narodnyj komissariat vnutrennih del) – Iekšlietu tautas komisariāts

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

Avotu un literatūras saraksts

(Bruņinieks 2023) H. Bruņinieka ekspedīcija uz Jēkabpils novada Kalna pagasta Sūpes purva apkārtni 2023. gada oktobrī (ekspedīcijas vākums atrodas autora krājumā).

LNA LVA, 1986. f. (Latvijas PSR Valsts drošības komitejas (VDK) par sevišķi bīstamiem pretvalstiskiem noziegumiem apsūdzēto personu krimināllietas), 1. apr., 41257. l. (Jānis Slīpais, Mārtiņa d.), 3. sēj.

LNA LVA, 1986. f., 1. apr., 40244. l. (Voldemārs Daugavietis Aleksandra d.), 1. sēj., uzraudzības lieta.

Kažemekaite Aldonas stāsts, pierakstīja G. Kažemekaite Jēkabpils novada, Kalna pagasts 2024. gada 27. janvārī, pieraksts (latviešu valoda) glabājas autora krājumā.

Gedvila Adoma stāsts, ierakstīja H. Bruņinieks Lietuva, Klaipēda 2024. gada 14. martā, ieraksts (lietuviešu valodā, ar tulkojumu krievu valodā, 22 min.) glabājas autora krājumā.

Bambals, A. (2012) *Latvijas PSR represīvo iestāžu dokumenti kā vēstures avots (1940–1941; 1944–1991)*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.

Bruņinieks, H. (2022) *Nāvi mānot. Sēlijas – Aknīstes, Biržu, Elkšņu, Gārsenes, Saukas, Susējas un Viesītes pagasta – nacionālie partizāni 1944.–1952. gads*. Rīga: Latvijas mediji.

Chumak, R. (2021) *AK-47. Istorija sozdanija i prinjatija na vooruzhenie Sovetskoj armii: istoricheskoe izdanie (AK-47)*. Sankt-Peterburg: Atlant.

Gaškaitė, N. et al. (1996) *Lietuvos partizanai 1944–1953 m.* Kaunas: Lietuvos politinių kalinių sąjunga.

Kaunietis, R. (2001) *Aukštaitijos partizanų prisiminimai*. Vilņa: Tautos fondas. Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimas, aukų rėmimo ir atminimo fondas.

Kazulėnas, A. (2005) *Rožiskio krašto laisvės kovotojai*. Vilņa: Atkula.

Popenker, M. R. (2021) *Istorija avtomata v SSSR i Rossii*. Sankt-Peterburg: Atlant.

Ratnieks, R. (2018) *Nacionālo partizānu grupu veidošanās un darbība Ziemeļrietumvidzemē 1944. gada rudenī – 1945. gadā*. *Latvijas Universitātes žurnāls Vēsture*, Nr. 5.

Ribulis, Ē. (2017) *Laikmetu griežos. Ormaņkalna stāsti, Dzīve – dzīvīte*. Ogre: Ogres politiski represēto klubs.

Rozhdenie avtomata Kalashnikova AK–47. Aksion.
<https://www.axion.ru/kalashnikov-100/> (12.03.2024.)

Strods, H. (1996) *Latvijas nacionālo partizānu karš, 1944–1956*. Rīga: Preses nams.

Strods, H. (2012) *Nacionālo partizānu karš, 1944–1956*. Latvijas vēstures mazā bibliotēka. Rīga: LU.

Turčinskis, Z. (2007) *Karš pēc kara: Latvijas nacionālo partizānu cīņas 20. gadsimta 40. gadu beigās – 50. gadu sākumā*. Rīga: Latvijas okupācijas muzeja biedrība.

Turčinskis, Z. (2011) *Ziemeļvidzemes mežabrāļi, 1944.–1953. gads*. Rīga: Latvijas mediji.

Turčinskis, Z. (2021) *Ziemeļlatgales Neatkarības vienība. Pretošanās padomju okupācijai, 1944.–1954. gads*. Rīga: Latvijas mediji.

Viļums, J. (2023) Latvijas nacionālo partizānu darbība 1944. gadā – 50. gados: Atspoguļojums Latvijas historiogrāfijā. *Latvijas Vēstures institūta žurnāls*, Nr. 2.

Zhuk, A. B. (1992) *Strelkovie oruzhie (Revolvery, pistolety, vintovki, pistolety-pulemety i avtomaty*. Moskva: Vojennoje izdatelstvo.

Žygelis, D., Jonušas, A. (2014) 1949-ųjų gegužės 21-oji. Dievo Krėslo miško kautynės. *Karys*, Nr. 5: 46–53.

https://www.kariuomene.lt/data/public/uploads/2021/04/2014-karys_nr.5_internetui.pdf

Gintautas Jakštys

Lithuanian Military-Civilian Relations in Kaunas 1919

Key words: Lithuanian Armed Forces, Lithuanian soldiers, military-civilian relations, everyday life, Kaunas garrison in 1919

Summary

In January 1919, Kaunas became a provisional and factual capital of the Lithuanian Republic, a concentration center of the volunteers of the Lithuanian Armed Forces. At that time in Kaunas, conditions for the formation of Lithuanian military units were particularly unfavourable, especially due to the fact that, until the July of 1919, Kaunas was actually controlled and governed by German military administration. The process of the establishment of state institutions of independent Lithuania and taking over the control of the city was hard and slow-going. In Kaunas, Lithuanian military personnel constantly felt like being surrounded by the enemy and continually persecuted by both communist-minded German soldiers and local citizens incited by Bolsheviks or those entertaining anti-State attitude. Sometimes such encounters ended in the loss of Lithuanian soldiers' lives but more often in injuries and maiming, for which the troops were treated in the military hospital. However, the Military School cadets stood out in this context and were sufficiently popular with the local population.

Lietuvas militāri civilās attiecības Kauņā 1919. gadā

Atslēgas vārdi: Lietuvas bruņotie spēki, Lietuvas karavīri, militārās un civilās attiecības, ikdienas dzīve, Kauņas garnizons 1919. gadā

Kopsavilkums

1919. gada janvārī Kauņa kļuva par Lietuvas Republikas pagaidu un faktisko galvaspilsētu, par Lietuvas brīvprātīgo bruņoto spēku koncentrācijas centru. Toreiz Kauņā bija nelabvēlīgi apstākļi Lietuvas militāro vienību veidošanai, īpaši tāpēc, ka līdz 1919. gada jūlijam Kauņu faktiski kontrolēja un pārvaldīja Vācijas militārā administrācija. Neatkarīgās Lietuvas valsts institūciju izveidošanas process un pilsētas kontroles pārņemšana noritēja smagi un lēni. Kauņā Lietuvas militārpersonas jutās kā ienaidnieka ielenktas un tika nepārtraukti vajātas gan no komunistiski noskaņoto vācu karavīru, gan no vietējo pilsoņu puses, kurus kūdīja bolševiki vai tie, kas izplatīja pretvalstiskas idejas. Reizēm šādas sadursmes beidzās ar lietuviešu karavīru dzīvības zaudēšanu, bet biežāk ar ievainojumiem un kroplošanu, kuru dēļ karavīri nokļuva militārajā hospitālī. Šajā situācijā Militārās skolas kadeti pozitīvi izcēlās un bija pietiekami populāri vietējo iedzīvotāju vidū.

Introduction

Due to objective causes Lithuanian Armed Forces were formed at the very height of the fighting for independence. It is worth noting that the establishment of Lithuanian Armed Forces proceeded with the young state having neither material nor administrative resources. In January 1919, Kaunas became the provisional and factual capital of the Republic of Lithuania as well as a center for the concentration of volunteers, training of officers, and formation of various military units. At the beginning of 1919, conditions for the formation of Lithuanian military units were particularly unfavorable, especially since until the July of 1919, Kaunas was actually controlled and governed by German military administration. In addition to that, the demoralized and barely controlled military personnel of German Army, particularly the so-called “Spartacists”, formed not only their own Soldiers’ Boards but also conducted sallies against the soldiers of the Lithuanian Armed Forces then undergoing formation and state institutions. This caused quite a few conflicts in the aftermath of which Lithuanian soldiers would be killed. Certainly, Lithuanian state institutions gradually took over the control of Kaunas, but the process was hard and slow-going. A significant problem was the population of Kaunas, the majority of which were non-Lithuanians; therefore, it is no wonder that among them prevailed anti-Lithuanian sentiments against both the Lithuanian State and its Armed Forces and individual soldiers. The inhabitants of Kaunas treated Lithuanian soldiers with open contempt and insulted them by calling them derogatory words like clog-bearers, blockheads, army of bumpkins, and other epithets. According to the former Minister of Internal Affairs, Rapolas Skipitis, Polish-speaking citizens of Kaunas also demonstrated malevolence towards officials taking up their residence in Kaunas: “We are in majority in Kaunas and we are in command here but not the blockheads that have come from the countryside.” Jews, watching Lithuanian soldiers marching along the streets used to speak ironically: “Look, these clog-wearing country boors will defeat the great Russian Army! Kaunas was and will remain a Russian city.” (Skipitis 1961, 59–60)

The situation was further complicated by the fact that the Lithuanian police being formed in Kaunas was incapable of ensuring public order and peace in the interim capital. Therefore, military personnel of Kaunas garrison were forced to execute functions actually not assigned to them, i.e., to conduct night-time searches, pursue smugglers and fight against Kaunas citizens illegally making and selling moonshine. No doubt, this increased animosity against the Lithuanian Armed Forces. No less important was the fact that in Kaunas, at the beginning of 1919, Bolshevik propagandists actively operated by overtly conducting recruitment to the Red Army. Bolshevik propagandists promised a monthly salary of 300 Ostmarks by paying it for half a year in advance. Whereas the Lithuanian Government in its proclamations promised to pay just one hundred Ostmarks (*Savanorių žygiai* 1991, 248).

During the period under analysis, it is possible to relatively categorize Kaunas garrison into two parts: firstly, rear units, i.e., the Military School, the Military Aviation School, engineering, technical, aviation-related, logistical, and other military units as

well as Commandant's Headquarters for the city and district. Secondly, active combat units, i.e., the 2nd Infantry Regiment and combat units under formation at Kaunas Commandant's Headquarters, first of all the Hussar Squadron, later on renamed as the 1st Hussar Regiment as well as Kaunas battalions that later became the 5th and 7th Infantry Regiments.

The purpose of the article is to survey the relations of the soldiers of Kaunas garrison of the Lithuanian Armed Forces with the citizens of Kaunas in 1919 through the prism of the daily routine.

Relations of Military School cadets with Kaunas citizens

From the beginning of 1919, volunteers having chosen to join the Lithuanian Armed Forces and arriving in Kaunas first found themselves at the Registration Point. In winter, it was cold in the Registration Point and bunks made of planks were bare, without any straw. The coming volunteers were not fed; they ate whatever they brought from home (*Savanorių žygiai* 1991, 109). At night, they slept wherever they found room, mostly on the floor. Though theoretically all the volunteers could choose in which unit to serve, officers proposed to join the 2nd Infantry Regiment or the Commandant's Headquarters of Kaunas city and district, other alternatives were simply non-existent. Cold and hunger helped fast to decide that it was necessary to choose whatever was proposed. It was true that later, having got accustomed to the changed environment, they used to ask to transfer them or simply willfully moved to another unit where service was better and more representative. The best service conditions were in institutions training officers, the most important of them was the Military School. Although the living conditions of the first Classes of the Military School were described as much more than spartan, they were considerably better in comparison to those in other units of Kaunas garrison.

The Military School had a barber's shop, but cadets could use the services of the barber and have their beards shaved not more than twice a week (LCSA, 1451. f., 2. apr., 1. l, 7. lp.). Cadets had no free time; therefore, they could go out rarely. On Sundays, all Roman Catholics were taken to the garrison church for mass. Upon the return from the church, those who had no penalties got permission to visit the city (*Šliogeris* 1920, 230). In public, cadets' behavior was exemplary (discipline was particularly strict) and modest since money-wise their pockets were empty – they usually would spend half of their 50 Ostmark pay on food (*Mašiotas* 1982, 59).

In 1919, cadets of the Military School lived under constant combat readiness conditions because except for the Kaunas city and district Commandant's Headquarters company there was not a single military unit that could ensure order and peace in the interim capital. Therefore, the Military School was also forced to execute functions not assigned to it. This was particularly difficult for the 1st Class cadets who had to often go on patrol or safeguard the railway station, bridges, state institutions, the bank, the Government Palace or to lend assistance to combat units upon receiving the information that German "Spartacists" were ready to attack. Cadets of the Military School were also sent to conduct night-time searches in flats of communist

organizations, members of POW (pol. *Polska Organizacja Wojskowa*), smugglers and moonshine makers (Kiaunė 1954, 153). The search for the data on how the attitude of Kaunas community towards the Military School and its cadets kept changing was unsuccessful; however, it is reasonable to think that disciplined and fight-efficient cadets had to inspire respectful awe among the inhabitants entertaining anti-State disposition and joy, hope and pride among the patriots of Lithuania. In 1919, the Military School and its cadets were considered ambiguously. This consideration depended on the attitude of Kaunas citizens towards the Lithuanian State undergoing restoration. Those supporting the Lithuanian statehood assessed the activity of the Military School in ensuring order and stability in the city positively. A completely opposite assessment was typical of citizens embracing anti-Lithuanian and anti-statehood attitude while night-time searches conducted by cadets only strengthened that animosity. During the exploration, no data were found whether the cadets of the Military School had been assaulted or called bad names by citizens unlike the frequent occurrences concerning soldiers serving in Kaunas city and district Commandant's Office or in the 2nd Infantry Regiment. Taking into consideration discrepancies in opinions and attitudes of local inhabitants, there emerged a necessity for the command of the Military School and cadets not only to retain their good name and favor of patriotically dispositioned population but also to win over the indifferent and instill in anti-statehood dispositioned inhabitants reverent fear and make them respect the restored Lithuanian State as well as its Armed Forces. Thus, from the very first days of the establishment of the Military School, its command and cadets made efforts to shape a positive image of the Lithuanian Armed Forces in the eyes of Kaunas community. The command of the military School aimed at making the appearance of cadets look beyond reproach (sometimes even using drastic means) and sought that their marching in city streets would provoke in Kaunas population not only positive associations but also admiration and liking. Physical development of Military School cadets was also meant to psychologically affect Kaunas citizens. Cadets, by running along Kaunas streets in harmonious formation despite the cold or nasty weather, demonstrated determination, endurance, combat spirit, and force. These "joggings" of would-be officers had to clearly demonstrate and prove to the local population as well as to German and French soldiers their physical fitness and trust in the growing might of the Lithuanian Armed Forces. This open demonstration of the fighting spirit and determination was unambiguously perceived and estimated not only by the population of anti-State disposition but also by the Command of the Lithuanian Armed Forces and the State. In a critical situation, the Military School used to be assigned to execute the most complicated and crucial missions that would-be officers executed with determination and beyond reproach. However, Kaunas citizens were most fascinated by marching songs of the cadets of the Military School. Since no special time was allotted for teaching and learning of marching songs, cadets voluntarily organized rehearsals during their free time before or after the roll-call. Although tired, cadets willingly attended singing lessons. It was the matter not only of honor but also of prestige. While marching back to the Military School, after the mass at the Garrison

church, it was pleasant for each of the cadets to receive praise (sometimes not in Lithuanian): *ladny chlopцы*, *ladnie spievaju* (handsome lads, beautiful singing) from quite a large company of young people (fellow- and non-fellow countrymen and young women) accompanying them (Šliogeris 1920, 230). At that time, cadets mostly performed songs by poet Maironis.

Service in units at the Commandant's Headquarters for Kaunas city and district

Service in Kaunas city and district Commandant's Headquarters was slightly different. Its training company (about 100 soldiers, several officers and non-commissioned officers) was deployed in the center of Kaunas from its very foundation on 1 August 1919; therefore, soldiers' barracks, as they are described in remembrances, were spacious and clean (LMA VB RS 193. f., 46. l., 1. lp.). Food, though initially poor, gradually improved. Soldiers baked white bread from flour received from the USA, cooked porridge from groats and sometimes ate meat (LMA VB RS 193. f., 27. l., 2. lp.). From the very beginning of January 1919, when the Lithuanian Armed Forces started settling in Kaunas, the relations with the German army deployed here until its departure in July were tense and considerably hostile. German soldiers looked down at the forming Lithuanian Armed Forces with open contempt and taunted volunteers by calling them: *Litauishen Hund*, *Litauishen Schweine*, etc. (LMA VB RS 193. f., 46. l., 1. lp.). The situation was particularly complicated by the fact that, in spite of all factual circumstances, Germany and its Army were considered an ally, therefore, attempts were made to retain friendly relations. Lithuanian military personnel were commanded by the Order of the Minister of National Defense dated 24 February 1919 to politely treat German officers and soldiers in order to avoid unfavorable incidents (Order of the Ministry of Defence No. 36). Despite bilateral efforts, lethal outcomes were not avoided. On 11 January 1919, in the vicinity of the railway station, Germans shot Juozas Kalasiūnas and Antanas Zambacevičius, volunteers of the 2nd Infantry Regiment, while the latter were going to the Red Cross hospital; on 19 February, another volunteer of the 2nd Infantry Regiment, Bronius Šimolaitis, was shot while being on patrol; on 18 March, the volunteer Pranas Eimutis was killed at the Metropolis hotel (Jakštys 2019, 98). In Kaunas, Lithuanian military personnel constantly felt like being surrounded by the enemy and continually persecuted by both communist-minded German soldiers and local citizens incited by Bolsheviks or those entertaining anti-State attitude who used to throw brickbats at Lithuanian volunteers in uniform as soon as they appeared in city streets (*Savanorių žygiai* 1991, 247). Attempting to somewhat control the situation, officers of the Commandant's Headquarters for Kaunas city and district tried not to allow volunteers to go out because it was not safe to walk in the Old Town or in more remote areas wearing a military uniform, since ill-disposed citizens tried to poke them with knives or attempted to assault them in other diverse ways. Quite a few soldiers of the Commandant's Office were attacked in the Old Town and particularly frequently on the Market place; they were often beaten and knife-wounded and found themselves in hospital (LMA VB RS 193. f., 52. l., 1. lp.). In 1919, with

Bolshevik forces approaching Kaunas, the relations between the local population and the military personnel of Kaunas city and district Commandant's Headquarters were still further complicated by the proclaimed martial law. After the declaration of the martial law, soldiers were sent to patrol the Aleksotas-Garliava highway. The order stated to prevent anybody from taking foodstuffs out of Kaunas without a special permission of Kaunas Commandant. On 16 February, upon arriving at the post in Aleksotas (a suburb of Kaunas), volunteers encountered hostile local population, quite a few of whom refused to let Lithuanian military personnel to have a place for rest because they were ill-disposed towards Lithuania. At night, military personnel were fired upon from the neighboring houses. Reacting to the afore-said, the military personnel identified the shooting-related houses and conducted searches in them. In all the instances, the troops, having identified the houses and broken into them, treated the residents roughly and cruelly (LMA VB RS 193., f., 60. l., 8–9. lp.). Such mutual everyday behavior could not serve as a basis for good relations. During this period, Kaunas was in a situation when each evening started with shooting and explosions of grenades. It was particularly difficult to determine who specifically and why used to open fire because the city abounded in people sympathizing with Bolsheviks; the more so, their activity was encouraged by the approaching Bolshevik army. The disorder in Kaunas was also caused by ever more and more demoralized German army and diverse criminal elements who perceived the complexity of the situation and tried to take the most advantage of it.

Conclusion

In 1919, military personnel of the Lithuanian Armed Forces deployed in Kaunas were treated not without ambiguity. The standpoint towards Lithuanian troops depended on how the population of that time treated the Lithuanian State under restoration. Those supporting the Lithuanian statehood assessed the activity of the military personnel in ensuring order and stability in the city positively. A completely opposite assessment was typical of citizens embracing anti-Lithuanian and anti-statehood attitude while night-time searches conducted by troops only strengthened that animosity. In this context, Military School cadets who distinguished themselves by strict discipline and were popular among local young women clearly stood out. Their Sunday marching to the Garrison church was a genuine entertainment for the population of Kaunas.

References

- Lithuanian Central State Archives (hereafter – LCSA), 1451. f. (Military School)
The Wroblewski Library of the Lithuanian Academy of Sciences Manuscripts department (hereafter – LMA VB RS), 193. f. (Memoirs of volunteers)
Orders for Army. (1919) Kaunas.
Savanorių žygiai. (1991) Vol. I. Red. P. Ruseckas. Vilnius, 349 p.
Skipitis, R. (1961) *Nepriklausomą Lietuvą statant*. Chicago, 468 p.
Jakštys, G. (2019) *Klumpiai, Jurgiai ir cholopai*. Lietuvių kariai Kaune 1919 m.

Kultūros barai, no. 7/8: 93–98.

Kiaunė, J. (1954) Lietuvos karo mokyklos I laidos sukaktis. *Karys*, no. 6: 152–153.

Mašiotas, J. J. (1982) Karo mokyklos IV kapitono Stepono Dariaus laida. 60 metų. *Karys*, no. 2: 57–60.

Šliogeris, V. (1964) "Karo mokykla Kaune ir Vilniuje 1920 metais". *Karys*, no. 8: 227–233.

Audronė Janužytė

Actions of Lithuanian Government and Its Citizens in the Soviet Union's War Against Finland in 1939–1940

Key words: Winter War, Lithuanian government, Lithuanian assistance to Finland, neutrality, Finland, the Soviet Union

Summary

The aim of the article is to compare the attitudes and actions of the Lithuanian government and citizens in the war of the Soviet Union against Finland and to highlight its essential characteristics. The author of the article defines two objectives: 1) to indicate what reasons influenced the choice of Lithuania to stay neutral during the military aggression of the Soviet Union against Finland; and 2) to reveal by what means some citizens helped Finland, and whether this did not contradict the neutrality policy of the Lithuanian government. Actions of Lithuanian government and its citizens are examined based on the research methods of document analysis, qualitative content analysis, and the comparative method. The sources used for this article are documents of the Ministry of Foreign Affairs of Lithuania in Lithuanian Central State Archives, Lithuanian volunteers' documents in the Military Archives in Helsinki, Lithuanian citizens letters written in 1939–1940 to the Finnish Consul in Lithuania in the Joensuu Regional Archives which were published in the collection of documents compiled by the author of this article. We also use reports and political articles of that time printed in the pro-Government daily *Lietuvos aidas* (Echo of Lithuania), military magazines such as *Kardas* (Sword), *Karys* (Soldier), and *Trimitas* (Trumpet). Accordingly, the author of the article concludes that the policy of neutrality in Lithuania did not bring the expected results of preserved statehood: the USSR occupied the country in 1940. There was no common view in society on the observance of neutrality in the event of the war between the Soviet Union and Finland as the active position of some of inhabitants striving to help Finland was contrary to the Lithuanian government's policy of neutrality. Lithuanian citizens' support for Finland can be seen as an expression of civic virtues in the country under the authoritarian regime of that time, since it was necessary to take an active civic position that did not coincide with the policy of the government.

Lietuvos valdības un tās pilsoņu rīcība Padomju Savienības un Somijas kara laikā: 1939.–1940. gads

Atslēgas vārdi: ziemas karš, Lietuvas valdība, Lietuvas palīdzība Somijai, neitralitāte, Somija, Padomju Savienība

Kopsavilkums

Raksta mērķis ir salīdzināt Lietuvas valdības un pilsoņu attieksmi, rīcību Padomju Savienības un Somijas kara laikā, izcelt tās būtiskākās iezīmes. Pētījuma autore definē divus mērķus: norādīt, kādi iemesli ietekmēja Lietuvas izvēli palikt neitrālai Padomju Savienības militārās agresijas laikā pret Somiju; atklāt, ar kādiem līdzekļiem pilsoņi palīdzēja Somijai, vai tas nebija pretrunā ar Lietuvas valdības neitralitātes politiku. Lietuvas valdības un tās iedzīvotāju rīcība tiek aplūkota, balstoties uz dokumentu un kvalitatīvā satura analīzi, salīdzinošās metodes izpēti. Rakstā izmantotie avoti ir Lietuvas Centrālā Valsts arhīva Lietuvas Ārlietu ministrijas fondu dokumenti, Helsinku Militārā arhīva Lietuvas brīvprātīgo fonda dokumenti, Lietuvas pilsoņu 1939.–1940. gadā rakstītās vēstules Somijas konsulam Lietuvā, kas atrodas Joensū Reģionālajā arhīvā. Visi minētie dokumenti ir publicēti šī raksta autores apkopotajā dokumentu krājumā. Tiek izmantoti tā laika valdības ziņojumi un politiskie raksti, kas drukāti valdību atbalstošajā laikrakstā “Lietuvos aidas”, militārajos žurnālos “Kardas” (Zobens), “Karys” (Karavīrs) un “Trimitas” (Trompete). Pētījuma autore secina, ka Lietuvas neitralitātes politika nav devusi gaidītos valstiskuma saglabāšanas rezultātus, jo PSRS okupēja valsti 1940. gadā. Sabiedrībā nebija vienota viedokļa par neitralitātes ievērošanu Padomju Savienības un Somijas kara gadījumā, jo dažu iedzīvotāju aktīvā nostāja, cenšoties palīdzēt Somijai, bija pretēja tā laika Lietuvas politikai. Lietuvas pilsoņu atbalsts Somijai uzskatāms par pilsoniskā tikuma izpausmi tā laika autoritārā režīma valstī, jo bija jāieņem aktīva pilsoniskā pozīcija, kas nesakrita ar valdības politiku.

Introduction

In the context of Russia's war against Ukraine, the international community is discussing what actions should be taken by governments together with their citizens to defend sovereignty and territorial integrity of state. As some Central and Eastern European states are geopolitically vulnerable in terms of security, their leaders face the dilemma of whether to select a proactive policy and support the country subject to aggression, or to remain neutral in order to maintain economic and energy stability and protect themselves from threats to national security. Some insights can be gained by examining the case of the position assumed by the states and citizens in the Soviet Union's war against Finland between 1939 and 1940. The purpose of the article is to compare the attitudes and actions of the Lithuanian government and citizens in the war of the Soviet Union against Finland and to highlight its essential characteristics. The author of the present article defines two objectives: 1) to indicate what reasons influenced the choice of Lithuania to stay neutral during the military aggression of the

Soviet Union against Finland; and 2) to reveal by what means some citizens helped Finland, and whether this did not contradict the neutrality policy of the Lithuanian government. Letters and documents of Lithuanian citizens found by the author of this article in the Finnish archives presupposed the problem of the study, what actions of some Lithuanian citizens helped Finland in the war against the Soviet Union and how this can change the established attitude towards the country's neutrality when researching the subject from an individual perspective. Actions of Lithuanian government and its citizens are examined based on the research methods of document analysis, qualitative content analysis, and the comparative method. The document analysis method is used to collect empirical data and analyse the neutrality policy of the Lithuanian government, and the support of its population for Finland. The method of qualitative content analysis is applied to examine ways in which the conflict between the Soviets and the Finns was covered for a wide audience in Lithuanian media. The comparative method serves to reveal divergent actions and attitudes of the Lithuanian government and the population in and towards the Winter War¹. The sources used for this aim and objectives can be classified into three groups. The first group includes documents of the Ministry of Foreign Affairs of Lithuania contained in the Lithuanian Central State Archives, which reflected the behaviour of the President, the Government, and the Lithuanian delegation in the League of Nations when considering the exclusion of the USSR due to its military aggression against Finland (LCVA, f., 383. apr., 7, b. 1114, 2114). The second group includes documents of Lithuanian volunteers stored in the Military Archives in Helsinki (Sota-Arkisto, 1940), letters written by Lithuanian citizens in 1939–1940 to Väinö Aarnio, the Finnish Consul in Lithuania, which are preserved in the Joensuu Regional Archives (JOMA, 1939–1940. f., 1) and the documents published in the collection of documents compiled by the author of this paper on the Winter War and Lithuania, which reflected the attitudes and actions of Lithuanian citizens of that time regarding support for Finland (Janužytė 1997). The third group of sources consists of reports and political articles of that time printed in the pro-Government daily *Lietuvos aidas* (Echo of Lithuania)², military

¹¹ The war between Finland and the USSR in 1939–1940 in scholarly publications is referred to as the Winter War. Therefore, this name is used in this article.

² The *Lietuvos aidas* (published in 1917–1918 and in 1928–1940) was the official daily of the Lithuanian government and the Lithuanian Nationalist Union. The newspaper was issued on daily basis, with three daily editions (in the morning, afternoon, and evening) in the period from May to December 1939, followed by two editions from January to May 1940. It mostly covered issues of the national politics, economy, and foreign news. The daily had its correspondents in a number of foreign capitals, and its circulation was 90,000 copies in 1939 (Žeimantas).

magazines *Kardas*³ (Sword), *Karys*⁴ (Soldier), and *Trimitas*⁵ (Trumpet) which revealed the essential features of presenting the conflict to the general public in Lithuania.

Some reasons of neutrality

A number of common and specific reasons for the neutrality policy can be distinguished, which are characteristic of Lithuania. The first reason was prompted by international politics: after the failed attempts to create a system of collective security in Europe in the 1930s, the Baltic and Scandinavian states gradually moved towards and pursued a policy of neutrality in international relations. The second reason concerns the conflict between Lithuania and Poland over Vilnius city and region, which hindered the creation of a collective Baltic security or defence organization (aside from the Baltic Entente founded in 1934 by a treaty between Lithuania, Estonia, and Latvia) able to coordinate foreign policy and security issues in the Baltic Sea region. The third reason was the beginning of the Second World War. After Germany attacked Poland on 1 September 1939, and the Soviet Union began hostilities against Poland on 17 September the same year, the front line came dramatically closer to Lithuania. After establishment of Soviet military bases with 20,000 troops under the Mutual Assistance Treaty between Lithuania and the Soviet Union of 10 October 1939, the level of threat to Lithuania's independence became high (Janužytė 2021, 97–98). To neutralise the threat to Lithuanian statehood arising from the Soviet Union, the Lithuanian government sought to remain neutral also when the Assembly was considering exclusion of the USSR from the League of Nations due to its military aggression against Finland (LCVA, f., 383. apr., 7, b. 1114, l., 21). It should be noted that the delegations of Lithuania as well as those of Latvia and Estonia acted with extreme caution and avoided participating in official discussions so that the USSR would not have a pretext to accuse them of supporting Finland. A message was sent to the international community that the delegations of the Baltic States to the League of Nations will be neutral towards both Finland and the USSR, i.e., they will neither defend nor support Finland. On 14 December 1939, the Assembly of the League of Nations voted in favour of expulsion of the USSR from the League of Nations, whereas Lithuania abstained. Voting data show that 31 states voted for exclusion of the USSR from the Organization of the League of Nations and 10 states abstained, among them three Scandinavian countries (Sweden, Norway, and Denmark), three Baltic States (Lithuania, Latvia, and Estonia), Bulgaria, Switzerland, Mexico, and China (LCVA, f.,

³ *Kardas* (published in 1925–1940) was the magazine of Lithuanian military officers. This semi-monthly was published by the Lithuanian Officers' Club in 1933–1940. It published articles on warfare, military history, armaments, issues of training and mentoring of officers. Its circulation was 2000 thousand in 1938 (Urbonas (a)).

⁴ *Karys* (published in 1919–1940) was the magazine of the Lithuanian Armed Forces. It was published by the Press and Education Unit of the General Staff of the Lithuanian Armed Forces since 1929. The magazine was intended for the soldiers, youth, and the broader public. It featured various articles on war subjects and had circulation of 33,000 copies in 1940 (Urbonas (b)).

⁵ *Trimitas* (published in 1920–1940) was a weekly magazine of the Lithuanian Riflemen's Union and patriotic society with circulation of 32,000 copies (in 1940). Its articles covered not only activities of riflemen and military-themed issues, but also the current news of Lithuanian political life and events of foreign countries (Trimitas).

383. apr., 7, b. 2114, l., 6; Vilkelis 1994, 54). After the vote, the delegations of the Baltic States issued a joint statement in which they indicated that they abstained as they had not participated in the debate of the special 13th Commission on expulsion of the USSR from the League of Nations. Such an argument did not convince diplomats. The delegations of the Baltic States felt isolation, cooling of relations and suspicion when communicating with foreign diplomats. Moreover, they felt like they had lost their trust as now they were regarded as “Russian agents” without the right to act freely and make decisions (LCVA, f., 383. apr., 7, b. 2114, l., 5, 12). Rudolf Holsti, the permanent representative of Finland to the League of Nations, ironically joked about the Baltic States behind the scenes of the Assembly: “The Russians had Estonia for breakfast, Latvia and Lithuania for lunch, and now they are looking for dessert in Finland.” (LCVA, f., 383. apr., 7, b. 2114, l., 5, 10). The decision of the Baltic States to abstain from voting was not unexpected for the Finns. They feared that Lithuania, Latvia, and Estonia would even vote against expulsion of the USSR from the League of Nations. The Finns were more worried about the failure of Estonia to maintain neutrality, as Soviet planes shelled the Finland’s cities from the Soviet military bases in Estonia (Estijos neutralumas 1939, 1). This fact was not denied by the Estonians, and as a result diplomatic relations cooled down (LCVA, f., 383. apr., 7, b. 2114, l., 5, 10). The Finnish government was pragmatic about the neutrality of the Scandinavian countries during the conflict. Their support was of paramount importance for military transit, and it would be difficult to fight the USSR without the help of the Scandinavian states.

Dilemma: stay neutral or contradict the neutrality policy of the government

During the conflict, the Lithuanian government sought to remain neutral so as not to give a pretext for the USSR to accuse Lithuania of a pro-Finnish position and start an aggressive policy against Lithuania. Therefore, it was emphasised in the Lithuanian press that Lithuania strictly pursues a policy of neutrality with both Western and Eastern neighbouring countries and takes a neutral position in the event of a conflict. The position of some Lithuanian citizens differed from the neutrality policy pursued by the Lithuanian government. Their support for Finland can be classified into several types, i.e., it took the form of moral, financial support, requests for admission as volunteers to the Finnish army, and engagement as volunteers in the war against the Soviet Union.

From the very beginning of the war, inhabitants from various cities, towns, and villages kept sending condolences and pro-Finnish telegrams, postcards, and letters addressed to Väinö Aarnio, the Finnish consul, and Marshal Carl Gustaf Emil Mannerheim, the commander-in-chief of the Finnish army, in support of the Finns against the Soviets. The Joensuu Regional Archives contain 33 pieces of correspondence from Lithuania expressing support of its people for the Finns in their war against the Soviets, and the gratitude of the Consulate of Finland in Lithuania to the people for their support (Janužytė 1997, 59–89). Inhabitants perceived resistance against the Soviet military aggression as a struggle for Finnish autonomy and expressed

the hope that the Finns would defeat the Soviets and defend their independence (JOMA, 1939. f., 1, no. 244, 245; 1940. f., 1, no 7, 14, 24, 61).

Lithuania's people, both as individuals and communities, collected and sent money orders to the Finnish consulate in Lithuania. In addition, 6 pieces of financial remittance correspondence from Lithuania are kept at the Joensuu Regional Archives (Janužytė 1997, 74–75, 80, 82–85, 88–89). The letter of 1 March 1940 from students of Tauragė state gymnasium can be singled out in which they expressed regret that Lithuania could not help Finland for known reasons, and asked to accept 20 Lithuanian litas and 80 cents collected by them and “[...] not to thank them in public [...] as they were sending the money without knowledge of the [...] gymnasium management.” (JOMA, 1940. f., 1, no. 55). Two aspects are important in that letter. Firstly, the reasons why the Lithuanian government is neutral in the event of a conflict were clear for the students but they, as citizens, had to take an active position and help Finland in her war against the Soviet Union. Secondly, when sending money to Finland, they clearly realised that they were opposed to the official Lithuanian politics. Therefore, to avoid adverse consequences for either the school leaders or the Lithuanian government, they asked to keep it secret. The choice of students to support Finland financially is a proof of their strong moral and civic principles to help the nations defending their sovereignty.

Some Lithuanian civilians and officers were determined to become volunteers and applied to serve in the armed forces of the Republic of Finland. The Joensuu Regional Archives also store 9 pieces of correspondence with requests from Lithuania (Janužytė 1997, 59, 64–65, 69–71, 73, 76–79, 81). It is possible to speculate and identify several reasons why they were not accepted as volunteers in the Finnish army. The fact was that the war lasted only slightly more than 3 months and there was no time to prepare all the necessary documents for their departure to Finland, also not everyone had military service experience, and their suitability to serve in the Finnish armed forces was questioned. In addition, there were fears that among the volunteers there might be agents recruited by the Soviet Union. For this reason the authorities avoided giving permission for them to leave for Finland as military volunteers.

According to the statistics of 13 March 1940, 11,663 foreign volunteers fought together with the Finns in the Winter War (8,680 from Sweden, 1,010 from Denmark, 695 from Norway, 372 from the USA (Finns), 346 from Hungary, 56 from Estonia, 51 from Belgium, 18 from Germany, 13 from the United Kingdom, 6 from Poland, 4 from Latvia, and 2 from Lithuania) (Talvisodan Historia 1979, 52). It was established based on the documents of the Military Archives in Helsinki that two Lithuanian citizens took part in the Winter War, namely Mykolas (Mikolas (Mikko)) Mikalūnas (Mikalunas) (date of birth 24 November 1905) and Georgas Erikas Žukas (Zukas) (date of birth 18 August 1907). As can be seen from the data provided in the questionnaires of their foreign volunteers, it is known that they were Lithuania's citizens of Lithuanian nationality and lived in Helsinki when the war began. Both were single, completed the military service in the Lithuanian army, had medical record stating their fitness for military service and recommendations from the Finns to be accepted as volunteers in

the Finnish army. On 9 January 1940, the two volunteers signed contracts for military service in the armed forces of the Republic of Finland (Sota-Arkisto 1940, 6574, 6574/7, 6574/9, 6574/11). The author of the article has not succeeded to find more information about the Lithuanian volunteers.

This study of aid to Finland from an individual perspective makes it possible to change the prevailing approach in historiography that the Lithuanian citizens were neutral in the Winter War.

The question is whether the Lithuanian media remained neutral when reporting on the Soviet Union's war against Finland. Unwilling to aggravate their relations with the Soviet Union, the Lithuanian government took all possible precautions and advised representatives of the media not to judge but remain impartial in the analysis of the war (Ministro pirmininko pareiškimai 1940, 1). From 30 November 1939 to 14 March 1940, the front page of the daily *Lietuvos aidas* almost every day featured reports on hostilities in Finland. The information was provided without any comment so that the Soviets could not accuse the Lithuanian media of siding with Finland. Moreover, from January 1940 onwards, the course of the war was covered on the basis of reports of the Finnish and USSR military leaderships whose statistical data about war casualties and other losses were contradictory. Such military magazines as *Kardas*, *Karys*, and *Trimitas* published more analytical articles on the Finnish armed forces, military strategies and tactics, battles, and armaments (Janužytė 2021, 116). To answer the question whether the Lithuanian media retained neutrality in covering the Winter War, it must be noted that they did not manage to write about it impartially in all cases. This is quite clearly shown by at least 2 facts discussed below. First, the press broadly covered the emergence of state and public, collective and individual initiatives to assist Finland in the war against the USSR and involvement of volunteers in the war with the Soviets. This may also have encouraged Lithuanian citizens to help the Finns collectively and individually in the war against the aggressor. Second, Lithuanian foreign policy commentators used the concept of “enemy” when writing about Soviet troops, thus drawing a clear “red line” between the aggressor (the Soviet Union) and Finland, which defended its sovereignty and territorial integrity. For example, the articles on tenacious fighting and battles in Finland read, “the enemy with a large military force attacked in the Karelian Isthmus”, “all enemy attacks were repulsed by the Finns”, “enemy warships and planes attacked some of the Finnish islands” (Suomijoje atkaklios kovos, 1939, 1; Suomijoje atkaklūs mūšiai, 1939, 1). Finnish soldiers were called conscious patriots who bravely and relentlessly defended independence of their country and could serve as role models of heroism for every small nation or state (Kiaulėnas 1939, 1487; Girius 1940, 143; Vilkelis 1940, 212).

Conclusion

Finally, it could be claimed that the policy of neutrality in Lithuania did not bring the expected results of preserving statehood: the USSR still occupied the country in 1940.

There was no common view in society on the observance of neutrality in the event of the war between the Soviet Union and Finland as the active position of some of the inhabitants striving to help Finland was contrary to the Lithuanian government's policy of neutrality. In other words, pro-Finnish actions of some Lithuanian citizens demonstrate that the society lacked a unified opinion as well as was inconsistent with the neutrality policy of the Lithuanian government.

Lithuanian citizens' support for Finland can be regarded as an expression of civic virtues in the country under the authoritarian regime of that time, since it was necessary to take an active civic position that did not coincide with the government policy.

References

- Estijos neutralumas SSSR Suomijos konflikto atžvilgiu – kokių žinių Taline turima iš Suomijos: telefoninis pranešimas iš Talino. [Estonian neutrality towards the USSR-Finnish conflict – what Tallinn knows from Finland: Telephone message from Tallinn]. *Rytinis Lietuvos aidas*, 1939. gruodžio 8, nr. 755 (5157).
- Girius, V. (1940) Sovietų Sąjungos ir Suomijos taika [Peace between the Soviet Union and Finland]. *Kardas*, nr. 6 (330): 142–145.
- Janužytė, A., ed. (1997). *Žiemos karas ir Lietuva (dokumentų rinkinys) = Talvisota ja Liettua (dokumenttien kokoelma) = Winter War and Lithuania (Collection of Documents)*. Vilnius: VPU leidykla, 135 p.
- Joensuun Maakunta-Arkisto (hereafter – JOMA) [Joensuu regional archive], Ulkoministeriön arkisto [Ministry of Foreign Affairs archive], kirjeistö 1939–1940 [correspondence 1939–1940], f. 1 (Kaunasin konsulinvirasto) [consular office of Kaunas].
- Kiaulėnas. (1939) Kariaujanti Suomija [Finland at war]. *Karys*, nr. 59 (1079): 1486–1788.
- Lietuvos centrinis valstybės archyvas (hereafter – LCVA) [the Central State Archives of Lithuania], f. 383 (Lietuvos užsienio reikalų ministerija) [Ministry of Foreign Affairs of Lithuania].
- Ministro pirmininko pareiškimai [Statements by the Prime Minister]. *Lietuvos aidas*, 1940. sausio 30, nr. 49 (5258), p. 1.
- Sota-Arkisto, Helsinki [War archive in Helsinki], osasto sisu: Henkilötietokaavakkeita 1940 [Department: Personal data forms 1940], osasto sisu: Aikamääräinen nimiluettelo 1940 [Department: Temporary list of names 1940], osasto sisu: Palvelus sopimuksia 1940 [Department: Service contracts 1940].
- Suomijoje atkaklios kovos [Tough fights in Finland]. *Rytinis Lietuvos aidas*, 1939. gruodžio 19, nr. 780 (5182).
- Suomijoje atkaklūs mūšiai [In Finland, battles rage on]. *Rytinis Lietuvos aidas*, 1939. gruodžio 20, nr. 783 (5185).
- Vilkelis, J. (1940) Įdomūs karybos elementai SSSR–Suomijos kare [Interesting elements of warfare in the USSR-Finland war]. *Kardas*, nr. 9 (333): 211–212.

- Janužytė, A. (2021) Lietuvos piliečių parama Suomijai Žiemos kare, 1939 m. lapkričio 30 d. – 1940 m. kovo 12 d. [Assistance of People of Lithuania to Finland in the Winter War, 30 November 1939 – 12 March 1940]. *Istorija*, nr. 3 (121): 96–121.
- Talvisodan historia* [History of the Winter War]. (1979). Porvoo: WSOY, Osa 4 [Part 4]. 437 p.
- Trimitas [Trumpet]. In: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* [General Lithuanian Encyclopaedia]. <https://www.vle.lt/straipsnis/trimitas-1/> (03.04.2024).
- Urbonas (a), V. Kardas [Sword]. In: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* [General Lithuanian Encyclopaedia]. <https://www.vle.lt/straipsnis/kardas-3/> (03.04.2024).
- Urbonas (b), V. Karys [Soldier]. In: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* [General Lithuanian Encyclopaedia]. <https://www.vle.lt/straipsnis/karys-1/> (03.04.2024).
- Vilkelis, G. (1994) Lietuva ir Tautų Sąjunga [Lithuania and the League of Nations]. *Lituanistika*, nr. 2 (18).
- Žeimantas, V. Lietuvos aidas [Echo of Lithuania]. In: *Visuotinė lietuvių enciklopedija* [General Lithuanian Encyclopaedia]. <https://www.vle.lt/straipsnis/lietuvos-aidas/> (03.04.2024).

Juris Jefuni

Par Pareizticīgās baznīcas stāvokli Latvijā 1920. gados dokumentu atspoguļojumā

Atslēgas vārdi: Latvija, Pareizticīgā baznīca, arhibīskaps Jānis Pommers, Maskavas Patriarhāts, likums, konfesija, diskriminācija

Kopsavilkums

Raksts sniedz informāciju par Latvijas Pareizticīgās baznīcas (LPB) tiesisko stāvokli Latvijā 1920. gados un piedāvā tā novērtējumu, balstoties uz tā laika liecībām. Darbā ir izmantoti gan publicēti, gan nepublicēti dokumenti, tā laika speciāli izdevumi un prese; apkopoti un analizēti fakti, kas raksturo LPB tiesisko stāvokli Latvijā 1920. gados, apskatīta arī citu Latvijas kristīgo konfesiju situācija un veikta Latvijas valsts konfesionālās politikas analīze un interpretācija. Pētījums ir starpdisciplinārs, jo skarti gan vēstures, gan teoloģijas jautājumi.

Examining the Condition of the Orthodox Church in Latvia in the 1920s: insights from documents and facts

Keywords: Latvia, Orthodox Church, Archbishop Jānis Pommers, Moscow Patriarchate, law, confession, discrimination

Summary

The paper provides information on the legal status of the Latvian Orthodox Church in Latvia in the 1920s and offers its assessment based on the testimonies of that time. The author uses both published and unpublished documents, as well as special editions and the press periodicals of that time. The paper summarizes and analyzes the facts that characterize the legal status of the Latvian Orthodox Church in Latvia in the 1920s, examines various contexts including the situation of other Latvian Christian denominations, and analyzes and interprets the denominational policy of the Latvian state. The research is interdisciplinary in nature, as it considers both historical and theological issues.

Ievads

LPB starpkaru periodam veltītajā historiogrāfijā¹ ir sastopams naratīvs par no valsts puses īstenotu LPB vajāšanas politiku. Retorikas par “vajāšanām”, kuru 1920.

¹ Šo naratīvu var atrast tā laika publicistikā: Pommers 2015, 124–130; historiogrāfijā: Balevics 1987, 52–53; Pozhidaev 2004, 78–79, 128–130; Gavrilin 2013, 78; Gavriļins 2015, 26, 30–31. Zīmīgi, ka Maskavas Patriarhāta (MP) oficiālajā izdevumā “Pravoslavnaia Entsiklopedia” A. Gavriļins personīgi distancējas no apgalvojuma par “LPB vajāšanām”, norādot, ka šīs informācijas avots ir arhibīskaps Jānis Pommers (Gavrilin 2020). “LPB vajāšanu” naratīvs atrodams arī J.

gados Rīgas arhibīskaps Jānis Pommers (1876–1934) un citi LPB pārstāvji adresējuši Latvijas valsts varai un plašākai sabiedrībai (galvenokārt publicistikas laukā), mērķis bija aizstāvēt LPB tiesības un intereses² apstākļos, kad pareizticīgo konfesija zaudēja dominējošas (ķeizara) konfesijas stāvokli, kuru tā baudīja Krievijas impērijā, kā arī zaudēja virkni savu nekustamo īpašumu, tostarp vairākus sakrālus un simboliskus objektus, tādējādi ciešot diskrimināciju. Balstoties šajā, no LPB puses izskanējušī retorikā, dažos historiogrāfiskajos darbos (skat. vēres 1 un 2) tika izdarīts secinājums par konsekventu un mērķtiecīgu Latvijas valsts īstenotu vajāšanas politiku pret LPB, kam seko dažu pētnieku mēģinājumi uzbūvēt konstruktus, kas izskaidrotu šīs it kā piekoptās politikas cēloņus.

Pētījuma hipotēze ir pieņēmums, ka Latvijas valsts 1920. gadu pirmajā pusē īstenotai politikai konfesiju jomā nepiemita apriors mērķis diskriminēt LPB (piem., vadoties pēc “rusofobijas”) uz citu konfesiju fona; minētās politikas mērķi bija vienādi triju lielāko konfesiju gadījumā.³ Šī hipotēze tiek pārbaudīta, analizējot notikumus, kas atspoguļoti tā laika dokumentos.

Darba uzdevumi: apkopot un uz cita Latvijas konfesiju fona analizēt faktus, kas raksturo LPB tiesisko stāvokli Latvijā 1920. gados. Ir izmantoti tā laika avoti: publicēti un nepublicēti dokumenti, periodika – speciāli izdevumi (oficiālie statistikas apkopojumi) un prese. Nemts vērā politiskais, valsts drošības konteksts, etnisku minoritāšu tiesības, uz kuru fona veikta Latvijas valsts konfesionālās politikas (pirmām kārtām attiecībā pret LPB) analīze un interpretācija, pielietojot vēsturiski salīdzinošo un ģenētisko pētniecības metodi. Pētījums ir starpdisciplinārs – skarti gan vēstures, gan teoloģijas jautājumi.

LPB patstāvības jautājums

1920. gada 10. februārī uz “LPB sasaukamas saeimas referentu komisijas” pieprasījuma par piemērotām telpām Rīgā LPB Saeimas (kongresa, turpmāk tekstā –

Kalniņa grāmatā: Kalniņš 2012, 247–249; šī naratīva kritika: Rimestad 2012, 130; Strods 2005, 73–74; Coja b. g. Daži autori PB vajāšanas politiku sasaista ar vietējo nacionālismu un rusofobiju kā valsts politikas elementu – šī viedokļa reminiscence, piem.: Gavrilin 2018, 105, 109. Z. Balevics šo naratīvu izmanto Latvijas Republikas diskreditācijai (Balevics 1987, 52–56). Savukārt F. Požidajevs postulē, ka LPB problēmu galvenais cēlonis starpkaru Latvijā bija tās politiku mērķtiecīgi piekopta rusofobija: “Pareizticības vajāšanai šajā zemes malā [Latvijā – *aut.*] aizvien piemita politisks, nevis reliģisks raksturs. Naidis pret visu krievisko – rusofobija – slimība, kuru kultivējušas noteiktas politiskas aprindas Rietumos, ieguvusi plašu izplatību jaunās Latvijas valsts sabiedrisko un politisko darbinieku vidū. Ar rusofobiju sasirgušie dega ar naidu pret pareizticību vien tādēļ, ka šīs ticības nesēja ir krievu tauta [...] izdabānot saviem ārzemju mentoriem, viņi iemācīja naidu ne vien pret visu krievu tautu, krievu valodu, kultūru, ticību, bet arī pret celtnēm, dievnamiem, pieminekļiem – visu to, kas kaut kādā mērā atgādina Krieviju.” (Pozhidaev 2004, 78–79; tulkojums – *aut.*). Par to, cik patiesībā “rusofobiska” bija Latvijas valsts 1920. gados un cik šāds LPB problēmu skaidrojums atbilst patiesībai, skat. tālāk.

² Piem., arhibīskapa J. Pommera brālis A. Pommers citē arhibīskapa J. Pommera prezidentam J. Čakstem adresētu vēstuli (1921.–1922. gada mijā), kur tiek norādīts uz “LPB vajāšanām” (Pommers 2015, 124–130); savukārt A. Gavriļins citē kādu arhibīskapa J. Pommera runu, kura pēc satura ir tuva šai A. Pommera publicētajai vēstulei (Gavriļins 2015, 31). Tā kā vienīgā informācija par šo vēstuli ir atrodamā tikai pie A. Pommera, S. Rimsteds apšaubā šīs vēstules pastāvēšanu (Rimestad 2012, 124); iespējams, ka A. Pommers savā publikācijā domājis minēto arhibīskapa J. Pommera runu, kļūdaini nosaucot to par vēstuli prezidentam. Zīmīgi, ka 1920. gados presē izskanējuši apgalvojumi gan par Pareizticīgās, gan par Luteriskās Baznīcas “vajāšanām” Latvijā – par ko skat. tālāk.

³ Neizslēdz konkrētu amatpersonu aizspriedumus, personīgu nepatiku u. tml., kas birokrātiskā līmenī varētu izpausties viņu rīcībā attiecībā uz LPB.

LPB Saeima) rīkošanai komisija saņēma Iekšlietu ministrijas atbildi: “Latvijas Pareizticīgo draudžu pagaidu pārvaldei [...] Ieteicu Jums griezties pie Tautas padomes Prezidenta, kurš ir ar mieru atļaut Tautas padomes sēžu zāli Jūsu vajadzībām, ja tai laikā minētā zāle būtu svabada [...] Pēc raksta saņemšanas mācītājs J. Namnieks griezies pie Tautas Padomes Prezidenta Čakste kunga ar lūgumu [...] Uz ko Prezidents devis labvēlīgu atbildi un pašrocīgi uzrakstījis sekojošo: Ja nenotiek Tautas Padomes sēde, tad sapulce varētu notikt T. P. telpās. Atļauju tās aplūkot [...] 16/II” (LNA LVVA 7469-1-30, 17.–18. lpp.). Tādējādi 1920. gada 10. februārī Latvijas valstsvaras attieksme pret LPB bija labvēlīga: valsts augstākā amatpersona – Tautas Padomes prezidents Jānis Čakste (1859–1927) piešķir LPB Saeimai valsts parlamenta telpas, kas ir ne tikai vislabākās kvalitātes ziņā, bet telpas ar visaugstāko statusu valstī. Analogs šādam žestam rodams vēlīnās Romas impērijas un Bizantijas vēsturē, kad jau kristietību akceptējušie imperatori piešķīra Baznīcas koncilu rīkošanai savas greznās rezidences.

Taču tikšanās laikā J. Čakste visas valdības vārdā LPB komisijas loceklim priesterim J. Namniekam (1881–1942) paziņoja, ka valsts vara arī no LPB gaida noteiktus soļus, kas būtu valsts suverenitātes un drošības interesēs: “[...] ministru Taut. Pad. Prezidents izteicis Valdības uzskatu uz Pareizticīgo baznīcu – ka ja pēdējā nostādīs sevi patstāvīgi un neatkarīgi (autokefāli), tad tiesību ziņā viņa baudīs no valsts tās pašas vienlīdzīgas tiesības un priekšrocības, kādas tiks piešķirtas citām Latvijā pastāvošām konfesijām – Luterāņu, Katoļu,⁴ bet ja Pareiztic. baznīca nostādīs sevi atkarībā no personām un iestādēm, kuras atrodas ārzemēs, tad viņa caur to nostāsies uz zemāka tiesību stāvokļa” (LNA LVVA 7469-1-30, 18. lpp.).

Tādējādi, pirmkārt, J. Čakstes viedoklis par LPB statusu tika izteikts mutiski un tam nebija oficiāla rakstura, tomēr šai neoficiālai daļai piemīt liela nozīme valsts politikas veidošanā attiecībā uz LPB. Otrkārt, J. Čakstes vārdu saturs ir pieejams tikai priesteri J. Namnieka atstāstījumā, kas tika ierakstīts citētajā dokumentā, resp., specifiska Pareizticīgās baznīcas (PB) termina “autokefāli[ja]” lietojums, visdrīzāk, ir referējošās personas (J. Namnieka) vai protokola sastādītāja paskaidrojums pie J. Čakstes vārdiem.⁵ Treškārt, baznīcas “patstāvība un neatkarība” ir domāta kā neatkarība “no personām un iestādēm, kuras atrodas ārzemēs”, pie kā nav noteikti sīkāki kritēriji šīs prasības definēšanai, kā arī nav noteiktas konkrētas sankcijas

⁴ Šajā laikā Vatikānā atradās Latvijas pagaidu valdības pilnvarotais Jāzeps Rancāns (1886–1969), ar Svēto Krēslu pārrunājot Latvijas neatkarības atzīšanu. J. Rancāns raksta, ka caur viņa personu Latvijas pagaidu valdība savus Romas Katoļu baznīcai izvirzītos “noteikumus darīja zināmus Romai”, arī to, ka valdība ir “ar mieru atbalstīt baznīcas dzīves atjaunošanu ar nosacījumu, ka Rīgas bīskapam jānāk no latviešu garīdzniekiem”, ka šis hierarhs būs atkarīgs tieši no pāvesta (nebūs pakļauts kādas kaimiņvalsts hierarhijai), viņa jurisdikcijai būs padota arī Kurzeme un Zemgale (Rancāns 1948, 1). Respektīvi, Latvijas valdības mērķis bija izveidot Latvijas robežās vienotu vietējo Romas Katoļu baznīcu, kas nebūtu atkarīga no Polijas vai Lietuvas vietējām Romas katoļu baznīcām, tās priekšgalā būtu etniskais latvietis. Latvijas valdības vēlme īstenojusies 1920. gada aprīlī, kad Romas katoļu bīskaps Rīgā Eduards O’Rurke (1876–1943) atkāpies no Rīgas katedras, dodot iespēju izraudzīt latviešu izcelsmes kandidātu Rīgas hierarha amatam (LNA LVVA 1370-1-75, 38., 43. lp.). Tādējādi valdības izvirzītie noteikumi, saskaņā ar kuriem tā būtu “ar mieru atbalstīt” gan Pareizticīgās baznīcas, gan Romas Katoļu baznīcas “dzīves atjaunošanu”, bija diezgan līdzīgi un balstīti vienādā principā: vietējai baznīcai Latvijā jābūt maksimāli neatkarīgai no ārējiem centriem – cik to pieļauj katras konfesijas doktrīna (atšķirībā no Pareizticīgās baznīcas, kur iespējams veidot vietējās autokefālas baznīcas, Romas Katoļu baznīcas centralizācija ap Svēto Krēslu Romā ir dogmatiski nostiprināta).

⁵ Šis termins protokola tekstā iekļauts iekavās, kas ir iespējams rakstiskā, nevis mutiskā runā, taču J. Čakste paudis savu un valdības viedokli mutiski.

prasības neizpildes gadījumā. Ceturtkārt, nodotā informācija ir visas valdības kopējā, nevis J. Čakstes personīgā pozīcija. Piektkārt, demonstratīvi labvēlīga J. Čakstes un valdības nostāja pret PB 1920. gada februārī norāda, ka Latvijas valsts varai nav mērķa to diskriminēt, ja PB Latvijā sniegs vismaksimālāko atbalstu valsts suverenitātei, kādu tā spēj sniegt no savas puses, – neatkarīgā valstī nostādot sevi “neatkarīgi [...] no personām un iestādēm, kuras atrodas ārzemēs”, t. i., “autokefāli”.⁶

Pretēji valstsvīru vēlmēm LPB autokefalizācijas iespējas bija ierobežotas ar subjektīviem un objektīviem faktoriem. Ar pirmajiem ir jāsaprot krieviskās pareizticīgo kopas⁷ bieži vien etnisku tradīciju un kultūras interešu, nevis reliģisku apsvērumu motivēta vēlēšanās saglabāt visciešākās (ciešākas nekā starp divām vienlīdzīgām māsām – autokefālām Baznīcām) attiecības ar Maskavas Patriarhātu (MP). Uz šo vēlēšanos 1920. gadā norādīja viens no krieviskās kopas vienotas pozīcijas paudžiem, uzsverot, ka Latvijas krievu izcelsmes pilsoņiem saikne ar Krieviju ir ļoti svarīga, un šī saikne būtu jānodrošina caur LPB palikšanu MP jurisdikcijā (Rimestad 2012, 118–199). Savukārt ar objektīviem faktoriem ir jāsaprot tas, ka LPB pilnīga neatkarība “no personām un iestādēm, kuras atrodas ārzemēs” 1920. gadā nebija iespējama, jo tajā brīdī Latvijas teritorijā nebija ne tikai pareizticīgo hierarhijas – bīskapa kārtas garīdznieku korpusa, kas nodrošinātu pietiekamu kvorumu jauno hierarhu iesvētīšanai bez nepieciešamības iesaistīt savus kolēģus no ārvalstīm –, bet vispār neviena pareizticīgo hierarha.

No turpmākiem notikumiem var secināt, ka 1920. gadu sākumā Latvijas valsts vara principā bija gatava samierināties ar to, ka LPB objektīvā vajadzība pēc hierarhijas varētu būt apmierināta, iesaistot “personas un iestādes, kuras atrodas ārzemēs”,⁸ ja tas nebūtu afilētas ar MP – akceptējot iespēju hierarhijas problēmas risināšanai vērsties Konstantinopoles Patriarhātā (KP).

Tādējādi jautājumā par LPB attiecībām ar MP Latvijas valsts vara ieņēma pozīciju, kas bija pilnīgi pretēja LPB krieviskās kopas artikulētajām vēlmēm. Dažreiz vēsturnieki Latvijas valsts varas pozīcijas skaidrojumu mēģina atrast jaunizveidotās valsts nacionālismā, taču šāds skaidrojums neatbilst 1920. gadu Latvijas politikas un sabiedriskās dzīves realitātei⁹. Tātad ir jāsecina, ka valsts politikas LPB statusa

⁶ Saikni starp valsts neatkarību (šī fenomena jauno laiku izpratnē) un Baznīcas autokefāliju teorētiski pamatojis 19. gadsimta sākumā grieķu teologs T. Farmakidis (Farmakides 1840). Jāņem vērā, ka gan pašam J. Čakstem (kā bijušajam Krievijas impērijas politiķim), gan citiem Latvijas valdības locekļiem bija ilggadējā personiskā pieredzē balstīta izpratne par to lomu, kuru PB (ja tā ir skaitliski vērā ņemama kopiena) tradicionāli var un tiecas spēlēt valsts, sabiedrības un starptautisko attiecību laukā. Tostarp viņiem bija zināms, ka atšķirībā no pasaules mērogā centralizētas Romas Katoļu baznīcas (RKB) PB, tāpat kā Luteriskā baznīca, tiecas veidot savas neatkarīgās struktūras katrā atsevišķā valstī. Teorētiski modelējot iespējamās notikumu attīstības scenārijus, ir pamats domāt, ka, ja MP 1920. gados sekmētu Latvijas suverenitātes nostiprināšanu samērīgi tam, kā to tajā laikā darīja Vatikāns, tas celtu LPB prestižu valsts un sabiedrības acīs, kas atspoguļotos tās stāvoklī valstī.

⁷ Krieviskā kopa LPB bija skaitliski lielāka par latvisko, lai gan latvisko kopu var uzskatīt par aktīvāku un politiski ietekmīgāku Latvijas kā nacionālās valsts apstākļos.

⁸ Kā bija norādīts, ar līdzīgu situāciju valsts varai bija jāsamierinās RKP gadījumā.

⁹ Par krievu diasporas stāvokli Latvijā 1920. gados skat.: Gusachenko 2016 (autors analizē Latvijas krievu skautu organizācijas vēsturi); Likums par mazākuma tautību skolu iekārtu Latvijā (08.12.1919.); Likums par mācību un svētku dienām skolās (30.09.1921.). Kā etniskas satības piemēru var minēt vienīgo ārpus PSRS pastāvošo profesionālo krievu teātri Rīgā. Mītu par Latvijā parlamentārisma periodā it kā bijušo valsts īstenotu rusofobijas politiku pārliecinoši kļiedē fakts, ka vecticībnieku draudze, kura etniskā ziņā ir praktiski homogēna (sastāv no krievu tautības pārstāvjiem) un orientēta uz krievu tradīciju pieņemšanu, attiecībās ar Latvijas valsti un sabiedrību nav saskārusies ar LPB situācijai

jautājumā (mudinot LPB izvairīties no afilācijas ar KPB) vienīgais racionālais izskaidrojums ir valsts drošības apsvērumi, kā par to liecina Latvijas 1921. gada diplomātiskā sarakste: “Neesot nekādu šaubu, ka tiklīdz Krievijā nodibināsies daudz maz nacionālā valdība, tad viņi arī centīsies izmantot pareizticīgo baznīcu kā politiskas aģitācijas līdzekli jauno valstu atkalpievienošanai Krievijai” (LNA LVVA 1370-1-272, 32. lp., 1370-1-75, 37., 50. lp.).

LPB juridiskais statuss valstī un LPB īpašumi

1920. gadu sākumā un vidū LPB kanonisko statusu bija iespējams interpretēt gan kā LPB patstāvību, gan kā LPB lielāka vai mazāka mēroga atkarību no KPB, un šī nenoteiktība apgrūtināja LPB un valsts attiecības. Šajā laikā valsts nebija pārliecināta nedz par to, ka LPB nav kaut kādā mērā pakļauta MP, nedz par to, ka LPB spēj īstenot savu patstāvību praksē. Savā pirmajā 1920. gada 25.–27. februāra LPB Saeimas rezolūcijā LPB proklamēja “garīgus sakarus” ar MP “hierarhiskā ziņā” (LVA LVVA 1370-1-28, 48, 62. lp., 7469-1-30, 14. lp.). LPB pastāvēja divas ticīgo – latviešu un krievu – grupas ar radikāli atšķirīgiem ieskatiem par LPB statusa noteikšanu attiecībā pret MP, turklāt katra no šīm grupām pretendēja uz Rīgas Kristus Piedzimšanas katedrāli. Šis iekšējais īpašuma strīds negatīvi ietekmēja visu LPB īpašumtiesību nostiprināšanas procesu 1920. gadu sākumā.¹⁰ Lai gan jau 1920. gada 25.–26. augustā LPB Saeimā (kongresā) abām grupām izdevās satuvināties baznīcas vienotības labad – gan atrodot kopsaucēju katedrāles jautājumā, gan svītrojot no rezolūcijas jebkādas atsauces uz MP un sakariem ar to (tādējādi virzoties uz autokefāliju) –, turpmākajos gados no valstsvaras puses ik pa laikam izskanēja šaubas, vai LPB ir tiešām tā sabiedriskā struktūra, kura ir pilntiesīga pārstāvēt Latvijā pareizticīgo konfesiju un pretendēt uz attiecīgiem īpašumiem. Pēc tā, kad arhibīskaps J. Pommers pieņēma LPB vadību (1921), balstoties uz viņa 1921. gada no MP iegūtā tomosa (dokumenta par baznīcas kanonisko statusu) specifiskām normām, LPB turpināja autokefalizācijas procesu, izvairoties gan no MP atkarības, gan no pārejas KP jurisdikcijā. Taču valsts varas skatījumā LPB vajadzētu izveidot apvienotu struktūru ar Somijas PB un Igaunijas PB (LNA LVVA 1370-1-272, 32.–33., 42. lp.; 1370-1-75, 28.–31., 34., 37.–38. lp.) un turpmāk virzīties KP jurisdikcijā.

Valsts varas un Latvijas sabiedrības aprindās radās iespaids, ka arhibīskaps J. Pommers cenšas noslēpt LPB atkarību no MP (LVA LVVA 1370-1-75, 32., 37.–38., 41., 43. lp.). Attiecīgi J. Čakstes priesterim J. Namniekam neformāli izteiktais brīdinājums, ka šādā situācijā LPB “nostāsies uz zemāka tiesību stāvokļa”, tika uzturēts spēkā un realizēts ar birokrātiskiem līdzekļiem; daudzos gadījumos Latvijas likumi vai tiesu lēmumi attiecībā uz LPB tika pārkāpti.¹¹

līdzīgām problēmām (jāatzīmē gan, ka vecticībnieki bija slēgta kopiena, kas nepretendēja uz ietekmi uz visu Latvijas sabiedrību, ko savukārt nevar teikt par LPB). Tātad LPB 1920. gadu problēmu cēloņus nav pamata meklēt latviešu nacionālismā vai “rusofobijā”.

¹⁰ Šie strīdi apgrūtināja un aizkavēja likumiskā regulējuma par LPB pieņemšanu; līdzīgu iemeslu dēļ šāds regulējums ilgstoši nevarēja tikt pieņemts arī attiecībā uz vecticībnieku draudžu apvienību. Jāatzīmē, ka strīdi par dievnamu lietošanu pastāvēja arī luterāņu vidū starp latviešu un vācu draudzēm.

¹¹ Jāatzīmē, ka 1920. gadu sākumā Latvijas valsts vara mēdza arī “caur presi dot mājienu pareizticīgo draudzēm” (LNA LVVA 1370-1-75, 38. lp.).

Taču kopumā Latvijas tiesiskā sistēma bija darbspējīga: LPB līdzās pārējām konfesijām saņēma valsts pabalstu un savu interešu aizstāvēšanu ārvalstīs,¹² tiesības saņemt no valsts zemi draudzes uzturēšanai (Coja 2016, 172), brīvību un valsts atbalstu savas doktrīnas pasniegšanā valsts skolās,¹³ iespēju nodrošināt brīvlaikus skolēniem pēc savas konfesijas kalendāra, tiesības laulāt un vest metriskas grāmatas, garīgi apkalpot karaspēka daļas un cietumus.¹⁴ Galīgais LPB un valsts tiesiskais regulējums – Ministru kabineta Noteikumi par Pareizticīgās baznīcas stāvokli (ar likuma spēku) – tika pieņemts agrāk (1926) nekā līdzīgs tiesiskais regulējums Luteriskajai baznīcai (1928). Tomēr vilcināšanās ar LPB regulējumu līdz 1926. gadam radīja priekšnosacījumu LPB īpašumu problēmai,¹⁵ jo LPB juridiskais statuss valstī nebija viennozīmīgs. Tas skāra gan baznīcas sakrālos objektus, gan citus īpašumus, kuriem bija saimnieciskas, reprezentatīvas un izglītības iestāžu funkcijas¹⁶. LPB un LELB uzstāja uz pirms Pirmā pasaules kara izveidojušās stāvokļa konfesiju saglabāšanu attiecībā par sakrālajiem īpašumiem (dievnamiem). Tomēr 1923. gadā notikušā referendumā šī koncepcija netika atbalstīta, kas savukārt sniedza valstij iespēju pārskatīt šo stāvokli.

Ir saglabājušies trīs LPB sastādītie sarakstu melnraksti¹⁷ (LNA LVVA 7131-1-22, 50.–51., 55., 64. lp.), kuros uzskaitīti sakrālie objekti, tostarp semināra un garīgās skolas ēkas ar dievnamiem,¹⁸ kas atradās pareizticīgo rīcībā pirms Pirmā pasaules kara un vēlāk tika atsavināti no LPB.¹⁹ No šiem sarakstu melnrakstiem, kas daļēji pārklājas, var secināt, ka atsavināti tika 27 – 28 sakrālie objekti, no kuriem apmēram puse bija

¹² Kā ārzemēs evakuētu īpašumu atgriešana, kompensācijas par kara postījumiem (LNO LVVA 7469-1-68, 80. lp.).

¹³ Jāatzīmē, ka ar Likuma par mācības valodu Latvijas skolās 5. panta nosacījumiem (10.12.1918.) Latvijas Evaņģēliski Luteriskās Baznīcas (LELB) ieceltie skolotāji zaudēja savus amatus. Turpretī bijušo pareizticīgo draudžu skolu skolotāji (šīs skolas jau bija kļuvušas par Izglītības ministrijas skolām) saglabāja savus amatus (Zariņš 1939, 30). 1920. gada presē atrodamas ziņas par mēģinājumiem, balstoties uz minētā likuma 5. pantu, ierobežot LELB darbību skolās (Anonīms 1920, 279). Var secināt, ka skolu izglītības jomā LELB tikusi diskriminēta, salīdzinot ar LPB.

¹⁴ Tomēr jāatzīmē, ka 1920. gados valsts, pretēji RKB un LELB situācijai, nenodrošināja LPB piederīgiem iespēju iegūt augstāko izglītību teoloģijā. Arī vidējā teoloģiskā izglītība LPB tika nodrošināta vēlāk nekā divām minētajām konfesijām – 1926. gadā.

¹⁵ It kā LPB līdzīga situācija ar likumiskā regulējuma iztrūkumu, kuru piedzīvoja LELB, īpašumtiesību problēmas šai konfesijai neradīja – valsts iestādes pret šīs konfesijas īpašumiem izturējās korekti un respektēja likumus. LELB īpašumu atsavināšana notikusi vienīgi agrārās reformas ietvaros (izņemot Rīgas sv. Jēkaba katedrāles gadījumu). Tomēr LELB, kuras mācītājmuižām pirms agrārās reformas piederēja milzīgi īpašumi, starp visām Latvijas konfesijām materiālā ziņā cieta visvairāk (LPB nebija tik daudz lielu agrāru īpašumu, kas būtu samazināmi agrārās reformas ietvaros). Atsevišķos gadījumos trūcīgām LPB draudzēm zeme pat tika piešķirta. S. Coja (Coja 2016, 139–141) atzīmē, ka centieni nacionalizēt PB īpašumus (arī dievnamus) bija bieži balstīti PB valsts baznīcas (*staadkirche*) stāvoklī Krievijas impērijā, kamēr Luteriskā baznīca Krievijas impērijā no 1832. gada baudīja zemāku stāvokli (*landeskirche*). Respektīvi, dažādas valsts un pašvaldību institūcijas pie katras izdevības centās atņemt LPB nekustamā īpašuma objektus, uz kuriem varēja raudzīties kā uz Krievijas impērijas īpašumiem. Daudzus objektus LPB tomēr izdevās aizsargāt vai atgriezt savā īpašumā (bieži vien tiesas ceļā). Kopumā LPB īpašumu situācijā 1920. gadu pirmajā pusē var saskatīt minētā J. Čakstes brīdinājuma realizāciju.

¹⁶ Sakrālajiem īpašumiem vai tādiem objektiem kā, piem., Baznīcas vadītāja rezidence ticīgo uztverē piemīt ne tikai materiāla, bet arī simboliska nozīme, kā arī reprezentatīva funkcija, kas nosaka konfesiju statusu valstī un sabiedrībā.

¹⁷ Sarakstu melnraksti ir sastādīti rokrakstā, atrodas kladē un nav datēti; klade aizpildīta 1926.–1927. gadā.

¹⁸ 1920. gadu pirmajā pusē periodiski bija apdraudēti arī citi LPB nekustamie īpašumi, tostarp sakrālie objekti.

¹⁹ Kapliča pie Rīgas Centrālās stacijas nebija atsavināta vai iznīcināta 1925. gadā, tā tikusi izjaukta un paredzēta uzstādīšanai Brāļu kapos Rīgā vai citā vietā pēc LPB ieskatiem (LNA LVVA 7469-1-68, 81–82, 86–87, 89–92). Taču, kā izriet no arhīva materiāliem, valsts nepiešķīra līdzekļus uzstādīšanas darbiem, piedāvājot to uzstādīt “no tiem līdzekļiem, ko Saeima asignējusi pareizticīgo baznīcu remontiem” (LNA LVVA 7469-1-68, 91). Par izjauktas kapličas turpmāku likteni šobrīd nav ziņu.

ierīkoti telpās un teritorijās ar sekulāru funkciju (izglītības, militārās iestādēs²⁰ u. tml., turklāt vismaz 4 izvietoti ēku iekšstelpās – t. s. mājas dievnami²¹) vai nonākuši pareizticīgo rīcībā caur Krievijas impērijas īstenotu atsavināšanu no citām konfesijām.²² Plašāk LPB īpašumu problēmu ir analizējis S. Coja (Coja 2016, 165).²³

Situācijā, kad daudzi īpašumi tika atsavināti un process varētu turpināties, arhibīskaps J. Pommers LPB vārdā uzturēja asu publisku retoriku, veltīdams Latvijas varas aprindām un sabiedrībai neglaimojošus salīdzinājumus gan ar komunistisko Krieviju, gan ar seno Babiloniju, šajā retorikā plaši lietojot vārdu “vajāšanas”. Šis jēdziens no tā laika polemikas tika nekritiski aizgūts akadēmiskajā historiogrāfijā.

1920.–1925. gada notikumu dalībnieku retorika par LPB vajāšanām no valsts varas puses ir izskaidrojama ar saspīlētu situāciju starp LPB, valstsvaru un Latvijas sabiedrību (valsts varai un sabiedrībai kā šo norišu līdzdalībniecēm šī retorika bija adresēta – konkrētu problēmu atrisināšanai par labu LPB). Tomēr šī “melnbaltā” jeb “vajāšanu” retorika, kurai piemīt publicistisks raksturs, baznīcas, valsts un sabiedrības attiecību niansētu un 1920. gadu periodā mainīgu kopainu neatspoguļo adekvāti. Jāņem vērā, ka jēdziens “vajāšanas” ir viens no senākajiem kristietības pamatjēdzieniem ar konkrētu un stabilu saturu, ar kuru šis termins tiek lietots Jaunajā Derībā (Glikā Bībele, ApD. 7:59, 8:1) un kristietības historiogrāfijā kopš tās vissenākā perioda.²⁴ Jēdziens ietver represijas, kas tiek izvērstas pret ticīgajiem kā fiziskām personām viņu ticības dēļ, kā arī personīgu tiesību ierobežošanu.

Valsts šķir konfesiju īpašumu strīdus

Izveidojot Latviju kā valsti, kas apvieno ne tikai Vidzemes un Kurzemes, bet arī Latgales teritorijas, bija jārisina jautājums par Latgalē tradicionāli dominējošas RKB klātbūtni Rīgas reģionā, no kurienes šī konfesija tika padzīta ar varu 17. gadsimtā – Zviedrijas valdīšanas laikā; arī Krievijas impērijas laikā RKB bija pārstāvēta Rīgā visai pieticīgi. Jāatzīmē, ka Vatikāns sekmēja Latvijas neatkarības atzīšanu *de jure*, kas bija svarīgs pienesums Latvijas suverenitātes nostiprināšanai. 1923. gadā notika referendums par baznīcām un lūgšanas namiem, uz kura rezultāta pamata valsts izšķīrās pārskatīt vēsturiski izveidojušos sakrālo vietu sadali starp konfesijām Rīgā, nevis iekonservēt 1914. gada 1. augusta situāciju, uz ko pastāvēja LELB un LPB. Šī izšķiršanās nozīmēja, ka RKB tiek nodoti daži no tās kādreizējiem īpašumiem, kas

²⁰ Liepājas Karostas garnizona sv. Nikolaja katedrāle, kas 20. gadsimta sākumā tika uzcelta kā pareizticīgo dievnams, 1930. gados tika pielāgota Latvijas garnizona dievnama funkcijām luterāņu, katoļu un pareizticīgo konfesiju dievkalpojumiem. Tādējādi pareizticīgie saglabāja savā rīcībā katedrāles dienvīdu altāru (Anonīms 1936).

²¹ Dažos gadījumos šādi “mājas dievnami” tika izvesti uz Iekškrieviju Pirmā pasaules kara laikā. Tomēr, tā kā saskaņā ar PB tradīcijām dievnama altāra pārvietošana aizskar dievnama sakralitāti, šī darbība ir nevēlama – ticīgo vidū tā var tikt saprasta kā altāra svētumu zaimošana. Jāatzīmē, ka attiecībā uz likvidētu “mājas dievnamu” skaitu minētie saraksti nav pilnīgi.

²² Jāatzīmē, ka sv. Pētera un Pāvola pareizticīgo katedrāle Rīgā bija uzcelta zviedru laika koka luterāņu baznīcas vietā. Šo dievnamu pēc Pirmā pasaules kara ieņēma ārvalsts reliģiskā organizācija – Igaunų Luteriskā Baznīca, nevis LELB. Starpkaru periodā LPB neizdevās šo dievnamu atgūt.

²³ Vasarnīca Buļļos, par kuras atsavināšanu rakstījis S. Coja (Coja 2016, 173), kā izriet no 1926. gada dokumentiem, palikusi LPB īpašumā (LNA LVVA 7469-1-68, 4. lp., 135.–136. lp., LNA LVVA 7469-1-67, 6. lp., LNA LVVA 7469-1-69, 58.–59. lp.).

²⁴ Piem., Seksts Julijs Afrikāns (Sextus Julius Africanus, 160–240), Cēzarejas Eisebijs (Ευσέβιος, 263–339), Sokrats Sholastiķis (Σωκράτης ὁ Σχολαστικός 380–440).

vēstures gaitā nonāca citu konfesiju īpašumā. Šī valsts rīcība izraisīja LELB un LPB protestu vētru, kas atspoguļota presē (tostarp ārvalstu) ar asām ziņām par abu šo konfesiju “vajāšanām” Latvijā (G-a 1923;²⁵ Anonīms 1923; T-is 1923), taču RKB īpašumā tika nodots Rīgas sv. Alekseja klosteris, kas Krievijas impērijas laikā atradies pareizticīgo rīcībā, kā arī no LELB atsavināta Rīgas sv. Jēkaba katedrāle, kuras nodošanai RKB īpašumā nācās iesaistīt bruņotu policistu vienību.²⁶

Kopš 18. gadsimta beigām līdz 1839. gadam, Krievijas impērijai pārvaldot tagadējo Latvijas teritoriju un īstenojot savu politiku konfesiju jomā, piespiedu kārtā tika likvidēta Uniātu Baznīca (UB), kas bija afiliēta ar RKB un atradās Romas pāvesta jurisdikcijā.²⁷ Tās ticīgie bija piespiesti vai nu pievienoties KPB, vai iekļauties esošajās RKB latīniskā rita draudzēs. Savukārt visus UB sakrālos objektus un citus īpašumus Krievijas valsts vara nodeva KPB, par spīti tam, ka ar šo īpašumu rašanos Latvijas teritorijā PB nebija nekāda sakara.²⁸ 1920. gados RKB mēģinājusi pretendēt uz bijušās UB īpašumiem, kas Krievijas impērijas laikā nonāca KPB un vēlāk LPB rīcībā.

Šie mēģinājumi bija neraksturīgi kūtri tradicionālai RKB rīcībai savu īpašumtiesību aizstāvēšanā, it īpaši sakrālo objektu piederības jautājumos. Attiecīgi RKB panākumi bija minimāli, piemēram, liels sasniegums bija kādreizējā uniātu (baziliāņu) klostera Ilūkstē sadalīšana starp LPB un RKB (kopš UB likvidācijas Krievijas impērijas laikā klosteris bija pilnībā nodots KPB). Latvijas uniātu vēstures pētnieks V. F. Plenne šajos īpašumu strīdos konstatē RKB dīvainu izvairīšanos no apelēšanas pie UB īpašumtiesībām (Plenne b. g.), lai gan 1923. gada referenduma iznākums deva nopietnu tiesisku pamatu aktīvai rīcībai šajā virzienā.

Sakarā ar šo dīvaino faktu ir jāpievērš uzmanība Valsts statistiskās pārvaldes 1921.–1935. gada izdevumos lietotai terminoloģijai latviešu un franču valodā. Tā, piemēram, 1920. gadā tapušajā rakstā (publicēts 1921) publikācijas latviešu tekstā pareizticīgie ir apzīmēti ar terminu “pareizticīgie”, franču tekstā – “orthodoxes”, savukārt Romas katoļi ir apzīmēti kā “katoļi”/“catoliques” (Valsts 1922, 5). Taču 1925. gada un nākamajās publikācijās pareizticīgie konsekventi tiek apzīmēti “grieķu katoļi (pareizticīgi)”/“cathol. grecs” (franču tekstā termins “orthodoxes” vairs netiek lietots), savukārt katoļi – “Rom.-katoļi”/“cathol. rom”. 1935. gada publikācijā (Salnītis, Skujenieks 1935, 84) terminoloģijai sniegts paskaidrojums: “grieķu katoļi, kurus parasti sauc arī par pareizticīgiem”.²⁹

Tādējādi periodā starp 1921. un 1925. gadu Valsts statistiskās pārvaldes oficiālais izdevums veica grozījumus terminoloģijā latviešu un franču valodā, konsekventi apzīmējot pareizticīgos ar jēdzienu “grieķu katoļi”, ar kuru citkārt mēdz apzīmēt

²⁵ Šajā rakstā tiek apgalvots, ka RKB no valsts saņemot lielāku pabalstu uz vienu ticīgo nekā LELB.

²⁶ Abus dievnamus (ar turpat esošo klosteri) RKB zaudēja reformācijas laikā.

²⁷ Draudžu īpašumi, t. sk. dievnami, atradās vietējo muižnieku īpašumā, savukārt klosteri piederēja Baziliāņu ordenim (Plenne 2024).

²⁸ Te ir jāpaskaidro, ka situācija Ukrainā un Baltkrievijā bija citāda: pēc Brestas ūnijas (1596) Žečpospolitas teritorijā daudzi pirms tam PB piederējuši īpašumi tika piespiedu kārtā nodoti uniātiem. Tomēr Latvijas teritorijā PB īpašumi, kas tika nodoti UB, nav konstatēti.

²⁹ Skujenieks 1925, 60, 64, 76, 79–80, 82, 156–194; Skujenieks 1930, 100, 155–159, 166–172, 178, 193–206, 344–345; Salnītis, Skujenieks 1935, 78, 84–86, 89–91, 106–120.

uniātus; savukārt katoļus apzīmējot tieši kā Romas katoļus.³⁰ Ņemot vērā to, ka nedz pašas LPB nosaukumā, nedz tās lietvedībā apzīmējums “grieķu katoļi” (vai tā atvasinājumi) netika izmantots,³¹ valsts oficiālās terminoloģijas maiņa starp 1921. un 1925. gadu attiecībā uz LPB pārstāvētu konfesiju, visdrīzāk, atspoguļo attiecīgu politisku izšķiršanos, liekot noprast, ka par Latvijā kādreiz bijušo uniātu (kurus citkārt mēdz dēvēt par grieķu katoļiem) tradīcijas turpinātājiem valsts atzīst pareizticīgos (kuri kopš 1925. gada oficiālos statistikas izdevumos tiek konsekventi saukti par grieķu katoļiem), nevis katoļus (kuri kopš 1925. gada konsekventi oficiāli saukti par Romas katoļiem).

Var domāt, ka šī valsts varas pozīcija UB īpašumu jautājumā bija zināma RKB, tas izskaidro RKB kūtrumu mēģinājumos pretendēt uz kādreizējas UB īpašumiem.³² Tādējādi valsts rīcība UB īpašumu lietā varētu pildīt LPB piešķirtas neformālas kompensācijas funkciju, proti, LPB par labu RKB, zaudējot prestižu klosteri ar bīskapa mītnes ēku³³ Vecrīgā, nostiprināja savas īpašumtiesības uz lielu skaitu kādreizējo uniātu īpašumu provincē, tostarp uz kādreizēja baziliāņu klostera dievnamu Jēkabpilī, pusi no kādreizējā baziliāņu klostera Ilūkstē un daudziem citiem dievnamiem, kapličām un lauksaimniecības zemes īpašumiem Latgalē un Sēlijā.

Secinājumi

Ņemot vērā postošā Pirmā pasaules kara sekas Latvijā, kā arī to, ka valsts demokrātiskās institūcijas bija dibinātas nesen, konfesionālā politika valsts pirmajos pastāvēšanas gados atradās izveidošanas stadijā un nebija stabila. Attiecīgi šīs politikas objektīvs novērtējums nevar būt balstīts atsevišķās epizodēs un prasa ilgāku (vairāku gadu) perioda analīzi.

No izklāstītiem faktiem var secināt, ka valsts un pašvaldību iestāžu rīcība LPB tiesību (t. sk. īpašumtiesību) un interešu ievērošanas jomā 1920. gadu pirmajā pusē bija nekonsekventa, brīžiem haotiska, ar negatīviem un pozitīviem (kompensējošiem) piemēriem. Apskatot uz citu konfesiju fona valsts īstenotu politiku pret LPB 1920.–1926. gada periodā, nevis atsevišķas epizodes, šo politiku kopumā var uzskatīt par vērstu uz līdzsvaru starp konfesijām un sabalansētu, nevis mērķtiecīgi tendētu uz LPB diskrimināciju. Liela loma šī balansa izbūvē pieder valsts varas pozīcijai UB īpašumu lietā. Jāatzīmē, ka valsts sniedza materiālo atbalstu, iespēju darboties skolās, armijā un cietumos visām tradicionālām konfesijām.

³⁰ Rimstads (Rimestad 2012, 123) atzīmē kāda Latgales katoļa ar pseidonīmu “*Letigallus*” 1920. gada rakstu par latviešu valodā ierastā termina “pareizticība” aizstāšanu: tiek piedāvāts gan variants “*prawoslawība*”, gan variants “*Kriwijas austruma-greku ticība*” (*Letigallus* 1920); tāpat “*Letigallus*” rakstā ir atzīmēts, ka RKB Latvijā esot nelabvēlīgos apstākļos attiecībā pret valsti un citām konfesijām: “[...] kas myusu luteriskai waldībai byus loboks un meiloks: katoli woj prawoslawi [...] sowas ticības un baznīcas dzeiwi mums byus joaizstow tikwin sowim spakim”.

³¹ Savukārt Krievijas impērijā PB tiktu paplašināta nosaukumos, kurus lietoja oficiālos izdevumos; atsauce uz šādu apzīmējumu pastāvējusi (*Prostrannyi* 1830, titula lp.; “*Opredelenie Sviateishego Sinoda .. Pravoslavnyia Grekorossiiskiiia Tserkvi*”; *Tserkovnyia vedomosti* (1901) Nr. 8), kas kalpotu par pamatojumu Valsts statistiskās pārvaldes lietotai terminoloģijai.

³² Domājams, ka valsts varas skatījumā RKB pārmērīga nostiprināšanās Latvijā būtu bīstama. Šajā gadījumā valsts būtu ieinteresēta atbalstīt LPB, lai nodrošinātu līdzsvaru starp konfesijām un sabiedrisku mieru.

³³ Šī ēka kādreizēja Romas katoļu klostera teritorijā bija uzbūvēta 19. gadsimta beigās PB virsganu vajadzībām.

1920. gados triju Latvijas lielāko konfesiju – pareizticīgo, luterticīgo un Romas katoļu – aprindām lielākā vai mazākā mērā piemita diskriminācijas upura retorika un sūdzības par savu stāvokli attiecībā pret valsti un pārējām konfesijām. Šī retorika kalpoja katras konfesijas interešu aizsargāšanai valsts, sabiedrības un citu konfesiju priekšā, valsts un sabiedrības sekularizācijas apstākļos: norisinājās izglītības un agrārā reforma, 1923. gada “dievnamu” referendums, kas sankcionēja īpašumu pārdali starp konfesijām. Var pieļaut, ka LPB un LELB gadījumā šī retorika bija pārspīlēta, taču jāņem vērā, ka abas konfesijas pirms Krievijas impērijas sabrukuma baudīja privilēģētu stāvokli tagadējās Latvijas teritorijā, salīdzinot ar Romas katoļu, vecticībnieku u. c. konfesijām. Šī retorika bieži vien atspoguļo tās lietotāju subjektīvu un konfesionālu attieksmi pret jaunu pieredzi mainīgajā realitātē – parlamentāriskā, nacionālā, daudzkonfesionālā un sekulārā valstī, kurā Krievijas impērijas laikā pastāvējušās konfesiju privilēģijas nevar tikt saglabātas, kurā pastāv ne tikai ticības, bet arī preses un vārda brīvība, kurā konfesiju problemātiku var izmantot dažādi politiskie spēki. T. sk. nav izslēdzami dažu politiķu un žurnālistu “izklupieni” pret PB un tās svētvietām, kas ir neizbēgams vārda un preses brīvības apstākļos. Latvijas valsts konfesionālā un drošības politika bija vērsta uz nacionālo baznīcu izveidi lielāko konfesiju ietvaros, respektīvi, baznīcu, kuras maksimāli atbalsta Latvijas kā nacionālās valsts suverenitāti un kuras ir maksimāli neatkarīgas no ārējiem, it īpaši no Latvijai nedraudzīgiem centriem. Tā kā starpkaru Latvijā valsts un baznīca nebija formāli (ar likumu) sašķirtas, šīs politikas īstenošanai valsts vara izmantoja dažādus paņēmienus – tiešu administrēšanu no valsts puses (LELB līdz 1927. gadam), nevēlama hierarha atstādināšanu (RKB 1920. gadā), diskrimināciju īpašumu jomā (LPB līdz 1925.–1926. gadam). Tāpat valsts īstenoja virkni sekularizācijas pasākumu, kas skāra LELB un LPB funkcionēšanu sabiedrībā (piem., laulības šķiršanas tiesības) un nekustamos īpašumus (t. sk. agrārā reforma). Tādējādi visas trīs lielākās konfesijas 1920. gados saskārās ar spiedienu no valsts puses.

Avotu un literatūras saraksts

- Anonīms. (1920) Konzistorija un skola. *Latvijas Skola (Latvijas Skolotāju sav-bas izd.)*, Nr. 06-07: 279. lpp.
- Anonīms. (1923) Igaunijas ev.-lut. baznīcas kongresa uzdevumā. *Svētdienas Rīts*, 8. jūlijs: 4. lpp.
- Anonīms. (1936) Liepājas katedrāles altāri pārvesti Rīgā. *Rīts*, 30. novembris: 7. lpp.
- G-a (1923) Baznīcu jautājums. *Latvis*, 6. jūlijs: 1. lpp.
- Glika Bībele, 8. izdevums (B. g.). <https://www.bible.com/bible/2406/GEN.1.LG8> (06.03.2025.)
- Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA LVVA): 1370. f. (Iekšlietu ministrijas Baznīcu un konfesiju departaments), 7131. f. (Jānis Pommers, Latvijas Pareizticīgo Baznīcas arhibīskaps), 7469. f. (Latvijas Pareizticīgo Baznīcas Sinode).
- Latvijas statistiskā gada grāmata 1921.* (1922) Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.
- Letigallus. (1920) Prawoslawība Latvijā. *Latgolas Words*, 7. septembris: 4. lpp.

Prostrannyi Khristianskii Katikhizis Pravoslavnyia Kafolicheskia Vostochnyia Greko-Rossiiskii Tserkvi. (1830) Moskva: v Sinodal'noi tipografii.

Rancāns, J. (1948) Reigas veiskupijas atjaunošona un tōs pyrmais veiskups Ed. O'Rurks. *Latgola*, 23. septembris: 1. lpp.

Salnītis, V., Skujenieks, M. (1935) *Ceturkā tautas skaitīšana Latvijā 1935.* Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.

Skujenieks, M. (1925) *Otrā tautas skaitīšana Latvijā 1925. gadā 10. februārī.* Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.

Skujenieks, M. (1930) *Trešā tautas skaitīšana Latvijā 1930. gadā.* Rīga: Valsts statistiskā pārvalde.

T-is. (1923) Jauni ārzemes protesti Jēkaba baznīcas lietā. *Latvijas Sargs*, 4. jūlijs: 1. lpp.

Balevics, Z. (1987) *Pareizticīgo Baznīca Latvijā.* Rīga: Avots.

Coja, S. (2016) Pravovoe polozhenie Latviiskoi Pravoslavnoi Tserkvi v 20-kh – nachale 30-kh godov XX veka. Krāj.: *Latviiski pravoslavnyi khronograf. Vypusk II.* Rīga: LPB Sinode. 139.–173. lpp.

Coja, S. (B. g.) *Latvijas Pareizticīgā baznīca starpkaru gados.* <http://www.russkije.lv/lv/lib/read/latvian-orthodox-church-1918-1940.html> (22.04.2024.).

Farmakides, Th. (1840) *Apologia.* Athens: Angelou Angelidou.

Gavrilin, A. (2013) Neizvestnye latviiskie sviashchenniki: protopresviter Nikolai Perekhval'skii. *The Orthodoxy in the Baltics*, Nr. 10 (1): 65-100.

Gavrilin, A. (2018) Canonical status of the Latvian and Estonian Orthodox Churches in the beginning of the 1920's. *The Orthodoxy in the Baltics*, Nr. 7 (16): 101-112.

Gavrilin, A. (2020) Latviiskaia Pravoslavnaia Tserkov'. Krāj.: *Pravoslavnaia Entsiklopedia.* <https://www.pravenc.ru/text/2463149.html> (22.07.2023.)

Gavriļins, A. (2015) *Jānis (Garklāvs): Pareizticīgais latvietis.* Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts.

Gusachenko, A. (2016) Dvizhenie "Sokol" v kontekste russkoy emigratsii v Latvii v 20–30-kh godakh XX veka. Krāj.: *IV Mezhdunarodnaya nauchnaya konferentsiya Voprosy Istoricheskoy Nauki.* Moskva: Buki-Vedi. 23.–35. lpp.

Kalniņš, J. (2012) *Latvju krusta ceļš.* Rīga: San Eštera.

Plenne, V. F. (2024) Elektroniskā sarakste ar J. Jefuni, 29. janvāris (ar sarakstes dalībnieku piekrišanu).

Plenne, V. F. (B. g.) Uniāti (grieķu katoļi) Latvijas teritorijā 17.–19. gs. Krāj.: *Pro Hereditate Catholica.* <https://fsspx-fsipd.lv> (23.04.2024.)

Pommers, A. (2015) *Pareizticība Latvijā. Vēsturiskais apcerējums.* Rīga: LPB Sinode.

Pozhidaev, F. (2004) *Sviashchennomuchennik Ioann, arhiepiskop Rizhskii.* Rīga: Balva.

Rimestad, S. (2012) *The Challenges of Modernity to the Orthodox Church in Estonia and Latvia (1917–1940).* Frankfurt am Main: Peter Lang GmbH.

Strods, H. (2005) *Metropolīts Augustīns Pētersons. Dzīve un darbs 1873–1955*. Rīga: LV fonds.

Zariņš, J. (1939) *Pareizticīgās baznīcas un tās mantas tiesiskais stāvoklis Latvijā*. Rīga: LPB Sinodes izdevums.

Diana Krasnova, Maria Grinavica

Intra-European Slave Trade and Migration in Medieval Arabic texts

Key words: slave trade, human relocation, Medieval Arabic texts, travelogues, Medieval migration, intra-European migration

Summary

In the Medieval era, forced and voluntary migrations often overlapped as the slave trade connected distant regions – linking Europe, Africa, and Asia through shared networks of commerce, conquest, and cultural exchange. Many Arabic authors journeyed across regions stretching from the Iberian Peninsula to Central Asia, producing detailed observations of diverse peoples, cultures, and economies. Because Islamic trade routes spanned multiple continents, these writings often include crucial details about slave markets, shipping routes, ethnic groups, and commercial hubs. This research employed a systemic content analysis method to examine both translated and original Arabic primary sources for mentions of intra-European slave trade and migration. The content analysis targeted keywords and thematic patterns across various medieval texts to trace references to human movement, forced and voluntary, and slave trade dynamics. The study encompassed both Arabic travelogues and geographical works, as well as untranslated manuscripts accessed via digitized collections, such as the Bodleian Library of the University of Oxford and the Digital Library of the Middle East. The study reveals that Medieval Arabic texts document extensive human mobility across regions such as Andalusia, the Maghrib, the Volga region, Scandinavia, and Eastern Europe, highlighting the roles of Slavic populations (Saqaliba), Vikings, and Arab-Berber groups in intra-European slave trade and migration. While some sources describe specific trade hubs like Bulghār and Kyiv, or population movements between Spain and North Africa, others offer more general geographic overviews, suggesting a broad but uneven record of how different peoples and regions were interconnected through slavery, conquest, and scholarly travel.

Eiropas vergu tirdzniecība un migrācija viduslaiku arābu tekstos

Atslēgas vārdi: vergu tirdzniecība, cilvēku relokācija, viduslaiku arābu teksti, ceļojumu apraksti, viduslaiku migrācija, iekšējā Eiropas migrācija

Kopsavilkums

Viduslaikos piespiedu un brīvprātīgā migrācija bieži pārklājās: caur vergu tirdzniecību savienojās attālie reģioni, sasaistot Eiropu, Āfriku un Āziju, kas karoja savā starpā un uzturēja kopīgus tirdzniecības ceļus un kultūras apmaiņas tīklus. Daudzi arābu izcelsmes autori apceļoja plašus reģionus no Pireneju pussalas līdz Vidusāzijai,

sniedzot detalizētus aprakstus par dažādām tautām, to kultūrām un saimniecisko darbību. Tā kā musulmaņu tirdzniecības ceļi aptvēra vairākus kontinentus, viņu pieraksti bieži ietver būtisku informāciju par vergu tirgiem, jūras ceļiem, etniskajām grupām un komerciālajiem centriem. Šajā pētījumā tika izmantota sistēmiskā kontentanalīzes metode, lai izpētītu gan tulkotos, gan oriģinālos arābu izcelsmes autoru tekstus, meklējot pieminējumus par vergu tirdzniecību un migrāciju, kas bija daļa no iekšējās Eiropas migrācijas. Analīze bija vērsta uz atslēgvārdiem un tematiskajiem modeļiem dažādos viduslaiku tekstos, lai izsekotu atsaucēm uz migrāciju – gan piespiedu, gan brīvprātīgu – un vergu tirdzniecības dinamiku. Pētījumā izmantoti gan arābu ceļojumu apraksti, gan ģeogrāfiski izdevumi, kā arī netulkoti manuskripti no digitalizētām kolekcijām, piemēram, Oksfordas Universitātes Bodlija bibliotēkas (*Bodleian Library of the University of Oxford*) un Tuvo Austrumu digitālās bibliotēkas (*Digital Library of the Middle East*). Pētījums apstiprina, ka viduslaiku arābu teksti dokumentē intensīvu cilvēku mobilitāti tādos reģionos kā Andalūzija, Magribs, Volgas reģions, Skandināvija un Austrumeiropa, izceļot slāvu tautu (*Saqaliba*), vikingu un arābu–berberu grupu lomu vergu tirdzniecībā un migrācijā Eiropā. Daži avoti apraksta konkrētus tirdzniecības centrus, piemēram, Bulghāru un Kijivu, vai iedzīvotāju migrāciju starp Spāniju un Ziemeļāfriku, kamēr citi sniedz vispārīgāku ģeogrāfisku pārskatu, liekot domāt par plašu, bet nevienmērīgu dažādu tautu un reģionu savstarpējo saistību, kuru veicināja vergu tirdzniecība, militārie konflikti un ceļojumi.

Introduction

Arabic writers have been well known for their travel writing, owing to several factors and motivated by the religious practice of Islam or for scholarly aims. Quran mentions the necessity of travel to see “how He [God] originated the creation” (Quran 29:20), hadiths (records of practices of the Prophet Muhammad) backing up the practice. During the early days of Islam, some of the most significant journeys were initiated with the primary goal of acquiring and disseminating knowledge for the pursuit of learning. For example, the work of al-Khateeb (Khatib) al-Baghdadi, who authored the well-known book titled “al-Rihlah fi Talab al-Hadith” (The Journey in the Quest for Hadith), emphasizes the importance of travel for seeking and sharing knowledge (Su 2022, 48). Citing Newman: “Qur’anic term for travel or journey, *rihla*, which early on also came to denote a travelogue.” (Newman 2019, 143) Very often Arabic writers mentioned in their travelogues slave trade and other migration phenomena.

The very first Arabic travelogue (most probably meaning “Risala”, although Newman did not specify it) was written by Aḥmad Ibn Faḍlān, a secretary of a Baghdadi ambassador at the time (921). Arabic travel writing can be described as having qualities of both chronicles of travel observations and autobiography of the observer. Closer to the fourteenth century, Arabic travel scriptures took a prosopographical form (Newman 2019, 146).

During the medieval period, Vikings established connections with Arabs,

engaging in slave trade while concurrently establishing a noteworthy slave market in Ireland. Medieval slavery functioned as forced migration (Schiel, 2013), surging in the 9th-10th centuries due to Muslim world demand, primarily involving Eastern European Slavs. Politically fragmented regions, not organized states, benefited most from this trade (Rio 2017, 19). Medieval migration and slavery were driven by trade networks, with European migration shaping settlements in the North Atlantic, Viking and Mediterranean merchants controlling slave routes, and politically fragmented regions benefiting from the demand for Eastern European and Balkan slaves.

The Rus migration southward established Kyiv as a central hub by the 10th century (Hraundal & Garipzanov 2013, 2). Two major trade networks emerged: the “Southern Arc” (Mediterranean/Black Sea) controlled by Italian/Islamic merchants and the “Northern Arc” (North Atlantic to Russian rivers) dominated by Vikings trading British and Baltic slaves (Paolella 2020, 84-103). The Almoravids transported thousands of Christian captives to North Africa, including 6,000 female slaves from Andalusia (1137) and 20,000 prisoners from the Battle of az-Zallaqaa (Ladjal 2017, 14, 25-26). In the 15th century, merchants traded Balkan slaves (mainly women) to Italian markets (Pinelli, 2008).

Medieval trade hubs like Scarborough and London attracted diverse European migrants (Valoriani et al. 2023, 120). Iceland represents “the first substantial movement of population out of Europe” with Norwegian settlements around 860-930, followed by Greenland (c. 900) and Atlantic islands (Phillips 2011, 15-17).

Medieval Arabic sources in European languages

Based on the theoretical background provided in the previous section, Arabic medieval travelogues and books on geography have potential for research on migration patterns and slavery. Several Arabic sources have been already digitalized and translated into European languages. For the aim of this paper, we will investigate both original, untranslated sources and translated sources, to detect presence of slave trade and migration mentions, and specifically inter-European slave trade and migration. We have conducted a systemic content analysis of the following sources:

- 1) The “Muqaddimah” by Ibn Khaldun,
- 2) The “Book of Roger” by Al-Idrisi (only the written commentaries),
- 3) The “Risala” by Ibn Fadlan,
- 4) The “Journey in the Quest for Hadith” by al-Khateeb al-Baghdadi.

Works of Ibn Hawqal and the “Book of Roger” by Al-Idrisi will be analyzed through secondary sources (monographs, etc.). While the original Arabic primary sources will be analyzed in the next section. Systemic content analysis was used to identify patterns and keyword presence in sources, with the potential to be used for further analysis in the scope of future research. Some of the most relevant and insightful citations have been included in this paper.

Ibn Khaldun (1377 [2015]), a 14th-century Arab historiographer and historian, in

his work “Muqaddimah” (Introduction to History), provides valuable insights into the social, economic, and cultural dynamics of the Mediterranean and the Middle East, including aspects of the slave trade and migration. Ibn Khaldun mentions slavery in around 20 instances throughout his work. However, he does not clearly mention patterns of migration or the origin of slaves. What should be highlighted is that the Europeans are mentioned as skilled seafarers who had control over certain parts of the Mediterranean at various points in history, indicating a level of migration through conquest and settlement. Ibn Khaldun also highlights the European Christians and the Goths as having lived along the northern shore of the Mediterranean and having had most of their wars and commerce by sea, suggesting a cultural familiarity and dependency on maritime activities, which includes the movement of peoples and goods. He speaks of the Christians capturing Muslim-controlled areas, including Tripoli, Tyre, and Acco (Ibn Khaldun (1377 [2015]), e. g. 315 – 329, 408, 428). We can cite such example of Arab migration to Europe (Spain): “... the situation of the Arabs at the beginning of Islam. Since they were a very large group, they very quickly overran neighbouring Syria, ‘Irâq, and Egypt. Then, they penetrated Western India (as-Sind), Abyssinia, Ifrîqiyah, and the Maghrib, and later Spain. Their numbers were exhausted by that expansion. No further conquests could be made by them, and the Muslim empire reached its farthest extension.” (Ibn Khaldun (1377 [2015]), 217)

Migration from Spain to Maghrib and Ifriqiyah after Christian Expulsions: “A good many of the inhabitants of (Spain) went over to the Almohads in the Maghrib, voluntarily or involuntarily... Later on, the inhabitants of Eastern Spain were expelled by the Christians and moved to Ifrîqiyah.” (Ibn Khaldun (1377 [2015]), 430).

Migration from Spain after Christian Reconquest: “The Christians pushed the Muslims back to the sea coast and the rugged territory there... Thus, Spain has become an especially expensive region ever since the Christians forced (the Muslims) to withdraw to the Muslim-held coastal regions.” (Ibn Khaldun (1377 [2015]), 420)

Tribal migrations due to pastoralism: “Those who make their living from animals requiring pasturage, such as sheep and cattle, usually travel around in order to find pasture and water for their animals, since it is better for them to move around in the land. They are called ‘sheepmen’... Such people include the Berbers, the Turks, the Turkomans and the Slavs, for instance.” (Ibn Khaldun (1377 [2015]), 165)

To summarize, Ibn Khaldun’s “Muqaddimah” shows Arabs spreading from the Arabian Peninsula into Spain, while Europeans (including Goths and Christians) relied on maritime warfare to seize Muslim-held coastal areas, spurring forced or voluntary migrations to the Maghrib and Ifriqiyah. He also notes that pastoral peoples – Berbers, Turks, Turkomans, and Slavs – moved around in search of grazing land, highlighting a diverse mosaic of ethnic and territorial shifts throughout the medieval Mediterranean world.

The “Book of Roger” by Al-Idrisi, a 12th-century Arab geographer who wrote for the Norman King Roger II of Sicily, is another valuable source. It includes detailed descriptions of Europe and other parts of the world, providing insights into geographical knowledge and cultural perceptions during the medieval period. The

“Book of Roger” offers a great insight in both medieval cartography and some commentaries on geography, however it does not mention either migration or slave trade extensively, instead A. F. L. Beeston explains in his previous analysis of this source, that Al-Idrisi notes historical instances of civil conflict leading to emigration. For instance, regarding Scotland it states that internal conflicts among inhabitants, including civil wars, led to a part of the population emigrating to the mainland and leaving their cities deserted and ruined: “Some of them migrated to the opposite shore of the continent, and not a single inhabitant was left in the towns.” (Beeston 1950, 278)

The Journey in the Quest for Hadith is *per se* a travelogue. It highlights several instances of migration to, from, and within Europe. For example, during the Islamic Golden Age, scholars from the Muslim world, including North Africa and the Middle East, traveled to the Iberian Peninsula. The inverse migration pattern is mentioned where European scholars traveled to places like Morocco and Egypt to learn from Muslim scholars. The Norman conquest of Sicily led to it becoming a place of scholarly exchange between the Islamic world and Europe (Al-Khatib al-Baghdadi [2014], e. g. 25, 120).

And one of the most well-known works on slave trade and migration is the “Risala” by Ibn Fadlan where he describes the trade of young boys and slave girls, exchanged in Bulghār for swords and sable pelts. This trade, happening in a medieval context, involved people captured from regions like France and Galicia, who were then sold on markets far from their homelands. There is a specific mention of the export of eunuchs, which primarily involved the Saqāliba (Slavs). These slaves were made eunuchs and sold on distant markets, reflecting a brutal aspect of the slave trade linked to migrations across regions (Ibn Fadlan 2012, 220-222, 420). He explained the exchange networks in Northern and Eastern Europe involving Vikings, particularly those from modern-day Sweden, who were active in trade and exploration during the 8th to 11th centuries. Massive amounts of silver coins moved westward via trade routes established by Swedish Vikings, illustrating a connection between Islamic economies in the East and European markets in the North and West. Coins were exchanged at important trading hubs like Bulghār (modern-day Volga Bulgaria, around the Volga River) and Itil (the capital of the Khazar state, located near the Caspian Sea). These hubs facilitated cross-cultural commerce between Vikings and Islamic traders. Vikings offered goods native to Northern Europe – such as furs, slaves, honey, wax, and amber – in exchange for Abbasid silver coins: “The fur trade also financed the formation of the Kievan Russian principality, which began as a Rūs-dominated trading post feeding slaves and furs first to the Khazars, and later to the Bulghārs. By the end of the tenth century, Kiev had become a Christian, Slavic-speaking principality” (Ibn Fadlan 2012, 262).

The Saqaliba (slaves from the Slavic populations of central and eastern Europe) are a valuable case study for understanding the early Islamic slave trade and the nature of Muslim demand for slaves due to their prominent presence in Islamic texts from the early 9th to early 11th centuries. Their high visibility in texts (as seen in the next section), including Arab geographies and diplomatic writings, provides insights into

their origins and roles. Additionally, archaeological findings, especially the numerous dirhams (the Arabic currency) discovered in Scandinavia and Slavic regions, offer tangible evidence of the slave trade involving the Saqaliba. By analyzing these diverse sources, researchers constructed a detailed picture of the slave trade systems that brought Saqaliba to Islamic markets, including Spain – Al Andalus or Andalucía. The case study by Jankowiak (2017) helps illustrate the broader mechanisms and dynamics of slave trade and demand in the medieval Islamic world.

Citing Encyclopedia Britannica: “*Ṣaqālibah*, in medieval Muslim Spain, Slavs, or people from the Black Sea coast north of Constantinople... [in 10th century Spain] Slavs captured by the Germans on their expeditions into eastern Europe. These and other slaves from Galicia, Lombardy, Calabria, and the land of the Franks” (Britannica, 2014). This even more shows the extensity and diversity of migrational patterns in Europe, which would be impossible to mention in full in this paper.

Work with the primary Arabic sources

While the slave trade and other forms of migration have been previously examined through sources transcribed and/or translated into European languages, a significant number of primary texts remain untranscribed or untranslated, representing a largely untapped resource for further scholarships. Some worthy manuscripts might be:

- 1) copy of *Taqwīm al-buldān* – “The Almanac of Countries” – by Abū al-Fidā’ Ismā’īl ibn ‘Alī (1273-1331),
- 2) *Al-Jaghrāfiyah* by Muḥammad ibn Abī Bakr Zuhri (1293?),
- 3) as a secondary source – *Rasā’il* by Ikhwān al-Ṣafā’ (1560) (not analyzed in this paper).

Also, solitary manuscripts such as letters in Arabic and Judeo-Arabic, as explained further. All these works focus on geography, travel and exploration, which corresponds to the keywords used in systemic content analysis for already translated sources.

For research we used the digital sources provided by the Bodleian Library, courtesy of Oxford University. All of the above-mentioned manuscripts can be found in the collection of “Arabic Manuscripts and Maps”. As the secondary source, mostly for solitary manuscripts such as letters, we have used the Digital Library of the Middle East provided by a wide range of cultural heritage institutions and developed by an engineering team from Stanford Libraries.

In *Taqwīm al-buldān* we focused on descriptions of Al – Andalus – modern Andalusia – considering that it was a prominent slave trade route in the Middle Ages. Unfortunately, not too much is described on slave trade; mostly geographical features are mentioned in pages 100 – 103 (Abū al-Fidā’ Ismā’īl ibn ‘Alī 1321/1560, 100 – 103,

Oxford Bodleian Library MS. Greaves 2). For example, on the bottom of page 101 Andalusia is described.¹

The sentence is dense and somewhat elliptical, like many classical Arabic geographical descriptions. The text describes the geographical location of al-Andalus (Muslim Spain) in relation to North Africa (Ifriqiya) and Sicily. It can be interpreted as – Al-Andalus lies at a certain distance. It is considered part of the central and western (far) Maghrib, and part of Ifriqiya (North Africa). Opposite it lies Sicily. From Sicily one can reach al-Andalus, and since al-Andalus is adjacent to Ifriqiya, it can also be considered part of the land of al-‘Awda (the return or return route). This passage places al-Andalus within a broader North African and Mediterranean geographic framework, suggesting that it is closely linked – both physically and culturally – to regions like Ifriqiya (modern-day Tunisia and parts of Algeria). Here it is worth citing Paoletta (2020) explaining work of Ibn Hawqal (978): “By the tenth century, Iberian human trafficking networks had grown to encompass the Black Sea region, the whole of the Mediterranean basin, and Eastern and Central Europe. In the middle of the tenth century, Ibn Hawqal (d. 978) described trafficking networks that linked Andalusia to Slav (Saqaliba) and Bulgar territories, as well as to Byzantium and to the lands of the Khazars on the Caspian Sea. Closer to home, Andalusia imported slaves through raids on Christian territory in France, Italy, and northern Iberia, and also through commercial connections with Khorasan raiders who preyed upon Slavic communities in Central and Eastern Europe. Furthermore, Andalusia also served as a collection hub for eunuchs who were castrated in Francia and the Balearic Islands and then brought to Andalusia for export across the Mediterranean to Byzantium and the Caliphate.” (Paoletta 2020, 90).

Concluding, it would be valuable to explore more Arabic manuscripts on Andalusia, considering its importance in the Medieval slave trade routes.

Al-Jaghrāfiyah or in the literal translation “Geography” by Muḥammad ibn Abī Bakr Zuhri is perhaps one of the most famous Medieval Arabic travelogues. What is interesting in this work, is that Zuhri mixes extensive geographic studies (e.g. fol. 2b) with Islamic teachings (e.g. fol. 1a) and history (e.g. fol. 2a). Zuhri, coming from Andalusia, extensively described this region, and possibly slave trade (Oxford Bodleian Library MS. Bruce 31). However, due to the complex handwriting scripture, authors have been able to transcribe up to 50 pages of approximately 200 page work. So far it has not been possible to identify instances of slavery or migration.

Several solitary sources mention slavery, for instance, a pair of sheets briefly describe black populations, war, and slavery (Digital Library of the Middle East, 2024a). Meanwhile, a letter written by Solomon b. Judah (12th – 13th century)

1

إلى الأندلس بعد المدة، وهو المغرب الأوسط والأقصى وما أفريقية، فيكون قبالتها صقلية، منها إلى الأندلس، وهي...
من أفريقية، فيكون من بز العودة أيضا.

(To) al-Andalus, after the distance, and it is the central and far Maghrib and what [belongs to] Ifriqiya; thus opposite to it is Sicily, from it to al-Andalus, and it is from Ifriqiya, so it is from the land of return also. (translation from Arabic – lit.) (Abū al-Fidā’ Ismā‘īl ibn ‘Alī 1321/1560, 100, Oxford Bodleian Library MS. Greaves 2).

describes how his father migrated from Spain, through Egypt to Yemen, where he got married before returning to Egypt. It is unclear, whether his father, having Arab-Judaic origins, was born in Spain or Egypt (Digital Library of the Middle East, 2024b). There were several instances of such solitary letters and even collections such as *Rasā'il* by Ikhwān al-Ṣafā' (Oxford, Bodleian Library MS. Laud Or. 260), potentially having mentions of slavery, slave trade, or migration.

Conclusions

- Ibn Khaldun highlighted both Arab and European migration due to conquest, trade, and pastoralism. For example, he mentions “Christians and the Goths as having lived along the northern shore of the Mediterranean”. While not always specific about the origin of slaves, he documented Arab conquests into Spain and Muslim-Christian territorial shifts, evidencing both voluntary and forced migration.
- Ibn Fadlan’s “Risala” offered the clearest account of slave trade, describing the exchange of Slavic boys and girls “from regions like France and Galicia” for weapons and goods in Bulghār, a hub for trade involving Vikings and Islamic economies. His work provides a key to understanding how Slavic slaves (Saqaliba) entered Islamic markets, including Andalusia.
- Al-Idrisi, while not focused on slavery, noted population displacement due to civil wars in Scotland, demonstrating internal European migratory dynamics: “[...] migrated to the opposite shore of the continent, and not a single inhabitant was left in the towns”.
- Al-Khatib al-Baghdadi documented scholarly travel between Europe and the Islamic world – Morocco and Egypt, pointing to reciprocal migration for educational and religious purposes.
- Manuscripts like *Taqwīm al-buldān* and *Al-Jaḥrāfiyah* contained limited direct mentions of the slave trade, although geographic positioning and regional ties to known slave routes (e.g. Andalusia) suggest these texts could support deeper future analysis.
- Solitary letters and lesser-known documents highlighted individual migration stories (e.g. migration from Spain to Yemen), reinforcing the personal dimension of mobility often omitted in grand narratives.

In conclusion, the study confirms that Medieval Arabic texts offer rich, albeit uneven, documentation of slave trade and migration patterns. Intra-European slave trade appears indirectly in references to Slavic populations, eunuchs, and geographic trade routes, while migration is documented through conquest, scholarly travel, and pastoral movement. The sources collectively illustrate how Islamic and European worlds were deeply interconnected through networks of commerce, knowledge exchange, and human mobility.

References

- Al-Khatib al-Baghdadi. (n.d., [2014]). *Travelling in the pursuit of knowledge* (A. ibn Khalid, Trans.; A. ibn Fazal Karim, Ed.). Dar al-Arqam Publishing.
- Digital Library of the Middle East (2024a). Medical; history 172.36.
https://dlmenetwork.org/library/catalog/cambridge_genizah-15953
- Digital Library of the Middle East (2024a). Medical; history 172. 36.
https://dlmenetwork.org/library/catalog/cambridge_genizah-15953
- Digital Library of the Middle East (2024b). Letter T-S Misc. 35.22.
https://dlmenetwork.org/library/catalog/cambridge_genizah-18273
- Digital Library of the Middle East (2024b). Letter T-S Misc. 35.22.
https://dlmenetwork.org/library/catalog/cambridge_genizah-18273
- Oxford Bodleian Library MS. Bruce 31. 3). Muḥammad ibn Abī Bakr Zuhri (1293?).
Al-Jaghrāfiyah. <https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/4fcadc27-94aa-4d20-8b31-d51184b1381d/>
- Oxford Bodleian Library MS. Greaves 2. Abū al-Fidā' Ismā'īl ibn 'Alī (1321/1560).
Taqwīm al-buldān. <https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/eed83443-9d30-48de-8c0e-b2df1c555249/>
- Oxford, Bodleian Library MS. Laud Or. 260. Ikhwān al-Ṣafā' (1560). Rasā'il.
<https://digital.bodleian.ox.ac.uk/objects/12fcf5c5-2bb0-4e0e-b8a9-7620bd6bec90/>
- Quran. In Arabic and English. Interpreted by the Tafsir ibn Kathir. Available at
<https://quran.com/>
- Ibn Fadlan. (2012). *Ibn Fadlān and the land of darkness: Arab travellers in the far north*. Penguin UK.
- Ibn Khaldūn. (1377[2015]). *The Muqaddimah: An Introduction to History - Abridged Edition* (N. J. Dawood, Ed.). Princeton Classics.
- Beeston, A. F. L. (1950). Idrisi's Account of the British Isles. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 13(2), 265–281. doi:10.1017/S0041977X00083464
- Britannica, The Editors of Encyclopaedia. (2014) "Ṣaqālibah". Retrieved from:
<https://www.britannica.com/topic/Saqalibah> (Accessed on 10/01/2024).
- Delvaux, M. C. (2019). Transregional Slave Networks of the Northern Arc, 700–900 C.E. (Doctoral dissertation). Boston College, Morrissey College of Arts and Sciences Graduate School, pp.73-101. <https://dlib.bc.edu/islandora/object/bc-ir:108583/datastream/PDF/view>
- Hraundal, J., & Garipzanov, H. (2013). *The Rus in Arabic Sources: Cultural Contacts and Identity*. <https://core.ac.uk/download/pdf/30851659.pdf>
- Jankowiak, M. (2017). What Does the Slave Trade in the Saqaliba Tell Us about Early Islamic Slavery? *International Journal of Middle East Studies*, 49(1), 169-172. doi:10.1017/S0020743816001240
- Ladjal, T. (2017) The Christian presence in North Africa under Almoravids Rule (1040–1147 CE): Coexistence or eradication?, *Cogent Arts & Humanities*, 4:1, 1334374, DOI: 10.1080/23311983.2017.1334374

- Newman, D. (2019). Arabic Travel Writing. In N. Das & T. Youngs (Eds.), *The Cambridge History of Travel Writing* (pp. 143-158). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/9781316556740.010
- Paoletta, C. (2020). *Human Trafficking in Medieval Europe: Slavery, Sexual Exploitation, and Prostitution*. Amsterdam University Press.
- Phillips, S. (2011). 'The Medieval Background', in Nicholas Canny (ed.), *Europeans on the Move: Studies on European Migration 1500–1800* (Oxford, 1994; online edn, *Oxford Academic*, 3 Oct. 2011),
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198204190.003.0002>
- Pinelli, P. (2008). From Dubrovnik (Ragusa) to Florence: Observations on the Recruiting of Domestic Servants in the 15th Century. *Dubrovnik Annals* 12 (2008): pp. 57-71.
- Rio, A. (2017). Slave Raiding and Slave Trading', *Slavery After Rome, 500-1100*, *Oxford Studies in Medieval European History*.
<https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198704058.003.0002>
- Schiell, J. (2013). Slave trade, medieval era. In *The Encyclopedia of Global Human Migration*, I. Ness (Ed.). <https://doi.org/10.1002/9781444351071.wbeghm488>
- Su, I.-W. (2022). Travel in Search of Knowledge in Early Hadith Science: al-Rāmahurmuzī's Conception of al-riḥla fī ṭalab al-ʿilm in al-Muḥaddith al-fāṣil bayna al-rāwī wa-l-wāʿī. *Concentric: Literary and Cultural Studies*.
- Valoriani, S., Irish, J.D., King, M. et al. (2023). Medieval migrations and the birth of modern British peoples: a craniometric approach. *Archaeol Anthropol Sci* 15, 120.
<https://doi.org/10.1007/s12520-023-01824-2>

Ināra Mukāne

Raiņa memoriālā muzeja izveides vēsture Berķenelē

Atslēgas vārdi: Rainis, Berķeneles pusmuiža, muzeju izveide, kultūrpolitika, komunistiskā ideoloģija

Kopsavilkums

Latviešu dzejnieks, tulkotājs, domātājs, kultūras darbinieks, politiķis Rainis ir viena no visplašāk pieminētajām personām Latvijas kultūrtelpā. Otrais pasaules karš vēl nebija beidzies, bet LPSR Tautas komisāru padome pieņēma lēmumu “Par Latvijas PSR dzejnieka Jāņa Raiņa piemiņas saglabāšanu”. Berķeneles pusmuiža – kādreizējā baronu fon Felkerzāmu muiža – pazīstama, pateicoties Raiņa vecākiem, kuri šo muižu īrēja no 1872. līdz 1881. gadam. 1965. gadā Berķenele gatavojās dzejnieka Raiņa 100. dzimšanas gadadienai: bibliotēkai tika savākti pieci tūkstoši grāmatu; Daugavpils novadpētniecības muzejs strādāja pie muzeja ekspozīcijas sakārtošanas.

The History of the Foundation of the Rainis Memorial Museum in Berķenele

Key words: Rainis, Berķenele manor, founding of museums, cultural policy, communist ideology

Summary

Latvian poet, translator, thinker, cultural figure, politician Rainis is one of the most widely commemorated persons in the cultural space of Latvia. Even before the end of World War II, the Council of Commissars of the Latvian SSR adopted decision “On preservation of the memory of Poet of the Latvian SSR Jānis Rainis”. Berķenele manor – the former estate of the Barons von Fölkersahm – is known owing to Rainis’ parents, who rented this manor from 1872 to 1881. In 1965, Berķenele was preparing for the poet’s centenary: 5,000 books were collected for the library; the Daugavpils Regional History Museum was engaged in arranging the museum’s exposition.

Ievads

Berķeneles pusmuiža (vāciskais nosaukums – Berkenhēgene, latviskā forma – Berķenele, atrašanās vieta: Augšdaugavas novads, Kalkūnes pagasts, Birkinēli), piederēja Kalkūnes muižas īpašniekam fon Etingenam. Birkenēļu kungu nams celts 19. gadsimta vidū. Birkenēļos ir arī muižu apbūvē raksturīgā klēts (Zilgalvis 1998, 92). Vieta ievērojama ar to, ka bērniību un skolas brīvdienas šeit pavadīja topošais

dzejnieks, dramaturgs, tulkotājs, politiķis Rainis (īstajā vārdā Jānis Pliekšāns, 1865–1929). Dzimis pusmuižu nomnieka un apsaimniekotāja Krišjāņa Pliekšāna un viņa sievas Dārtas ģimenē. Dzejnieka tēvs bija savam laikam moderns lauksaimnieks, materiāli situēts cilvēks, respektējama viņa autoritāte un stāvoklis vietējā latviešu sabiedrībā. K. Pliekšānu pazina kā vācu muižnieku un baznīcas pretinieku, laikmeta progresīvo centienu, arī nacionālās kustības atbalstītāju. Māte Dārta Pliekšāne bijusi laba audēja un teicama tautasdziesmu zinātāja. Ģimenē bijuši pieci bērni, no kuriem divi vecākie brāļi miruši, vecākā māsa – Līze, jaunākā – Dora (precējusies Stučka) (Grīnum 2015, 5)

Dzejnieka tēvs K. Pliekšāns nomāja Berķeneli no 1869. līdz 1881. gadam. J. Pliekšāns uz Berķeneli pārcēlās 1873. gadā. Berķenelē sākās Raiņa skolas gaitas. Lasīšanas un rakstīšanas prasmi zēns apguva mājās, kur viņu skoloja vecākā māsa Līze. No Berķeneles zēns tika sūtīts uz Grīvas vācu skolu (1875–1879), pēc tam uz Rīgas ģimnāziju (1880–1883). Pēdējo reizi Rainis ieradās Berķenelē 1881. gada pavasara brīvdienās. Šī paša gada aprīlī vecāki pārcēlās uz Vasiļovu un Jasmuižu. Berķeneles iespaidi atspoguļoti Raiņa vēlāko gadu dzejā: “Ezera noslēpums”, “Felkerzāma kalniņš”, “Garām”, “Ezers”, “Mēness meitiņa”, “Baznīca un kapi”, “Liepu gatve”, “Kambars”, “Nams” (Rainis 1978, 167–198, 569).

Raksta mērķis ir analizēt Raiņa memoriālā muzeja veidošanas priekšnoteikumus, pievērsties apstākļiem, kā muzeja izveidi Berķenelē steidzināja padomju varas ienākšana Latvijā, kas Raiņa personību izmantoja sovietizācijas procesā.

Berķeneles pusmuižas vēstures apskats (1882–1940)

Berķenele – Kalkūnes pusmuiža – kā sabiedrības radīta atmiņu vieta pastāv gandrīz divus gadsimtus. Pēc 1882. gada, kad Pliekšānu ģimene atstāj Berķeneli, nams vairākas reizes mainīja īpašniekus. Krievijas valstsvīrs (valsts īpašumu ministrs, iekšlietu ministrs, diplomāts) grāfs Nikolajs Ignatjevs (1832–1908) Kalkūnes muižu no barona A. G. F. Etingena nopirka 1900. gadā. Uzņēmējs un tirgotājs, Krievijas Valsts III Domes deputāts Vasiļijs Karjaks (1851–1913) Kalkūnu muižu 1902. gadā iegādājās no N. Ignatjeva par 2,5 milj. rubļu. Latvijas Republikas zemes reformas dokumenti liecina, ka 1923. gadā Valsts zemes fondā ieskaitīti nekustamie īpašumi Kalkūnu pagastā (Kalkūnes muiža, Jaunā muiža, Aleksandra muiža, Randenes un Kališu mazmuiža), kas piederēja Katrīnai Karjakinai (Latgales dati).

20. gadsimta 20. gados Latvijas agrārās reformas gaitā pusmuiža tika sadalīta vairākās viensētās. Žurnālists Adrians Ābeltiņš (1931–2014) dalās savās atmiņās par Berķeneli: viņa tēvam Nikolajam Ābeltiņam Berķeneles pusmuiža tika piešķirta par piedalīšanos Latvijas atbrīvošanās cīņās. Ģimenes pastāvīgā dzīvesvieta bija Daugavpils cietoksnī, bet māte Ksenija Ābeltiņa (1897–1998) kopā ar bērniem dzīvoja Berķenelē. Pirms Sarkanās armijas ienākšanas K. Ābeltiņa ar bērniem pamet Berķeneli, dodas uz Rīgu, tālāk bēgļu gaitās uz Vāciju. 1945. gadā Ābeltiņu ģimene atgriežas Daugavpilī, bet Berķeneles mājas “ir atdotas komunistiem”, tāpēc viņi drīz vien pārceļas uz Valmieras pusi (Absolūts džentlmenis 2001, 1–3).

Nikolajs Ābeltiņš, Jēkaba dēls, dzimis 1897. gada 23. augustā Ļaudonas – Odzianas pagastā, apbalvots ar Lāčplēša Kara ordeni 1921. gadā par 1919. gada 14. novembra cīņām pie Liepājas. N. Ābeltiņš mācījies Rīgas garīgajā seminārā, Krievijas armijā iesaukts 1915. gadā, beidzis Viļņas karaskolu, piedalījies daudzās kaujās, dienējis Sarkanajā armijā, no tās aizgājis 1919. gada aprīlī, Latvijas armijā iestājies brīvprātīgi. 1919. gada 1. jūnijā piedalījies kaujās pret bermontiešiem pie Liepājas. Dienestu turpinājis arī pēc brīvības cīņām, pulkvedis leitnants, kopš 1928. gada 11. Dobeles kājnieku pulka komandieris, Daugavpils cietokšņa komandants, apbalvots ar Triju Zvaigžņu ordeni, Viestura ordeni, Aizsargu Nopelni krustu. 1940. gada septembrī ieskaitīts 24. teritoriālā korpusa 181. strēlnieku divīzijā. 1941. gada 14. jūnijā apcietināts, ieslodzīts Noriļlagā, notiesāts uz 10 gadiem. 1954. gadā atbrīvots, dzīvojis izsūtījumā Krasnojarskas apgabala Ziemeļeļisejskas rajonā, Latvijā atgriezies 1956. gadā. Dzīvoja Baldonē, miris 1966. gada 31. jūlijā, apbedīts Rīgā Meža kapos (Ābeltiņš 1995, 28).

Pēc Otrā pasaules kara 1944. gadā padomju režīms Berķeneles centru nodeva bezsaimniekiem, izvietoja nodibināto Maija ciema padomi un klubu. 1949. gada 2. aprīlī mājā notika Čapajeva kolhoza dibināšanas sanāksme, Berķenelē tika izvietots šī kolhoza kantoris (Preiss 1978, 3).

Raiņa personības sovetizācijas aspekti

Ar terminu “sovetizācija” tiek saprasta PSRS politiskā un sociālekonomiskā modeļa ieviešana kādā teritorijā, mainot iepriekšējo kārtību. Sovetizācija atstāja būtisku ietekmi uz gandrīz visām dzīves jomām, un šī procesa īstenošana visbiežāk notika ar uzspiešanu, izmantojot varmācīgas metodes (Krūmiņš 2019, 610).

Raiņa 75. dzimšanas dienas atzīmēšana 1940. gada septembrī bija viens no svarīgākajiem notikumiem okupētās Latvijas kultūrā, kad sākās Raiņa “piesavināšana” un viņa daiļrades komunistiskā interpretācija. 1940. gada 12. septembrī laikraksts “Cīņa” publicēja ievadrakstu “Rainis”, kurā tika pasludināts, ka pēc Raiņa atgriešanās no Šveices trimdas Latvijā 1920. gada aprīlī “latvju buržuāzija, dažādi koruptanti, kultūras viltotāji un renegāti Raini nolaupīja tautai. Plutokrātiskās Latvijas laikā Raiņa vārds bija noklusēts, nomelnots un falsificēts”. Turpat LKP Centrālās komitejas sekretārs Ž. Spure atzīmē: “[..] smagi to teikt, tomēr jāatzīst, ka tai laikā Rainis nav pilnīgi mūsu Rainis. Šai laikā viņš nosveras no revolucionārā marksisma uz oportūnismu, [...] savā būtībā Rainis ir palicis tas pats vecais Rainis, kas 1905. gadā aicināja strādnieku šķiru aktīvi cīnīties par sociālismu”, pat vairāk: “Padomju Savienībā publicētās Raiņa vēstules rāda, ka dzejnieks uzturējis slepenus kontaktus ar komunistiem Padomju Savienībā, interesējies par dzīvi sociālisma zemē” (Cīņa 1940, 1–3).

Okupācijas varas primitīvā sovetizācijas pieeja demonstrēta pieminētajā laikrakstā “Cīņa”, kur 1944. gada 15. septembra izdevumā rakstnieks F. Rokpelnis iztīrāja Raiņa nozīmi tautas revolucionārās cīņās: “Raiņa asās, cērtošās rindas mums tuvas arī šajā laikā, kad vācu fašistu barus triec laukā no mūsu zemes uz to pašu pusi, no kurienes melnais teitons reiz tajā iejāja [...]. Sarkanā Armija dara galu vācu vandaļu

sirojumiem, fašistiskie zvēri cilvēka sejām nevarēs vairs izlietot Tolstoja tēlu mērķī šaušanai, nevarēs vairs Puškina, Čaikovska, Repina piemiņas vietās iekārtot dzertuves. Mēs atkal atgūsim Raini, atgūsim mūsu klasiskus Veidenbaumu, Blaumani, brāļus Kaudzītes u. c.” (Cīņa 1944, 6). Padomju režīms viegli sameklēja F. Rokpelnim līdzīgus sovetizācijas aģentus latviešu intelligences vidū, kas ar iespaidīgas propagandas līdzekļiem interpretēja Raiņa dzīves gājumu un daiļradi, pārkārtojot to kalpošanai komunistiskajai ideoloģijai.

Raiņa memoriālā muzeja izveide Berķenelē (1940–1965)

Lai izveidotu memoriālo muzeju, nepieciešami vairāki faktori. Kā primārais faktors minams personības profesionālā kvalitāte un vēsturiskā nozīmība. Nākamais faktors – autentiskās dzīves vietas jeb materiālās substances esamība. Memoriālo muzeju specifiku raksturo autentiskas vietas faktors, kas var izpausties gan kā atsevišķa telpa, dzīvoklis, ēka, gan ēku komplekss ar to ieskaujošiem vides elementiem – dārzu, ainavu utt. Memoriālu muzeju nav iespējams izvietot vietā, kam nav tiešas saistības ar personības klātbūtni (Garjāns, 2019, 3).

Par Raiņa muzeju izveides pirmo iniciatoru uzskatāms pats Rainis. Agrārreformas rezultātā 1923. gadā īpašumā iegūto Durbes pili Rainis novēlēja Latvijas Skolotāju savienībai un izteica vēlmi ierīkot “vispārībai pieejamu tautas muzeju no Raiņa un Aspazijas darbiem un dzīves” tās telpās. Rainis iesaistījās šī muzeja idejas formulēšanā, sadarbojoties ar Latvijas Skolotāju savienības vadību (Ozola 2019). 1940. gada 13. septembrī Latvijas PSR Augstākās padomes prezidijs piešķīra Rainim Latviešu Tautas dzejnieka goda nosaukumu un viņa literāro mantojumu pasludināja par tautas īpašumu. Tika iecelta literārā mantojuma komisija, kuras sastāvā bija Andrejs Upīts, Žanis Spure, Jānis Niedre. 17. oktobrī Latvijas PSR Augstākās padomes prezidijs izdeva dekrētu “Par Latviešu Tautas dzejnieka J. Raiņa literārā fonda” izveidošanu. Par vienu no galvenajiem tā uzdevumiem uzskatīja Raiņa muzeja organizēšanu (Meinarte 2019, 1).

Otrais pasaules karš vēl nav beidzies, bet Latvijas PSR Tautas Komisāru Padome 1944. gada 12. septembrī Daugavpilī pieņem lēmumu Nr. 121 “Par Latvijas PSR Tautas dzejnieka Jāņa Raiņa piemiņas saglabāšanu”. Komisijas priekšsēdētājs – Latvijas PSR Tautas rakstnieks Andrejs Upīts, komisijas priekšsēdētāja vietnieki – Pauls Dauge un Dora Pliekšāne-Stučka. Lēmumā noteikts, ka jāorganizē Raiņa piemiņas muzejs Ilūkstes apriņķī Tadenavā, Raiņa vārdā jānosauc Grīvas pilsētas pamatskola, kurā mācījies dzejnieks, kā arī jāpiestiprina piemiņas plāksnes pie namiem, kuros dzīvojis Rainis. Berķenele – vieta, kur Rainis pavadīja savas bērnības deviņus gadus, – šajā lēmumā nav pieminēta. 1949. gadā tiek atklātas piemiņas plāksnes Raiņa bērnības un jaunības dzīvesvietās Latgalē un Augšzemē – 24. septembrī Jasmuižā, 25. septembrī – Randenē un Tadenavā. Berķeneles vietas attīstības plāni kļūst aktuāli, sagaidot Raiņa simtgades jubileju (Cīņa 1944, 4).

Pirmās nozīmīgākās publikācijas par Berķeneli padomju presē parādās 50. gados. Autoru naratīvs par Raiņa vietām Latgalē un Augšzemē ir ļoti kritisks, tiek norādīts uz nesakoptību, necieņu un neizpratni Raiņa piemiņas saglabāšanā. Laikraksta “Literatūra

un Māksla” korespondents Č. Kindzulis 1956. gadā Raiņa dzimšanas dienas priekšvakarā apceļo Tadenavu, Randeni un Berķeneli: “Daudz retāka kļuvusi gadsimtiem veco liepu un vīksnu gatve, kas ved no lielceļa uz Birķineļu muižas kādreizējo dzīvojamo ēku, kurā tagad atrodas Ilūkstes rajona Čapajeva vārdā nosauktā kolchoza valde un klubs. Lai nokļūtu tur, jāiziet cauri kolchoza cūku fermas aplokam; vasarā un rudenī dažāda lieluma rukši sagaida un pavada katru atnācēju gandrīz vai līdz pašam kolchoza valdes un kluba durvīm. Tos redz arī dārzā, kuru apdzejojis Rainis, tur no Raiņa laikiem gan palikušas tikai divas vecas milzīgas bumbieres. Birķineļos it nekas neliecina, ka šai vietai bijusi izcila nozīme Raiņa dzīvē un daiļradē. Nav memoriālās plāksnes, nav pat Raiņa portreta klubā, nemaz jau nerunājot par kaut ko citu. Un ikvienam dižā Tautas dzejnieka cienītājam, kas nokļūst Birķineļos, jādomā: “Kā gan tas varēja notikt, ka te pilnīgi aizmirsta J. Raiņa piemiņa? Kāpēc te nav ierīkots ģeniālā dzejnieka un domātāja piemiņas muzejs?”” (Kindzulis 1956, 1).

1958. gada septembrī avīzes “Padomju Daugava” redakcijas darbinieku grupa apmeklēja vietas, kur dzīvojis Rainis, tikās ar cilvēkiem, kuri saglabājuši retus fotouzņēmumus un liecības par Raini, iegūtas vērtīgas ziņas un iespaidi: “Birķeneļos ir daudz mūra ēku, kas te stāv kopš seniem laikiem: ir arī māja, kurā, liekas, kādreiz dzīvojis nākamais dzejnieks. Bet vai tieši šīnī mājā? Kā lai to noskaidro tūrists, ja cilvēki, kas te dzīvo un strādā, neko nezina. Pašreiz te ir Čapajeva kolhoza valde. [...] Vecās Randenes ēkas kara laikā nodegušas, un neviena kultūras vai izglītības iestāde, neviens no Raiņa cienītājiem, kas dzīvo viņa jauno dienu zemē, nav parūpējies, lai šo vietu darītu zināmu katram garāmbraucējam, katram garāmgājējam. Velti te meklēt puķes vai vēl vairāk piemiņas plāksni” (Bērziņš 1958, 3).

Arī laikraksta “Padomju Jaunatne” redakcijas ļaudīm 1964. gadā radās vēlēšanās apciemot un palūkoties, kā izskatās vietas, kur piedzima un jaunību pavadīja J. Pliekšāns. Kritikas tiesu saņem Tadenava, tiek uzteikta Jasmuiža, savukārt Berķenelē viss pa vecam: “Ekskursantus, kuri agrākos gados un arī šopavasār iegriezās Birķeneļos, mulsināja nepatīkams pārsteigums: viņus sagaidīja Čapajeva kolhoza cūku draudzīgā kviekšana, dubļains, piemētāts pagalms un neapkopta kolhoza kluba ēka. Tagad tur daudz kas vēl nav mainījies, tomēr pārņem prieks: kluba ēku kapitāli remontē, iedzīvotāji no tās pārcelti uz citiem dzīvokļiem, arī kolhoza cūkas pošas uz jaunuzcelto fermu. Tātad Raiņa kādreizējā dzīves vietā ienāks kārtība, tīrība un, cerams, arī skaistums.” Autore informē par kultūras nodaļas lēmumu pēc remonta mājā iekārtot Raiņa bibliotēku, apkopojot šeit materiālus par Raiņa dzīvi un daiļradi. Pozitīvi vērtē “Daugavpils pedagoģisko institūtu, kur nodibināta īpaša Raiņa gada organizācijas komiteja. Studenti uzņemas vākt daždažādus materiālus par Raiņa dzīvi un daiļradi, lai pēc tam tos nodotu vienai no dzejnieka piemiņas mājām muzejiem. Tā varētu būt Raiņa bibliotēka Birķeneļos. Jaunieši, vialga, vai viņi dzīvotu Rīgā, Cēsīs vai Liepājā, arī varētu dot savu ieguldījumu šīs bibliotēkas izveidošanā. Studenti solījās palīdzēt arī Randenes uzkopšanā. Te nav nepieciešami ne lieli līdzekļi, ne ilgstošs darbs. Tikai jānovāc drupu atliekas, jāizcērt krūmi, jāiekārto apstādījumi un ziedu rotājums. Smagnēja cementa postamenta vietā daudz labāk iederētos vienkārša granīta piemiņas plāksnīte” (Kaliniņa 1964, 2).

“Padomju Jaunatnes” redakcijas aicinājums tika ātri sadzirdēts, un šī paša 1964. gada septembra beigās tika publicēts uzsaukums Valkas rajona laikrakstā “Darba Karogs”, kur Ērgemes astoņgadīgās skolas Jāņa Raiņa vienības pionieri rosina visus iesaistīties makulatūras, metāllūžņu vākšanā, saņemto naudu paredzēts sūtīt Raiņa bibliotēkas-muzeja iekārtošanai Daugavpils rajona Birkeneļos (Aicinām visus 1964, 1).

“Padomju Jaunatne” arī 1965. gadā turpina sekot notikumiem Berķenelē, ziņojot, ka rajonā un pilsētā aktīvi gatavojas dzejnieka dzimšanas 100. gadadienai: “Rajona komjaunatnes pirmā sekretāra kabinetā visi stūri un brīvie krēsli piekrauti ar grāmatu kalniem. Tās būs pamats jaunorganizējamai bibliotēkai un sabiedriskajam J. Raiņa muzejam, ko rudenī atklās Birkeneļos. Čaklākie grāmatu vācēji ir Ilūkstes 1. vidusskolas audzēkņi. Viņu kontā jau ap trīssimt piecdesmit grāmatu. Simtos skaitāms arī Medumu vidusskolas, Bebreņu veterinārā tehnikuma, Vaboles vidusskolas un dažu citu mācību iestāžu devums. Pavisam jau savākts apmēram piectūkstoš grāmatu. Daugavpils novadpētniecības muzejs uzņēmies šefību par Birkeneļiem, muzeja darbinieki palīdzēs to iekārtot, dos nepieciešamos eksponātus” (Kalnroze 1965, 4).

1965. gada 5. septembrī Raiņa simtgade ir ienākusi arī Berķenelē. Daugavpils rajona izpildkomitejas priekšsēdētājs Nikandrs Bravins (? – ?) atklāj Rainim veltīto novadpētniecības muzeja filiāli Birkeneļos. “Apkārtējo kolhozu un padomju saimniecību darbaļaudis, ciemiņi no Rīgas, Daugavpils un citām pilsētām, skolu jaunatne atsaucīgi uzņem dzejnieku Jeronima Stulpāna, Mildas Losbergas un Alekseja Solovjova veltījumus Rainim, komponistes Laumas Reinholdes atmiņas, rakstnieka Jāņa Niedres, vietējā kolhoza “30 let Oktjabrja” partijas organizācijas sekretāra V. Karaļūna, Daugavpils 6. vidusskolas direktora J. Ivanova stāstījumus. Skan Raiņa darbi republikas Tautas skatuves mākslinieces Lidijas Freimanis, Daugavpils Pedagoģiskā institūta studentu, mūzikas skolas un tuvējo skolu audzēkņu izpildījumā. Daugavpils 1. kultūras nama dramatiskais pulciņš rāda lugas “Mīla stiprāka par nāvi” fragmentus. Vienā no Pliekšānu dzīvojamām istabām ap sirmo māmuļu Mariju Auzlņu sapulcējušās novada tautas tērpos ģērbusās Daugavpils 1. vidusskolas skolnieces un izvaicā par laiku, kad viņa tikusies ar Tautas dzejnieku..” (Literatūra un Māksla 1965, 5).

Nobeigums

Vietas vērtību un attīstību nosaka vēsturiskie, sociālie, ekonomiskie apstākļi, valsts un pašvaldības politika, kultūrpolitikā iesaistīto personu motivācija un spējas. Nepārprotami, ka padomju okupācijas vara izmantoja Raiņa vārdu sovetizācijas ideoloģisko mērķu sasniegšanai, Raiņa muzeji un piemiņas vietas veidojās atbilstoši politiskajai konjunktūrai. Laiks un cilvēki, atmiņas mainība arī rada, noliedz, atjauno, nomaina, ignorē pieminekļus. Neraugoties uz tā vai cita laika aktuālo statusu, pieminekļi atmiņas tekstūrā saglabājas, mainot nozīmīguma toņa spilgtuma reģistru (Zelče 2010, 5). Berķeneles vēsture ir spilgts piemērs tam, kā tā dažādos vēsturiskajos posmos ir balansējusi uz iznīcības robežas, bet izturējusi laikmeta pārbaudījumus. Augšdaugavas novada pašvaldības kultūrvieta Raiņa māja Berķenelē 21. gadsimtā ir

mūsdienīgs kultūras un mākslas centrs, kas saglabā un popularizē Raiņa vārdu un vēstījumu nākamajām paaudzēm.

Avotu un literatūras saraksts

- Ābeltiņš, Nikolajs. (1995) Grām.: *Lāčplēša kara ordeņa kavalieri. Biogrāfiska vārdnīca*. Latvijas Valsts vēstures arhīvs.
- Absolūts džentlmenis. Jubilejas saruna ar septiņdesmitgadnieku Adrianu Ābeltiņu. (2001) *Saskarsme*, Nr. 80, 27. marts, 1.–3. lpp.
- Aicinām visus! (1964) *Darba Karogs*, Nr. 115, 26. sept., 1. lpp.
- Bērziņš, A. (1958) Rainis un viņa jauno dienu zeme. *Padomju Daugava*, Nr. 74a, 12. sept., 3. lpp.
- Birķeneļi. (1965) *Literatūra un Māksla*, Nr. 37, 5. lpp.
- Garjāns, J. (2019) Personību mantojuma muzealizācijas tradīcijas un alternatīvas Latvijas kultūrtelpā. *Memoriālo muzeju apvienība*. https://mma.graftik.lv/wp-content/uploads/2021/01/Janis-Garjans_Personibu-mantojuma-muzealizācijas-tradīcijas-un-alternatīvas-Latvijas-kultūrtelpa.pdf (20.03.2025.)
- Grīnuma, G. (2015) Ievadam. Krājumā: *Rainim 150. "Un rīts būs jāpieņem, lai kāds tas nāks."* Rīga: LU Literatūras, folkloras un mākslas institūts. 5. lpp.
- Kalniņa, A. (1964) IKVIENAM ir roka jāpieliek... *Padomju Jaunatne*, Nr. 179, 9. sept., 2. lpp.
- Kalnroze, V. (1965) Raiņa jauno dienu zemē. *Padomju Jaunatne*, Nr. 104, 29. maijs, 4. lpp.
- Kindzulis, Č. (1956) Pa Raiņa vietām. *Literatūra un Māksla*, Nr. 36, 1. sept., 1. lpp.
- Krūmiņš, G. (2019) Latvijas vēsture postkoloniālās perspektīvas skatījumā: PSRS koloniālā politika Latvijā. Grām.: *Goldmanis, J. (red.) Varas Latvijā no Kurzemes hercogistes līdz neatkarīgai valstij: esejas*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds. 610. lpp.
- Latvijas PSR Tautas Komisāru Padomes lēmums. (1944) *Cīņa*, Nr. 31, 15. sept., 4. lpp.
- Meinarte, R. (2019) Raiņa muzeju izveide Tadenavā un Jasmuižā. *Memoriālo muzeju apvienība*. https://mma.graftik.lv/wp-content/uploads/2021/01/Rita_Meinerte_Raina-muzeju-izveide-Jasmuiza-un-Tadenava.pdf (20.03.2025.)
- Ozola, A. (2019) Personībai veltīta muzeja koncepcija – Raiņa muzejs Durbē. <https://memorialiemuzeji.lv/raksti/> (20.03.2025.)
- Preiss, K. (1978) Berķenele, kur aizritēja dzejnieka bērnība. *Avangards*, Nr. 108, 9. sept., 3. lpp.
- Rainis. (1940) *Cīņa*, Nr. 79, 12. sept., 1.–3. lpp.
- Rainim piešķirts latviešu Tautas dzejnieka nosaukums. (1940) *Cīņa*, Nr. 79, 12. sept., 1. lpp.
- Rainis, J. (1978) *Kopoti raksti. 3. sējums. Dzeja*. Rīga: Zinātne. 727 lpp.
- Raiņa mājas Berķenelē arhīvs. 42. mape. Raiņa mājas Berķenelē vēsture (līdz šodienai). (Ābeltiņš A. Berķenelē. Atmiņu pieraksts, 2005).
- Raiņa piemiņas vakars Daugavpilī. (1944) *Cīņa*, Nr. 31, 15. sept., 6. lpp.
- Rainis, J. (1978) *Kopoti raksti. 3. sējums. Dzeja*. Rīga: Zinātne. 727 lpp.

Vasīlijs Karjamins. *Daugavpils Universitātes Latgales Pētniecības institūts, Latgales dati*. <https://latgalesdati.du.lv/persona/409> (20.03.2025.)

Zelče, V. (2010) Atmiņas tekstūra. Otrā pasaules kara pieminekļi Baltijas valstīs. Valsts pētījumu programma NACIONĀLĀ IDENTITĀTE. Latvijas sociālā atmiņa un identitāte. MANUSKRIPTI. 1. laidiens. 4.–5. lpp. https://eszf.lu.lv/fileadmin/user_upload/szf_faili/Petnieciba/sppi/mediji/Latvijas_soc_atmina-Manuskripti-1.pdf (20.03.2025.)

Zilgalvis, J. (1998) *Daugavas muižas. 18. gs. – 20. gs. sākums*. Rīga: Apgāds Izglītība, 144 lpp.

Baiba Pazāne

Latvijas Pareizticīgās baznīcas īpašumu reevakuācija no Padomju Krievijas 1920.–1928. gadā: baznīcu zvanu jautājums

Atslēgas vārdi: zvani, baznīcas inventārs, pareizticīgais dievnams, evakuācija, reevakuācija

Kopsavilkums

Krievijas armijai atkāpjoties, 1915. gada jūlijā tika evakuēta Latvijas pareizticīgajiem dievnamiem piederošo zvanu lielākā daļa. 1920. gada 11. augusta Rīgas miera līgums un uz tā pamata sastādītā jauktā Padomju Krievijas un Latvijas Reevakuācijas komisija deva cerības šos zvanus atgriezt. Taču reevakuācijas jautājuma risināšana izrādījās sarežģīts process. Par spīti padomju centieniem ierobežot Latvijas ieceltā pārstāvja Krišjāņa Kalniņa darbību Padomju Krievijas teritorijā, ar poļu diplomātu palīdzību viņam izdevās iegūt vērtīgu informāciju par zudušajiem dievnamu zvaniem. Pateicoties tai, līdz 1927. gadam notika trīs evakuēto dievnama zvanu atgriešanas etapi. Tomēr vēl joprojām tā bija mazākā evakuēto zvanu daļa, turklāt lielākā daļa bija bojāti, pilnīgi sasisti vai nemaz nepiederēja Latvijas Pareizticīgajai baznīcai (turpmāk – LPB). Reevakuācija ieilga padomju valdības piekoptās novilcināšanas taktikas, Reevakuācijas komisijas darba kavēšanās dēļ, kā arī būtisks bija finansiālais jautājums. Pēc miera līguma noteikumiem Krievijas pusei bija jāsedz visi ar baznīcas inventāra reevakuāciju saistītie transporta izdevumi, taču lielākā daļa bija jāuzņemas LPB Sinodei. Reevakuācijas gaitas lēnajā norisē atbildība bija jāuzņemas arī Latvijas valdībai, kuras attieksme pret šo jautājumu bija vairāk formāla. Rezultātā Latvijas pareizticīgajiem dievnamiem tika atgriezta zvanu mazākā daļa, daļa – pilnīgi nelietojamā stāvoklī.

Re-Evacuation of the Property of the Orthodox Church of Latvia from Soviet Russia in 1920-1928: the issue of church bells

Key words: bells, church inventory, Orthodox church building, evacuation, re-evacuation

Summary

In 1915, the major part of church bells from Latvian Orthodox churches were evacuated with the retreat of Russian army. The Riga Peace Treaty of August 11, 1920 and the mixed Re-Evacuation Commission of Soviet Russia and Latvia gave hope that these bells would be returned. However, solving the issue of re-evacuation turned out to be a difficult process.

In spite of the Soviet efforts to limit the activity of the appointed representative of Latvia in the territory of Soviet Russia Krišjānis Kalniņš, with the help of Polish diplomats, he managed to obtain valuable information about the lost church bells. Owing to this, until 1927 there happened three stages of returning the evacuated church bells. However, it was still the minor part of the evacuated bells, and most of them had been damaged, completely broken or did not belong to the Latvian Orthodox Church (hereinafter – LOC). The re-evacuation took a long time due to the delay tactics practiced by the Soviet government, the delay in the work of the re-evacuation commission, as well as the financial issue. According to the terms of the peace treaty, the Russian party had to cover all the transport expenses related to the re-evacuation of the church inventory, however, most of them had to be borne by the LOC Synod. The Latvian government, whose attitude towards this issue was more formal, also had to take responsibility for the slow progress of the re-evacuation. As a result, the minor part of the bells were returned to Latvian Orthodox churches, some of them in a completely unusable condition.

Ievads

Pareizticīgais dievnams nav iedomājams bez zvanu skaņām, tām ir ļoti svarīga simboliska nozīme. Zvanu skaņas aicina ticīgos uz dievkalpojuma sākumu, informē par tā noslēgšanos un ziņo par nozīmīgāko liturģisko brīdi – Eiharistijas Noslēpumu. Baznīcas zvana skaņas pavada pareizticīgo kristieti viņa dzīves nozīmīgākajos brīžos (kristībās, laulībās, bērēs), tā neesamība rada tukšumu baznīcas dzīvē, kuru būtībā nevar aizvietot ne ar ko citu.

1915. gada aprīlī vācu karaspēks iebruka Lietuvas rietumos un caur to Kurzemē. Metāla trūkums Vāciju spieda gandrīz pusi no dievnamu zvaniem pārliet lielgabalos. Arī vācu okupētajās teritorijās Francijā, Beļģijā, Itālijā un Krievijā baznīcu zvani tika konfiscēti un pārstrādāti. Kad 1915. gadā Krievijas armija bija spiesta atkāpties, Krievijas armijas virspavēlniecība izdeva rīkojumu, saskaņā ar kuru 1915. gada jūlijā sākās Latvijas dievnamu vērtīgāko inventāra priekšmetu evakuācija, kuru atgūšanas process ieilga gandrīz 10 pēckara gadus.

Historiogrāfijā LPB zvanu vēsture aplūkojamajā periodā tikpat kā nav pētīta. Ņemot vērā īpašo un svarīgo nozīmi pareizticīgajā tradīcijā, zvani uzskatāmi par lielāko Latvijas pareizticīgo dievnamu zaudējumu Pirmajā pasaules karā. No kopējā LPB īpašuma evakuēto mantu apjoma izvestie zvani sastādīja 84 %. Kopējais izvesto zvanu skaits bija 458 (aptuveni 4888,22 kg), pārējā manta (sudraba trauki, apģērbs, citas mantas) kopā bija 3266 vienības (aptuveni 907,19 kg) (LNA LVVA, 7469. f., 1. apr., 257. l., 1. lp.).

Raksta mērķis ir izpētīt LPB pareizticīgo dievnamu inventāra reevakuācijas gaitu 1920.–1928. gadā, lielāko nozīmi pievēršot dievnamu zvanu atgūšanas procesam. Darbā izvirzīti šādi uzdevumi: konstatēt lielākos pareizticīgo dievnamu zaudējumus 1915. gada evakuācijā; izsekot reevakuācijas gaitai, akcentējot galvenās problēmas, ar kurām saskārās LPB; analizēt reevakuācijas rezultātus, nosakot lielākos ieguvumus un zaudējumus.

Pētījumā izmantoti Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk – LNA LVVA) LPB Sinodes fonda materiāli. Lai klasificētu pētījuma laikā iegūtos vēstures materiālus un, pamatojoties uz tiem, izteiktu secinājumus, darbā izmatota vēstures avotu zinātniskā kritika. Atspoguļojot notikumu gaitu, vēsturiski ģenētiskā jeb aprakstošā metode palīdz atklāt reevakuācijas realizēšanā pieņemto lēmumu cēloņus un sekas. Hronoloģiskā metode nošķir galvenās problēmas, analizējot tās hronoloģiskā secībā. Statistikas metodes elementi izmantoti, lai pārskatāmā veidā sniegtu informāciju par norisēm pētāmajā problemātikā.

Reevakuācijas gaita

1915. gada jūlijā uz Iekšskrievijas guberņām tika evakuēti Latvijas pareizticīgo dievnamu vērtīgākie inventāra priekšmeti: rituālie trauki, ikonas, zvani, baznīcu arhīvi un bibliotēkas, metriku grāmatas, dažādi dokumenti, garīdznieku tērpi. Rīgas Garīgais seminārs arī tika evakuēts u. c. (LNA LVVA, 7469. f., 1. apr., 257. l., 257. lp.). Lielākā daļa mantu tika aizvestas uz Novgorodu, Maskavu, Nižņijnovgorodu, Tveru, Rževu, Tihvinu, Vitebsku, Smolensku. LPB dievnamiem piederošo zvanu evakuācija notika radikāli visā Latvijas teritorijā, piemēram, Rīgā bez diviem t. s. “uguns zvaniem” (tā dēvēja zvanus trauksmes celšanai) Pētera baznīcas tornī nepalika ne mazākais kapsētas zvaniņš (Kampe 1930, 3). Kopumā evakuācija skāra 85 Latvijas pareizticīgos dievnamus (15 Rīgas dievnamus, 25 – Vidzemes, 19 – Kurzemes, 7 – Zemgales, 18 – Latgales), no kuriem izveda 458 zvanus ar kopēju svaru aptuveni 10767 pudu (aptuveni 4888,22 kg) (LNA LVVA, 7469. f., 1. apr., 252. l., 1.–2. lp.). Periodiskā izdevuma “Iskra” (“Dzirkstele”) slejā “Laika liecinieki” tika ievietots raksts par zvaniem, kas tika evakuēti no Baltijas Pirmā pasaules kara laikā: “Zvani ir novietoti rindās cieši blakus viens otram, dažreiz tie ir salikti viens virs otra: mazākie zem lielākajiem. Visi šie uz laiku apklusinātie zvani – mūsu viesi, kuri reiz atkal atgriezīsies savā dzimtenē, lai priecīgi sveiktu vāciešu padzīšanu, kuri izjauca to gadsimtu mieru” (Fomičev 2014, 40). Neskatoties uz sarežģītajām attiecībām starp LPB un Latvijas valdību (Gavrilins 2018; Coja 2016; Rimestad 2012; Runce 2013), bez Latvijas valdības un LPB Sinodes palīdzības draudzēm nebija iespējams atgūt šos zvanus.

Gatavojoties miera sarunām ar Padomju Krieviju, 1920. gada martā Latvijas valdība izveidoja sešas komisijas. Viena no tām bija Reevakuācijas komisija, kuras sastāvā izveidoja Kara postījumu apakškomisiju (Stranga A. 1990, 11). Kad 1920. gada 11. augustā tika noslēgts Rīgas miera līgums, saskaņā ar tā 12. panta 1. punktu Padomju Krievijas valdība apņēmas atdot Latvijai Pirmā pasaules kara laikā uz Krieviju izvestos Latvijas dievnamu zvanus un piederumus (Miera līgums). Uzsākot pārrunas par zvanu atgriešanas procedūru, Padomju Krievijas delegāti pieprasīja pierādījumus, no kurienes un uz kādas pavēles pamata zvani tikuši izvesti no Latvijas teritorijas. Par pietiekamu pierādījumu atzina vietējo pašvaldību izdotas un notariāli apstiprinātas apliecības (Mūsu reevakuējamās mantas.. 1921). Uz miera līguma 21. panta pamata tika sastādīta jauktā Padomju Krievijas un Latvijas Reevakuācijas komisija, kas turpmāk nodarbojās ar zvanu atgriešanas jautājumiem.

1922. gada 15. augustā Baznīcas virsvaldes sekretārs Krišjānis Kalniņš (1866–1930) tika pilnvarots LPB Sinodes baznīcām piederošo zvanu reevakuācijas lietā. Jautājums par viņa pielaišanu personīgi novērtēt vietas, kur varētu atrasties Latvijas dievnamu zvani, izraisīja diplomātisku saraksti starp Latvijas sūtni un padomju valdību. Sūtņa pieprasījumu sniegt K. Kalniņam mandātu padomju puse kategoriski noraidīja, atbildot, ka padomju valdība līdz šim neesot devusi tādas atļaujas un arī turpmāk nedošot. Apgalvojums neatbilda patiesībai, jo šādi mandāti iepriekš tika izsniegti Polijas Reevakuācijas komisijas darbiniekiem Polijas zvanu reevakuācijai (LNA LVVA, 7469. f., 1. apr., 255. l., 40. lp.). Tāpēc K. Kalniņš uzticētos pienākumus Krievijā veica neoficiāli, kas saistījās ar lielu risku. Darba gaitā izrādījās, ka daudzi zvani kara laikā bija nosūtīti uz Sormovas metāla lietuvēm Nižņijnovgorodas tuvumā pārļiešanai, daudzi tika nodoti Krievijas pareizticīgo draudžu lietošanā (Kampe 1930, 3), ko turpināja darīt vēl K. Kalniņa darbības laikā Padomju Krievijas teritorijā (Polija.. 1922)¹. Pateicoties sadarbībai ar poļu kolēģiem, K. Kalniņš varēja iepazīties ar Polijas Reevakuācijas komisijas arhīvu, kura bija reģistrējusi visus 1916.–1917. gadā uz Krieviju izvestos un vēl joprojām Krievijas teritorijā atrodošos zvanus, atzīmējot vietas, kur tie glabājās. Tika reģistrēti vairāk nekā 12 tūkstoši zvanu, tajā skaitā arī Latvijas dievnamu zvani. Pamatojoties uz šiem datiem, K. Kalniņš varēja sastādīt Latvijas dievnamu zvanu sarakstu (LNA LVVA, 7469. f., 1. apr., 255. l., 40. lp.), kuru lielākā daļa atradās Maskavas un Nižņijnovgorodas apkaimē (LNA LVVA, 7469. f., 1. apr., 255. l., 24. lp.).

1921. gada 6. jūlijā LPB Sinode Kara zaudējumu komisijai iesniedza Latvijas pareizticīgo baznīcu evakuēto zvanu sarakstu, ar kuru pieprasīja reevakuēt 363 zvanus 8889 pudu (aptuveni 4031,98 kg) kopsvarā (LNA LVVA, 7469. f., 1. apr., 257. l., 6. lp.). Pirmie 23 zvani Latvijā tika atgādāti no Maskavas 1923. gada 19. aprīlī (Reevakuācija 1923; LNA LVVA, 7469. f., 1. apr., 257. l., 1. lp.). 1924. gada 3. februārī Rīgā uz divām vilciena platformām no Nižņijnovgorodas tika atgādāti vēl 32 baznīcu zvani (Reevakuācija 1924^b). Neviens no tiem gan nepiederēja LPB (LNA LVVA, 7469. f., 1. apr., 257. l., 1. lp.). Toties Rīgas lielākās evaņģēliski luteriskās baznīcas – Rīgas Doms, Torņkalna, Lutera u. c. – atguva sev piederošos zvanus (Reevakuācija 1924^a). Arī trešajā zvanu atgriešanas posmā, kas notika 1927. gada nogalē, panākumi nebija lieli. No Latvijas pareizticīgo baznīcām evakuēto zvanu kopsvara, kas sasniedza aptuveni 10767 pudus (aptuveni 4888,22 kg), uz Latviju tika pārvesti 99 zvani (LNA LVVA, 7469. f., 1. apr., 489. l., 70. lp.). No tiem 62 zvani bija bojāti, daži pilnīgi sassisti (Kampe 1930, 3), šo zvanu piederība nebija zināma, un tika pieļauts, ka tie nemaz nav no Latvijas izvestie zvani. Pēc rūpīgas zvanu pārbaudes izrādījās, ka lielākā daļa reevakuēto zvanu bija bojāti tādā mērā, ka to labošana nebija iespējama, vienīgais risinājums bija to pārkausēšana (LNA LVVA, 7469. f., 1. apr., 257. l., 338. lp., 205. lp.).

¹ Tas darīts ne tikai ar Latvijas zvaniem. Tā, piemēram, Poļu reevakuācijas komisijas priekšsēdētājs Maskavā 1922. gada augustā ziņoja, ka, apmeklējot iestādes Sormovā, esot atradis 1500 Polijas dievnamu zvanus, kurus, pamatojoties uz Rīgas līgumu, vajadzēja reevakuēt uz Poliju. Kamēr notika diskusijas par zvanu pārvešanu, padomju puse esot pārvedusi zvanus uz Sormovas fabriku, kur tie tikuši izkausēti. Kad poļu delegācija asi protestēja pret šādu rīcību, padomju puse apgalvoja, ka pārlieti esot tikai daži zvani (LNA LVVA, 7469. f., 1. apr., 255. l., 40. lp.).

Reevakuācijas jautājuma risināšana ieilga līdz pat 1927. gadam. Galvenais kavēšanās iemesls bija padomju valdības izvairīšanās atgriezt zvanus, apgalvojot, ka nevar tos atrast, kā arī sistemātiska novilcināšanas taktika. Realitātē daudzi mazākie zvani ar padomju valdības lēmumu tika pārlieti Sormovas metāla lietuvēs, daži lielākie zvani tika atdoti Krievijas draudžu lietošanā, vēl atsevišķi Latvijas dievnamu zvani tika iekļauti 1923. gadā izveidotajā Saratovas baznīcas zvanu muzeja krājumā (Kampe 1930, 3). Vēl viens būtisks apstāklis, kas kavēja reevakuācijas procesa gaitu, bija finansiālais nodrošinājums. Lai gan pēc miera līguma noteikumiem Krievijas pusei bija jāsedz visi ar baznīcas inventāra reevakuāciju saistītie transporta izdevumi, 1923. gadā Latvijas sūtniecība Krievijā tomēr ieteica pārvešanas un ar to saistītos izdevumus segt pašai ieinteresētai iestādei (tātad LPB Sinodei). Pēc sūtniecības domām, tas varētu paātrināt reevakuācijas gaitu. Iekavējās arī zvanu īpašnieku prasību iesniegšana reevakuācijas komisijai. Kā 1922. gada nogalē atzina reevakuācijas komisijas priekšsēdētājs Ādolfs Kuršinskis, bija nepieciešama arī aktīva Latvijas valdības rīcība zvanu reevakuācijas lietā, jo bez tās zvanus reevakuēt neizdosies (LNA LVVA, 7469. f., 1. apr., 255. l., 202. lp., 24. lp.).

Viss reevakuācijas process bija ieildzis un nedeļa gaidītos rezultātus ieinteresētajām pusēm – LPB Sinodei un pareizticīgajām draudzēm. Bija vērojama Latvijas valdības maza ieinteresētība jautājuma risināšanā, acīmredzot pieslēdzoties tam tikai formāli. Lai paātrinātu jautājuma izskatīšanu, LPB Sinode pēc Latvijas sūtniecības Krievijā ieteikuma piekāpās divos punktos. Pirmkārt, LPB Sinode bija ar mieru apmaksāt visus izdevumus, kas tika saistīti ar zvanu iekraušanu un nosūtīšanu. Otrkārt, LPB Sinode piekrita neatrasto Latvijas dievnamu zvanu vietā pieņemt citus zvanus, t. i., tādus, kuri netika evakuēti no Latvijas un, iespējams, pat piederēja citām konfesijām (LNA LVVA, 7469. f., 1. apr., 257. l., 6.–7. lp.) un kurus kā ekvivalentu piedāvāja padomju puse. Pārsvarā tie bija tērauda zvani, kas bija zemākas kvalitātes nekā zaudētie augstākas kvalitātes vara zvani (LNA LVVA, 7469. f., 1. apr., 257. l., 5. lp.).

Lai veiktu atdošanu draudzēm, 1927. gada 27. septembrī LPB Sinodes sēdē tika nolemts, ka, tā kā reevakuēto zvanu un baznīcas inventāra priekšmetu apjomā nav konstatēti 1915. gadā no Latvijas evakuētie zvani un baznīcas inventāra priekšmeti, tad viss inventārs kopš šī brīža ir Sinodes, ne vairs atsevišķas draudzes, īpašums. Sadalot zvanus pa draudzēm, nolēma pirmām kārtām atbalstīt to draudžu vajadzības, kurām vispār nebija neviena zvana, un tikai tad sadalīt atlikušos zvanus un citus inventāra priekšmetus starp pārējām draudzēm, ņemot vērā katras draudzes vajadzības (LNA LVVA, 7469. f., 1. apr., 256. l., 4. lp.).

Rezultāti

No visiem 2000 zvaniem, kas 1915. gada vasarā tika izvesti no Latvijas, vēl 1930. gadā Padomju Savienībā atradās apmēram 1500 zvanu (Kampe 1930, 15). Latvijas pareizticīgās draudzes no 458 izvestajiem dievnamu zvaniem atguva tikai 99, no kuriem 62 bija bojāti un faktiski nederīgi turpmākai lietošanai. Daudzām pareizticīgajām draudzēm bija jāsamierinās ar zvanu zaudējumu: pirmkārt, tādēļ, ka

daudzi bija nozuduši; otrkārt, Baznīcas līdzekļu izrādījās par maz, lai varētu veikt reevakuācijas darbus un apmierinātu katras draudzes prasības, piemēram, Mārcienas draudze tā arī neatguva kara laikā uz Krieviju izvesto dievnama inventāru. Draudze šo situāciju atrisināja, par saviem līdzekļiem pasūtot jaunu dievnama zvanu, kas tika liets Liepājā un izmaksāja 1000 latu. 1929. gadā draudze varēja iesvētīt jauno zvanu (No Mārcienas 1929, 92–93). Savukārt 1927. gada 3. augustā Lazdonas draudzē ar mācītāja Jāņa Eniņa pūlēm izdevās izrentēt vienu zvanu dievnama vajadzībām no Galgauskas dievnama, vienlaikus lūdzot LPB Sinodi piešķirt trīs zvanus no Krievijas reevakuētajiem zvaniem (LNA LVVA, 7469. f., 1. apr., 257. l., 119.–120. lp.). Ņemot vērā sarežģīto situāciju, maz ticams, ka LPB Sinode bija spējīga izpildīt šo lūgumu.

Nobeigums

Lai gan sākotnēji reevakuācijas jautājums tika risināts valsts līmenī, paredzot šo procesu 1920. gada miera līgumā ar Padomju Krieviju, tomēr tā nedevis vēlamos rezultātus. Iemesls tam galvenokārt bija padomju puses mēģinājumi paildzināt Latvijas dievnamu inventāra atgriešanas procesu. Atbildība bija jāuzņemas arī Latvijas valdībai, kuras pasīvās darbības rezultātā LPB neguva gaidīto atbalstu. Savukārt 1922. gadā Latvijas valdības sastādītās komisijas darba sākotnējais mērķis ir jāvērtē vairāk kā politisks solis attiecībā pret bijušo Krievijas impēriju, nevis kā mēģinājums palīdzēt kara izpostītajām draudzēm. Spriedze, kas 1920. gados valdīja starp Latvijas valdību un LPB, bija ietekmējusi arī Reevakuācijas komisijas darbu. Rezultātā baznīca tā arī nesagaidīja aktīvu valdības palīdzību evakuētā inventāra atgūšanā, un reevakuācijai nepieciešamos līdzekļus Sinodei nācās meklēt LPB kasē.

Avotu un literatūras saraksts

- Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA LVVA), 7469. f. (LPB Sinode), 1. apr., 489. l.
LNA LVVA, 7469. f., 1. apr., 251. l.
LNA LVVA, 7469. f., 1. apr., 252. l.
LNA LVVA, 7469. f., 1. apr., 255. l.
LNA LVVA, 7469. f., 1. apr., 256. l.
LNA LVVA, 7469. f., 1. apr., 257. l.
LNA LVVA, 7469. f., 1. apr., 258. l.
LNA LVVA, 7469. f., 1. apr., 1194. l.
Coja, S. A. (2016) Pravovoe položenije Latvijskoj Pravoslavnoj Cerkvi v 20-h – nachalje 30-x godov XX veka. *Latvijskij pravoslavnij hronograf: vipusk II*. Rīga: Sinod Latvijskoi Pravoslavnoi Cerkvi: 137–222.
Igals, Fr. (1976) Pētera Lielā piemineklis Rīgā. No spoža sākuma līdz necilam galam. *Krājējs*, Nr. 1: 16–17.
Fomichev, M. V. Utrachennye kolokola Pervoj mirovoj vojny. *Kulturnoe nasledie Rossii*, 2014. № 3: 40–43. <https://cyberleninka.ru/article/n/utrachennye-kolokola-pervoy-mirovoy-voyny/viewer> Cyberleninka (10.01.2024.)

Gavrilin, Aleksandr. (2012) “Neizvestnīje” latvijskije svjashchenniki: protopresviter Nikolaj Perehvaljskij. *Pravoslavie v Baltii*, Nr. 10 (1): 65–100.

Gavriljin, Aleksandr. (2018) O kanonjicheskom statute Pravoslavnoj Cerkvi v Estonii i Latvii v nachale 1920-x godov. *Pravoslavie v Baltii*, Nr. 7 (16): 102–112.

Kampe, P. (1930) Latvijas Baznīcu zvanu vēsture. *Izglītības Ministrijas mēnešraksts*, Nr. 10: 317–331.

No Mārcienas. (1929) *Ticība un Dzīve*, Nr. 6/7: 9.–93.

Miera līgums starp Latviju un Krieviju. *Latvijas Republikas Ārlietu ministrija*. <https://www.mfa.gov.lv/lv/miera-ligums-starp-latviju-un-krieviju> (20.12.2023.)

Mūsu reevakuējamās mantas no Krievijas. (1921) *Valdības Vēstnesis*, 27. aug.: 2–3.

Ozolinsh, K. (1997) Polozhenije Latvijskoi Pravoslavnoi Cerkvi v 20-e godi XX veka. *Pravoslavie v Latvii: istoricheskije ocherki*. Vip. 2. Rīga: Blagovest.

Polija. Jauna Rīgas līguma pārkāpšana (14.08.1922.) *Valdības Vēstnesis*, Nr. 179: 3.

Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War. Brussels, 27 August 1874. *International Humanitarian Law Databases*. <https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/brussels-decl-1874/article-8> (20.12.2023.)

Reevakuācija (20.04.1923.) *Valdības Vēstnesis*, Nr. 82: 3.

Reevakuācija (24.01.1924.)^a *Valdības Vēstnesis*, Nr. 20: 1.

Reevakuācija (05.02.1924.)^b *Valdības Vēstnesis*, Nr. 29: 1.

Rimestad, Sebastian. (2012) *The Challenges of Modernity to the Orthodox Church in Estonia and Latvia (1917–1940)*. Frankfurt am Main: Peter Lang: 334.

Runce, Inese. (2013) *Mainīgās divspēles. Valsts un Baznīcas attiecības Latvijā: 1906 – 1940*. Rīga: LU Filozofijas un socioloģijas institūts: 368.

Stranga, A. (09.02.1990.) Kāds bija sākums? *Lauku Avīze*, Nr. 6: 11.

Irēna Saleniece

Cilvēka dzīves gājums padomju Latvijā: atveidojums mutvārdu vēsturē un rakstītajos vēstures avotos*

Atslēgas vārdi: padomju Latvija, kompartijas organizācijas sekretārs, vēstures avoti, arhīva dokumenti, padomju prese, mutvārdu vēsture

Kopsavilkums

Balstoties dažāda veida vēstures avotos (arhīva dokumenti, prese, mutvārdu vēsture u. c.), rakstā ir atveidots atsevišķa cilvēka dzīves gājums Latvijas vēstures padomju periodā. Dzīvesstāsta analīze atklāja pretrunīgu teicējas pašapziņu: no vienas puses, viņa atzinīgi vērtēja 20. gs. 90. gados Latvijas sabiedrībā notikušās pārmaiņas – atgriešanos pie valsts neatkarības; no otras puses, pastāvīgi uzsvēra sava likteņa traģiskumu gan personiski, gan saistībā ar sociālajām un politiskajām pārmaiņām. Teicēja, kas dzimusi 1928. gadā Latvijas dienvidaustrumos katoļticīgu zemnieku ģimenē, par pastāvēšanas pamatu jau no bērnības uzskatīja darbu savā zemē, tuvību dabai, ticību Dievam, ģimenes vērtību, tradīciju ievērošanu. Otrās padomju okupācijas pirmajā gadā viņa iestājās pedagoģiskajā skolā, t. i., kļuva par vienu no tūkstošiem Latvijas jauniešu, kurus padomju vara gatavoja par topošajiem “komunisma cēlāju” audzinātājiem. Tieši šī paaudze, 20. gs. 20.–30. gados dzimušie, nonāca sarežģītā situācijā: sākumā viņi studiju gaitā tika pakļauti mērķtiecīgai un visaptverošai sovetizācijai, bet pēc tam, jau kā skolotājiem, nācās “sovetizēt” nākamās skolēnu paaudzes. Konkrētajā gadījumā situāciju sarežģīja tas, ka teicēja no pedagoģiskā darba pārgāja uz partijas darbu. Viņa bija spiesta publiski noliegt savas bērnības vērtības, tajā pašā laikā iekšēji turpinot apzināties to nozīmi un pat slepeni uzturot tās. Taču apkārtējie uztvēra galvenokārt viņas uzvedības ārējās izpausmes un interpretēja tās kā apņemšanos ievērot padomju normas. Pēc totalitārās sistēmas sabrukuma bijušie kolhoznieki sāka pārnest teicējai komunistisko prasību uzspiešanu padomju laikā. Kopā ar atmiņām par personīgajiem traģiskiem zaudējumiem tas iekrāsoja L. mūža nogali skumjos toņos.

* Raksts tapis projektā Nr. VPP-IZM-Vēsture-2023/1-0003 “Latvijas 20.–21. gadsimta vēsture: sociālā morfoģenēze, mantojums un izaicinājumi”.

Human's Life in Soviet Latvia: representation in oral history and written historical sources

Keywords: Soviet Latvia, secretary of the Communist Party organization, historical sources, archival documents, Soviet press, oral history

Summary

The analysis of the interview revealed a contradictory self-perception of the narrator, who, on the one hand, welcomed the changes that took place in Latvian society in the 1990s as a return to the only acceptable state of affairs, and, on the other hand, constantly emphasized the tragedy of her own fate, both personally and in connection with the social and political changes. The narrator, born in 1928 into a family of non-poor Catholic peasants in the south-east of Latvia, from her childhood considered work on their own land, immersion in nature, faith in God, the value of the family, and observance of traditions as the basis of existence. In the first year of the second Soviet occupation, the narrator entered the Teacher Training Institute and became one of the thousands of young people in Latvia seen by the authorities as future educators of “the builders of communism”. It was that generation, people born in the 1920s and 1930s, that found themselves in a difficult situation: at first, they themselves were subjected to purposeful and comprehensive sovietisation in the course of their education, and then, having already become teachers, they had to “sovietise” the next generations of pupils. In the present case, the situation was aggravated by the fact that the narrator switched from pedagogical to party work. She was constantly forced to publicly sacrifice the values of her childhood, at the same time internally continuing to realize their significance and maintain them. However, people around her perceived, first of all, the external manifestations of her behaviour and interpreted them as a commitment to Soviet norms. The refusal of the society from the totalitarian system resulted in the narrator being accused of imposing communist demands. Combined with the memory of personal tragic losses, this painted the last decade of narrator's life in sad shades of grey.

Ievads

Dažādos vēstures periodos domātāju atbildes uz jautājumu par cilvēka lomu sabiedrībā varēja būt diametrāli pretējas: no pilnīgas noliegšanas par labu Dieva gribā balstītas kārtības ievērošanai teocentriskajos pasaules modeļos līdz cilvēka atzīšanai par vēstures procesa noteicēju (subjektu), kas atrodas pasaules ainas centrā (Heidegers 1998, 66). Radikāli antropocentriska pieeja vērojama komunisma teorētiķu darbos: viss pasaulē esošais ir ne vairāk kā “patiesi darbīgo cilvēku” aktivitātes produkts (Markss, Engelss 1963, 30). Padomju Savienībā marksisms bija pasludināts par ideoloģijas pamatu un materiālistiskā pasaules uzskata antropocentriskās shēmas tika plaši izmantotas, veidojot laikabiedru “pareizu” skatu uz dzīvi, kur katrs cilvēks ir sabiedrības dzīves noteicējs un savas laimes kalējs. “Ideoloģiskās frontes” darbinieku konstruētajā realitātes versijā īpaša loma tika piedēvēta visu līmeņu PSKP komiteju

sekretāriem (Bleiere 2015, 45), kuri “kala” ne tikai savu, bet arī visu organizācijas biedru un citu sabiedrības locekļu laimi.

Raksta mērķis: atklāt atsevišķas/konkrētas personas situāciju padomju periodā, noskaidrot cilvēka kā dzīves noteicēja iespējas, kā arī subjektīvo priekšstatu par savu lomu un vietu padomju sabiedrībā. Jautājums tiek skatīts caur konkrētu piemēru – kolhoza partijas organizācijas sekretāres dzīves pieredzi Latvijas dienvidaustrumos. Vēstures objektīvās un subjektīvās puses atklāšana vienlaikus nosaka nepieciešamību izmantot dažāda veida vēstures avotus. Tas izvirza vēsturniekam arī specifiskus avotpētnieciskus uzdevumus – salīdzināt dažādu veidu vēstures avotu informāciju, lai izvērtētu šo avotu izmantošanas iespējas pagātnes realitātes atklāšanā un reprezentācijā.

Pētījuma avotu bāze un metodoloģija

Lai spriestu par Latvijas iedzīvotāju padomju laika pieredzes dažādām šķautnēm – publisko un privāto, oficiālo un neformālo –, ir nepieciešams veidot vēstures avotu kopas (Ivanovs 2004, 50–51), kas ietvertu liecības par visiem minētajiem aspektiem. Impulsu pārdomām deva bijušās kolhoza partijas organizācijas sekretāres intervēšana mutvārdu vēstures ekspedīcijas laikā 2005. gada vasarā (DU MV 244). Teicēja pieder tai paaudzei, kuras dzīvesstāsti veido Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centra mutvārdu vēstures avotu krājuma kodolu. Tie ir 1920.–1930. gados Austrumlatvijā dzimuši cilvēki, kuru pasaules uzskats un vērtību skala sāka veidoties starpkaru periodā. Otrā pasaules kara laikā Latvijas teritorijā notikusī varu un politisko iekārtu maiņa prasīja no vietējiem iedzīvotājiem pielāgošanos un uzskatu “revīziju”, bet pēc kara vajadzēja adaptēties padomju varas un komunistiskās ideoloģijas prasībām. Starpkaru Latvijas jaunatnes vidū tikai nedaudziem tas izdevās pilnā mērā; vairākums, lai arī publiskā vidē sekoja oficiālajām nostādnēm, tomēr saglabāja uzticību savas bērnības un jaunības ideāliem (Saleniece 2020). Ieskatīties minētajos procesos no iekšpuses, no vietējo iedzīvotāju skatupunkta ļauj personiskās izcelsmes vēstures avoti, tajā skaitā arī dzīvesstāsti (Bela-Krūmiņa 2002, 31–33).

Dzīvesstāsta avotpētnieciskā analīze atklāj par savu dzīvi stāstoša cilvēka subjektivitāti (Lipša 2019, 35) un nodzīvotā mūža novērtējumu. Tomēr, izmantojot šo lielisko iespēju ieskatīties pagātnē konkrēta cilvēka acīm, jāpatur prātā, ka stāstītāji bieži izlaiž viņiem pašiem un laikabiedriem zināmo kontekstu un ierasto pagātnes faktu skaidrojumus. Taču pētniekam šādi fakti nav pašsaprotami, tāpēc, lai izprastu un izskaidrotu teicēja rīcību pagātnē, ir nepieciešams rekonstruēt notikumu secību un saturu. Tas nav iespējams bez cita veida vēstures avotu izmantošanas. Būtiski pētījuma uzdevumi ir papildu avotu atrašana, to informācijas apzināšana, ticamības izvērtēšana un salīdzināšana ar mutvārdu liecības informāciju. Tādā veidā var noteikt, kādas iespējas sniedz tradicionālie vēstures avoti, meklējot skaidrojumu dzīvesstāstā sniegtajai padomju realitātes subjektīvajai reprezentācijai un vērtējumam.

Tika apzināti divu Latvijas Nacionālā arhīva struktūrvienību – Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils Zonālā valsts arhīva (turpmāk – LNA DZVA) un Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva (turpmāk – LNA LVA) – dokumenti

no sešiem fondiem atbilstoši tām organizācijām un iestādēm, ar kurām dzīves laikā bija būtiski saistīta teicēja. Pretēji gaidītajam tikai četros no fondiem atrasta noderīga informācija. Lai arī autores rīcībā bija dokumenta kopija par teicējas iegūto pedagoģisko izglītību (LNA LVA PA, 4121. f., 60. apr., 9. l., 104. lp.), Daugavpils pedagoģiskās skolas fondā (LNA DZVA, 1018. f.) neizdevās atrast attiecīgus ierakstus. Tāpat Mičurina vārdā nosauktā kolhoza dokumentos nav būtiskas informācijas par kolhoza partorgu: protokolos tikai dažkārt minēts teicējas (turpmāk – L.) uzvārds sapulču dalībnieku vidū (LNA DZVA, 182. f., 1. apr., 65. l., 70. l.). Tomēr, neskatoties uz iespējamo nepieciešamās informācijas iztrūkumu, kā arī citām nepilnībām (King 2012, 14), arhīva dokumenti palīdz atveidot cilvēka dzīves hronoloģiju, sniedzot pamatā ticamas ziņas par studijām, darba pieredzi, iesaistīšanos politiskajās un sabiedriskajās organizācijās.

Būtiska nozīme pagātnes atveidošanā ir arī presei. Nav šaubu, ka padomju prese bija vērsta uz propagandu un manipulācijām ar sabiedrības apziņu (Bokarev 2004, 252–254), tomēr arī informēšanas funkciju tā pildīja, sniedzot lasītājiem pārbaudītas ziņas oficiālajā interpretācijā. Analizēti vietējie laikraksti “Par Komunisma Uzvaru” (Ludza) un “Avangards” (Daugavpils), kā arī republikas izdevumi “Cīņa”, “Padomju Jaunatne” un “Zvaigzne”. 28 gadu laikposmā no 1962. gada, kad teicēja pirmo reizi minēta presē, līdz 1990. gadam izdevās atrast 39 rakstus, kas sniedz informāciju par viņu. Daži no rakstiem veltīti tieši L. (Rudojs 1979; Ancāns 1986 u. c.), kas ļauj salīdzināt žurnālistu “skatu no malas” ar teicējas refleksijām.

Mērķtiecīgi izveidotās daudzveidīgo vēstures avotu kopas izpēte uz konkrētas dzīves situācijas piemēra atklāj, kā Austrumlatvijā norisinājās vietējo iedzīvotāju adaptācija padomju iekārtai: kādi izaicinājumi un grūtības sagaidīja šajā procesā un kādas priekšrocības bija pieejamas. Pētījums sniedz iespēju saskatīt cilvēka ambivalentas eksistences pretrunas padomju periodā, kad privātais un publiskais bieži nesakrita, kā arī atklāt, kādus iekšējus konfliktus piedzīvoja cilvēki padomju un postpadomju laikā.

Teicējas dzīves gājums¹ uz vēstures notikumu fona

Teicēja (turpmāk – L.) dzimusi 1928. gadā Daugavpils apriņķa Līksnas pagastā vidēji turīgu zemnieku ģimenē. 1940. gadā pabeidza Līksnas pamatskolu, 1949. gadā – Daugavpils Valsts pedagoģisko skolu. Ieguvusi sākumskolas skolotāja diplomu, L. uzsāka darbu Ludzas apriņķa pamatskolā – sākumā kā skolotāja, bet kopš 1962. gada kā direktore (LNA LVA PA, 4121. f., 60. apr., 9. l., 100. lp.). 1963. gadā iestājās Komunistiskajā partijā (LNA LVA PA, 15112. f., 2. apr., 84. l.). 1952. gadā apprecējās ar Lielā Tēvijas kara veterānu, Kārsavas patērētāju biedrības priekšsēdētāju, ģimenē piedzima meita un dēls. Vēlāk ģimene izjuka – L. izšķīrās no vīra un ar bērniem devās uz Daugavpils rajona Dvieti, kur viņai piedāvāja darbu skolā (LNA LVA PA, 4121. f., 60. apr., 9. l., 100.–103. lp.). No 1966. līdz 1971. gadam strādāja Dvietes astoņgadīgajā skolā, no 1971. līdz 1988. gadam bija Mičurina vārdā nosauktā kolhoza partijas

¹ Teicējas biogrāfija rekonstruēta, izmantojot kā dzīvesstāstu, tā arī arhīva dokumentus un presi.

organizācijas sekretāre, no 1985. līdz 1988. gadam – atbrīvotā, t. i., saņēma atalgojumu par sekretāra pienākumu pildīšanu (LNA LVA PA, 4121. f., 60. apr., 9. l., 94. lp.), pēc tam aizgāja pensijā. Dvietē L. izaudzināja bērnus, otru reizi izgāja pie vīra (1974), iekārtoja māju. Smagi triecieni bija dēla traģiskā nāve 1988. gadā un znota nāve pēc četriem gadiem.

L. stāstīja par savu dzīvi ar ļoti spēcīgu emocionālo pildījumu un neslēpa savu attieksmi, parasti paužot izteikti pozitīvus vai negatīvus cilvēku un notikumu vērtējumus. Turpretim pašas rīcību teicēja vairījās vērtēt tikpat viennozīmīgi; dažās epizodēs rodas iespaids, ka viņa cenšas attaisnot savu kādreizējo rīcību, bet citreiz vienkārši nepiemin (noklusē?) nepatīkamas pagātnes situācijas. Spriežot par savu dzīvi, L. bieži piesauc iracionālus apsvērumus: “bija lemts”, “tāds liktenis” u. tml. Tikšanās laikā teicēja atstāja ļoti pozitīva, optimistiski noskaņota cilvēka iespaidu. Tas kontrastēja ar dzīvesstāstā vairākkārt pausto pārlicību par pašas likteņa traģismu. L. pat piešķīra simbolisku nozīmi vecāku uzdāvinātajam spogulim kā savas grūtās dzīves lieciniekam: “[..] un tas spogulis man ir gājis visu manu dzīvi, i priekā, i bēdās, vienmēr man tas spogulis ir bijis līdzī. Un viņš neplīst. [..] man ne visai tas spogulis, man ne viss tik viegli ir gājis pa to dzīvi.” (DU MV 244)

L. saņēma spoguļi kā dāvanu par godu pamatskolas absolvēšanai 1940. gadā. Šis gads viņas atmiņās ir kā robežšķirtne starp idillisku dzīvi pirms tam un nesaprotamo, biedējošo, katastrofālo notikumu virkni vēlāk. Teicējas ideāls ir palicis viņas bērnībā – tuvība dabai un Dievam, katoļticība, darbs savā zemē. L. atceras to, citējot 1939. gadā publicēto rakstu par savu ģimeni: “Visur tīrība un kārtība, sētā un istabā. [..]. Ap māju sastādīts jauns augļu dārziņš un daži koki kā skaistumam. Kad koki saaug lieli un kupli, cik jauki tad būs šo māju skatīt!” Komentējot teicēja skaidri pauž nožēlu par zaudēto: “[..] ar visiem kariem, ar visiem laikiem.. Varbūt es būtu dzīvojusi šodien tēva mājā. Viss pajuka.” (DU MV 244)

Sākot ar 1940. gadu, seko notikumu virpulis, kuru jēga nebija saprotama ne tikai L., bet daļēji arī viņas ģimenes vecākiem locekļiem. Kopā ar tēvu L. baudīja Dziesmu svētkus Daugavpilī; redzēja, bet nesaprata, kāpēc “augstākā ranga” viesi lielā steigā pameta norises vietu. Pārbraucot mājās, tēvs noklausījās Ulmaņa runu pa radio un pateica, ka būs karš. Ienāca Sarkanā armija, pēc gada – Vācijas karaspēks: “[..] mēs nevaram saprast, kur mums likties” (DU MV 244). Par vācu karavīriem, tāpat kā par padomju, teicēja neatcerējās neko sliktu, taču nacistu okupācijas laikā notika ebreju nošaušana, ko viņa, šausmu pilna, varēja dzirdēt no savām mājām. Varai mainoties, briesmas draudēja jau tieši L. ģimenei – deportācija, no kuras, pēc teicējas domām, izglāba pazīstamais milicis. L. tomēr saskārās ar izvešanu ļoti tuvu, jo no viņas klases pedagoģiskajā skolā pazuda meitene, kuru klasesbiedri sameklēja Daugavpils dzelzceļa stacijā izvešanai paredzētajā vagonā, raudādami deva līdzī pārtiku un apģērbu.

Teicējas personība sāka veidoties pirmskara Latvijā, kur viņas ģimenes pastāvēšanas pamats bija darbs zemnieku saimniecībā Līksnas pagastā, turpinot un kopjot senču tradīcijas. Spriežot par savām nākotnes izredzēm tajā vidē, L. dalījās ar tēva plāniem atvērt bodīti, kur viņas karjeras augstākais punkts būtu pārdevējas vieta.

Par skolotājas darbu viņa pat nesapņoja, jo redzēja, kādu cieņu bauda Līksnas pamatskolas pārzinis Līvmaņa kungs, un uztvēra viņu un skolotājas Dreiskas jaunkundzi, Stroda jaunkundzi un citas kā nerasniedzamās būtnes no augstākām aprindām (DU MV 244). Taču ar padomju varas centieniem piesaistīt okupēto teritoriju darbaļaudis pavērās “sociālā lifta” iespējas, kuras izmantoja arī teicēja. Pabeidzot pamatskolu uzreiz pēc kara, L. iestājās Daugavpils pedagoģiskajā skolā un kļuva par skolotāju. 1920. gadu beigās – 1930. gados dzimušie topošie skolotāji sākumā tika pakļauti mērķtiecīgai un visaptverošai sovetizācijai mācību laikā; pēc tam, jau būdami skolotāji, paši “sovetizēja” nākamās paaudzes (Saleniece 2003).

No lauku skolotājas par partijas sekretāri

Piedzīvotais Otrā pasaules kara laikā sekmēja L. centienus maksimāli pielāgoties oficiālajām prasībām. 1949. gadā viņa sāka skolotājas darbu gaitas. Teicējas profesionālās darbības ārējās kontūras rāda padomju cilvēka parauga karjeru – viņa priekšzīmīgi veica pedagoģisko darbu; arī padomju skolotāju ierastie “sabiedriskie pienākumi” tika pildīti, neskatoties uz iekšējo nedrošību un dziļākas izpratnes trūkumu par veicamo darbu. Viņa atcerējās, ka 1950. gadu sākumā bija iesaistīta Kārsavas iedzīvotāju politiskajā apmācībā: “[..] skolotājiem lika lasīt tās lekcijas. Piemēram, atceros, man atsūtīja tādu pavēli: saaicināt visus kolhozniekus. Sanāk veči ar šitādām bārdām, kurš pie krāsns sēž, kurš uz grīdas sēž. Nu un tu tagad stāsti viņiem par Ļeņinu. Jau mājās izlasi vienu grāmatu, otru grāmatu. Viņi tik “dziki”, i to pīpi.. iebāž tur to tabaku un klausās. Domāju: vai viņi uz mani skatās? Ko viņi domā? ..ir jānolasa tā lekcija, tad jāatskaitās pārzinim, ka tev lekcija nolasīta.” (DU MV 244) Vēlāk vietējā avīzē varēja lasīt šādas darbības oficiālo interpretāciju: “Aģitatori ar jaušamu lepnumu runā par sava kolhoza rītdienu, kas droši iet kalnup. Daudz tādu sirsnīgu un lietišķu sarunu ar kolhoza ļaudīm noturējuši.. skolotāja L. un citi” (Kodaļevs 1966).

Centīgu un iniciatīvas bagātu skolotāju, kura tika iecelta par skolas direktori, uzstājīgi aicināja stāties kompartijā, un viņa piekāpās bez jebkāda entuziasma (vismaz tā to atceras pēc daudziem gadiem): “Tur jau Ludzā mani bija uzņēmuši partijā, jā. Tur nelika miera.. Tur inspektors katru dienu skrēja klāt. Domāju: ak, pa velniem, .. man nekas, neatkritīs nekāds gabals, ka jau tik briesmīgi vajag.” (DU MV 244)

Mainot dzīvesvietu nesaskaņu ar vīru un šķiršanās dēļ, L. Dvietē turpināja sākumskolas skolotājas darbu par pieticīgu algu. Divu bērnu audzināšanai bija nepieciešami līdzekļi, tāpēc viņa regulāri ņēma klāt vēl pusslodzi – dežūras skolas internātā (LNA DZVA 1345. f., 1. apr., 21. l., 2. op., 16. lp., 27. lp. u. c.). Pēc sešiem gadiem L. sāka virzīt par kolhoza partorganizācijas sekretāri: “[..] vienā jaukā partijas sa[pulcē] kolhoza priekšsēdētājs atnāca ar mani aprunāties. Viņš teica: “‘Mēs Tevi virzīsim par partorgu.’ Teicu: ‘Kā mani var virzīt? Mana sirdslieta ir skola..’ [..] piesolīja dzīvokli man labu. Aizgāja bērni apskatījās dzīvokli. ‘Mamma, otrajā stāvā, cik tas ir brīnišķīgi!’ – redz, kā jau bērniem. Dzīvoklis otrajā stāvā.. I vannas istaba liela..” (DU MV 244) Tātad teicēja deva nepārprotamu mājienu, ka tieši iespēja saņemt labiekārtotu dzīvokli, kas ļoti iepatīcies bērniem, lika viņai piekrist kolhoza

partijas organizācijas sekretāra amatam. Nevar apgalvot, ka pirms trīsdesmit gadiem tas bija vienīgais motīvs, bet svarīgs tas bija.

Kolhoza partijas sekretāra darbs

Pati teicēja ļoti precīzi atzīmē, ka viņas “sirdslieta” ir skola, tāpēc nav pārsteidzoši, ka L. pedagoģiskās prasmes sāka pielietot partijas darbā. Tas izrādījās īsts atradums ne tikai viņai pašai, kura ne pārāk labi orientējās partijas lēmumu un dokumentu niansēs, bet arī tiešajai vadībai. Rajona partijas komitejas darbinieki pie L. veda gan citus partijas organizāciju sekretārus pieredzes apmaiņai, gan daudzus inspektoros. L. atcerējās, ar kādu atdevi viņa pildīja savus pienākumus: “visi tie kongresi, visi tie lēmumi. Un tev visus vajadzēja izskaidrot.. Nu es tak nelasīšu krievu valodā un nestāstīšu tam cilvēkam to krievu valodu. Sēdi līdz diviem naktī un tulko, un pārbaudi to teikumu, vai viņš tā saskan. Es saku, es agrāk nekad neaizgāju gulēt kā ap pulkstens diviem, trijiem.” (DU MV 244) Stāstā veidojas labi atpazīstams tēls – lauku skolotāja, kura līdz vēlai naktij gatavojas stundām. Līdzīgi, kā skolotāji izstrādā atklātās stundas hospitēšanai, tā L. gatavojās rajona partijas darbinieku semināriem: “ja skaitās tev labs kolhozs, skaitās laba partijas organizācija, tūlīt vajag semināru [rīkot]. Uzliec visus savus dokumentus.. dokumentu bija, ak, Dievs, mīlais! Tur katram partijas biedram bija sava mape un uzskaitē tāda, [...] mums bij labs mākslinieks, viņš skaistas mapes sataisa. Ka atbrauc uz semināru, visi brīnās, kādas mapes uz galda!” (DU MV 244)

Arī skolas sienas avīzes veidošanas pieredze tika izmantota partijas sekretāres uzdevumu pildīšanai cīņā par augstākiem sasniegumiem. Lūk, ko izdevās atrast Daugavpils rajona avīzē: “Partijas pirmorganizācijas sekretāre [...] rūpējas par lopbarības sagādē nodarbināto mehanizatoru un pārējo kolhoza ļaužu atzīmēšanu. Katras nedēļas beigās nāk klajā “kaujas lapiņa”, kurā minēti iepriekšējās nedēļas pļaujas pirmrindnieki. Palaikam tie ir gari saraksti. “Cilvēki strādā centīgi. Pirmrindnieku daudz. Par labu darbu katrs no viņiem pelnījis atzinību”, – teica sekretāre.” (Līdums 1983)

Pati teicēja arī atcerējās “kaujas lapiņas”, kuras lietoja cīņā pret dzērājiem: “Nu cīnījāmies i ļoti skaisti zīmējām un fotogrāfējām. Un pat sarunājām fotogrāfu: redzi, viņš [kāds kolhoznieks] tur piedzēries, nokritis grāvī – vienu knipsi, rītā viņam bildīte [...] jau sienas avīzīte neliela.. Iet visi, skatās, aijajai, nu, mīlīt, gadu viņš vairs negulēs grāvī, negulēs, jā! Visādi [attēlojām], i zīmējumos, bija ļoti labs karikatūrists.” (DU MV 244) Sakāpinātā emocionalitāte ļauj manīt, ka teicējai, kura ilgu gadu cīnījās ar pirmā vīra atkarību, alkoholisma problēma ir ne tikai sabiedriski aktuāla, bet arī personiski sāpīga. Taču, izmantojot tipisku padomju pedagoģijas “labošanas” metodi – publisku nosodījumu, turklāt “māksliniecisku”, t. i., emocionāli īpaši iedarbīgu –, L. neaizdomājās, kādu pazemojumu tas nesa ne tikai dzērājiem, kuru viņai nebija žēl, bet arī viņu tuviniekiem, kuriem viņa patiesi juta līdzi.

L. darbības pedagoģiskais stils nepalika nepamanīts viņas partijas aktivitāšu kontekstā un tika augstu novērtēts, spriežot pēc vietējā laikraksta. Korespondents iepazīstina lasītājus ar partijas kongresa delegātiem, kuru vidū ir L.: “lielu vietu partijas

sekretāra pienākumos ieņem audzināšanas darbs. Protams, audzināt skolēnus un pieaugušos ir divas dažādas lietas. Te viss ir sarežģītāks. [...] Bet ir gadījumi, kad sekretārei jāiejaucas. Pēdējā ekonomisko mācību nodarbībā viņa runāja par lopkopi V. Č.: iedzer, citus dzirda. Skumji tas, ka sliktas ierašas no mātes pārņem dēls. Viņš gan mācās Saukas profesionāli tehniskajā skolā. Vairākos priekšmetos nesekmīgs – par to kolhozam ziņojot, skola lūdza palīdzību.” Raksta nobeigumā autors nosauc L. par “iejūtīgo cilvēku audzinātāju” (Ancāns 1986).

L. veiktā ideoloģiskā audzināšana un sabiedriskā darbība tika augstu vērtēta. Tomēr, ieklausoties stāstā, kļūst skaidrs, ka ticība komunisma ideāliem un vēlme dziļāk izprast Marksa un Ļeņina mācības nebija viņas dzīves galvenais saturs. Tekstā trūkst tiešu norāžu (citātu) uz to, ka L. labi pārzinātu “klasiku” darbus un kādreiz apdomātu viņu rakstīto. Protams, pastāv iespēja, ka “perestroikas” gados teicēja pārdomāja savu līdzšinējo izpratni un pieņēma demokrātijas, liberālisma, nacionālisma vai citas idejas. Bet varbūt tuvāk patiesībai būtu pieņemt, ka viņa īpaši neiedziļinājās marksisma-ļeņinisma niansēs, apgūstot tikai virspusējo, dogmatisku ideoloģijas slāni, kas ļāva pietiekami komfortabli justies “ideoloģiskās frontes” darbiniecei – gan skolotājai, gan partijas organizācijas sekretārei. Tāpēc nav pārsteidzoši, cik formāli viņa veica savu ideoloģisko darbu.

Var pamanīt, ka teicēja iedegās, stāstot par darbiem, kas viņai pašai bija tuvi un interesanti. Piemēram, bijušais kolhoza partorgs ar lielu entuziasmu atcerējās 1970. gados aizsākto ciema apzaļumošanu un labiekārtošanu. L. stāstīja, kā braukājusi pa Latviju, lai gūtu noderīgu pieredzi, kā atradusi ainavu arhitekti un kopā ar kolhoza priekšsēdētāju, kurš nežēloja līdzekļus teritorijas labiekārtošanai, iesaistīja iedzīvotājus šajā darbā: “es braucu pa visādiem semināriem, es skrēju pa visādām vietām, kur skaistāk kaut kas pazaļumots. Un tad mums bij’ Zenta Ērgle. Tā bij’ bērnu rakstniece, jā, un viņa arī projektus taisīja apzaļumošanai. [...] Tas viss ir mans darbiņš, ko mēs ielikām. [...] Mēs to akmens dārzu par vienu svētdienu sataisījām. Atvedām no Kokneses dolomīta akmens. [...] visiem bailīgi interese bija, kas te veidosies. Viņai [Z. Ērglei] akmens tā uzzīmēts un katrā nodalījumā – kādus puķu stādus [iestādīt]. Un tad braucam uz dārzniecībām un meklējām. Naudas mums bij’, nekas nebija aizliegts..” Tiktāl teicējas vērtējums par padarīto pilnīgi sakrīt ar rajona avīzes korespondenta (Lūdums 1974) pausto: “Šogad nepieciešams asfaltēt galvenos ielas posmus, noklāt ar betona platēm laukumu pie kantora un kluba, ierīkot strūklaku, parkā – soliņus, turpināt koku, košumkrūmu, puķu stādīšanu.” Taču avīzē priekšplānā izvirzīta “viena no visaktuālākajām lauku problēmām – kā veidojama ražošanas un sadzīves kultūra. No tās sekmīgas atrisināšanas atkarīgs arī tālākais ražošanas kāpums un kolhoza nākotne vispār. [...] jārūpējas par to, lai pie garāžām un mehāniskajām darbnīcām, pie fermām pazustu dažādi atkritumi, bet to vietā varētu iestādīt košumkociņus un puķes.” L. gan savās atmiņās nav pārāk entuziāstiska par fermu izskaistināšanu, uzskatot, ka “cik tur tai slaucējai bija laika ienākt atpūtas stūrītī.. katrs steidzās uz mājām, bērniņi uz skolu jālaiž, vai ko. Bet nu tas bij tāds likums.” (DU MV 244)

Var pieņemt, ka ciemata vides sakārtošana teicējai atgādināja tik mīļo vecāku lauku sētu, kur valdīja kārtība un estētiskā pievilcība, tāpēc L. ar degsmi strādāja pati

un iesaistīja (nevar izslēgt, ka arī piespieda) ciemata iedzīvotājus. Fermu ārējās estētikas kopšanu viņa neuzskatīja par būtisku, tomēr organizēja, jo to atbalstīja no augšas. Interesanti, ka konkrēti uzdevumi izdaiļot darba vietas no varas orgāniem netika doti, bet, teicējasprāt, to pieprasīja “likums”. Patiesībā varas gaitenšos to uzskatīja par sava veida iniciatīvu no apakšas, kas perfekti atbilda kompartijas stratēģijai par lauku tuvināšanu pilsētai līdz pilnīgai saplūšanai komunistiskajā sabiedrībā.

Taču, spriežot pēc stāsta, L. izvēlējās nebūt pirmrindniece darbos, kas neatbilda viņas pašas vērtībām. Piemēram, viņa nejuta pārlietu pietāti pret “krievu biedriem” un krievu valodu, jo ikdienā to neizmantoja, bet audzināšanu un izglītību ieguva uz latviešu dzīvesziņas pamata. Tāpēc vairījās no klajiem rusifikācijas paņēmieniem, kas šodien var izskatīties pēc nevardarbīgas pretošanās okupācijas varai. Taču pašas L. skatījumā tā bija tikai loģiski pamatota nostāja: “Viņa [rajona partijas sekretāre] teica: ‘Jums par daudz latvisks jau tas. Uzlieciet kaut vienu lozungu krievu valodā’. Es teicu: ‘Melderīt, a kam mums vajag? Tak mums te nav krievu, visi latvieši. Man smiesies, ka es traka palikusi, kāpēc man jāliek krievu valodā. Nu, ja brauks kādi krievi no Krievijas, uzrakstīsim.’ Par ko mums tos lozungus? Sarkanā drēbe ir, balta krāsa ir, lozungu neuzrakstīt..” (DU MV 244)

Kopā ar pārējo kolhoza vadību L. jutās atbildīga par apkārtējo un rīkojās kā prātīga saimniece, par paraugu paturot savas dzimtas pieredzi. Tā vietā, lai sludinātu komunistisko ideoloģiju, padomju patriotismu un proletārisko internacionālismu, viņa centās palīdzēt līdzcilvēkiem risināt aktuālus jautājumus (karjera, sadzīves sakārtošana u. c.), dažkārt kopā ar kolhoza priekšsēdētāju piesedza pārgalvīgos kolhozniekus, piemēram, aizliegtās Līgo dienas svinētājus: “Vienu momentu bija aizliegts, jā. Zinu, tad bij ārkārtīgi grūti. Vienalga parkā bij’ uguņošana, tur nekā nevarēja.. Zinu, ka priekšsēdētājs tur labus sargus nolika, kas dežurētu, lai nolīgo, [lai] tikai nenonāk līdz milicijai..” Citu gadu “[..] iepriekš iesāka skābsienu pie fermas likt gotiņām un Jāņu dienā [būtu] jāpabeidz, un atnāca ļoti maz.. Es atceros, aizbraucām mēs pie tās bedres, teicu: ‘Nu ko mocīt cilvēkus, nu ko mocīt!?’ Nu mēs nepārvērtīsim to, kas ir mūžā jau ieaudzis, jā ...” (DU MV 244)

Mūsdienās ir grūti spriest, cik lielā mērā šī uzvedība bija balstīta uz bažām par cilvēkiem vai tomēr uz karjerismu un nevēlēšanos “aptraipīt mundiera godu”. Pati L. apgalvoja, ka neko nosodāmu kā partijas organizācijas vadītāja nav izdarījusi, tieši otrādi – rūpējusies par godīgiem strādniekiem un cīnījusies pret dzērājiem. Kā jau minēts, par pretīgāko netikumu viņa uzskatīja dzeršanu. Var noprast, ka par vienu no sava traģiskā likteņa cēloņiem L. uzskatīja faktu, ka bija apprecējusies ar alkoholiķi, kurš mēģināja ārstēties Olainē, taču nesekmīgi (LNA LVA PA, 4121. f., 60. apr., 9. l., 99. lp.). Dzīvesstāstā teicēja izvairās sniegt konkrētas detaļas, bet atklāj savu sāpi saistībā ar pārmetumiem par komunistisko pagātni: “Bet es neteikšu tā, ka mēs [kolhoza komunisti] kaut ko sliktu darījām. Cīņa bija ar tiem pašiem dzērājiem, ar kuriem pašreiz tagad [2005. gadā] nekas nenotiek, nekāda cīņa. [..] Nu tajā laikā mums tādas *krutkas*, tādu *točku* nebūtu bijis. Es pati būtu iegājusi iekšā un izsitusi tās pudeles

[..]. Tak vismaz paklausītu to sievu asaras, kur tie vīri iet [dzert] un to māšu, to bērnu, kur viņi dzer, kaut uzklausītu to asaras. Tas tak nav joka lieta..” (DU MV 244)

Tāpēc likteņa ironija ir arhīva dokumentos atklātais fakts, par kuru teicēja klusēja: vai nu pēc diviem gadu desmitiem viņa tam vairs nepiešķīra nekādu nozīmi, vai arī trieciens toreiz bijis tik spēcīgs, ka nav spējusi to apspriest. Visdrīzāk, ka jāpieņem otrais variants. L. bija atzīta līdere, cilvēks, kas patiesi rūpējās par sabiedrības interesēm un prasmīgi realizēja brīnišķīgas ieceres, 1986. gadā tika ievēlēta par LKP 24. kongresa delegāti. Tajā pašā gadā Daugavpils rajona partijas komitejas birojs izskatīja viņas lietu un “par trūkumiem audzināšanas darbā ar kolhoza šoferu kolektīvu, kas organizēja kolektīvo dzeršanu” izteica stingru rājienu (LNA LVA PA, 4121. f., 60. apr., 9. l., 96. op. lp.).

Skarbais rajona komitejas lēmums skaidrojams ar valsts kontekstu: Padomju Savienībā norisinājās dzeršanas apkarošanas kampaņa. Ir zināms, ka šī kampaņa tika faktiski ignorēta, lai gan formāli, protams, tā baudīja “pilnīgu atbalstu”. Ja alkohola lietošanas fakti tika atklāti, vainīgos sodīja priekšzīmīgi. Tas bija nejaušības jautājums, kurš tiks sodīts. Tomēr L. nonāksana grēkāža lomā šķiet klaji netaisnīga. Iespējams, tā domāja arī viņas kolēģi, ko netieši var secināt no aizrādījuma par principialitātes trūkumu kolhoza partijas organizācijas biedriem, kuri situāciju nebija “pienācīgi novērtējuši” (LNA LVA PA 4121. f., 55. apr., 4. l., 21. lp.).

Diemžēl šis fakts intervijas laikā netika apspriests. Var tikai pieņemt, ka tam varēja būt nozīme, kad 1990. gadā L. kopā ar vairākiem citiem Daugavpils rajona kompartijas biedriem nolēma pamest PSKP rindas. Sekoja graužošas PSKP funkcionāra apsūdzības par ētisku neatbilstību un “elementāras cilvēciskas godprātības” trūkumu (Timoščenko 1990), kas izskanēja republikas laikraksta slejā. Taču šī sāpe bija mazāka par to, ko L. nodarīja ciema iedzīvotāji. 1980. gadu beigās teicēja ar entuziasmu sagaidīja briesmošās izmaiņas, jo Latvijas valsts neatkarības atjaunošana viņai asociējās ar atgriešanos pie bērnības un agrās jaunības vērtībām. Bet izrādījās, ka apkārtējie viņas uzskatu un uzvedības maiņu traktēja citādi. Bija tādi, kas atbalstīja L., bet vairākums pārmeta padomju laikā pastrādāto. Bijušie kolhoznieki īpaši stingri nosodīja viņas antirelīgisko darbību, kad L. izsekoja un publiski kaunināja ciema iedzīvotājus par baznīcas apmeklējumiem.

L. reliģiskā dzīve pelna uzmanību, jo šāda pieredze ir raksturīga daudziem viņas paaudzes Baltijas iedzīvotājiem. Viņa uzauga dziļi reliģiozā ģimenē, kopš bērnības praktizēja katoļticību, bet pēc iestāšanās kompartijā sāka nodarboties ar antirelīgisko propagandu un personīgi “pāraudzina” ciema iedzīvotājus. Savukārt pati slepus devās uz baznīcu, atrodoties Daugavpilī vai Rīgā. Šo teicējas uzvedību pagātnē var klasificēt plašā diapazonā no liekulības un ciniska oportūnisma līdz garīgai pretestībai (kaut arī neapzinātai) totalitārajam režīmam. Postpadomju periodā, pēc L. teiktā, viņa piedzīvoja visdziļāko nožēlu, taču līdzcilvēki to nenovērtēja. L. šķita netaisnīgi priesteru un ticīgo atklātie pārmēti: “Pret mācītāju man dažreiz pat dusmas, ka viņš tā [nosoda] .. tik tie lielā ranga komunisti, tie deva tās pavēles. [..] kādreiz jau es tā galvu noduru, bet mums ļoti daudz komunistu, bijušo partijas biedru iet uz baznīcu.” (DU MV 244)

Teicēja netiesā sevi ar visstingrāko tiesu, jo viņa taču bija paveikusi tik daudz labu darbu. Drīzāk L. noņem no sevis atbildību par nosodāmo rīcību, jo, kā viņai šķiet, toreiz nebija iespējams pretoties apstākļiem – “liktenim”. Toreiz L. rīkojās aplami, lai izvairītos no draudiem, aizsargātu un apgādātu savus tuviniekus u. tml. Iespējams, viņas subjektīvo pašas likteņa traģiskuma izjūtu noteica ne tikai personīgās nelaimes, bet arī fiasko profesionālajā darbībā. Viņa upurējās darbam, bet beigās par to bija pakļauta, viņasprāt, netaisnīgām vajāšanām no apkārtējo puses. Šis piemērs – viens no daudziem tūkstošiem – palīdz saprast, ka Latvijas iedzīvotāju likteņi padomju periodā veidojās ne tik daudz pašu pūliņu rezultātā, cik komunistiskās ideoloģijas un varas rīcības ietekmē.

Nobeigums

Rakstā aplūkots dzīvesstāsts, kas daudzējādā ziņā ir tipisks starp diviem pasaules kariem Austrumlatvijā dzimušai paaudzei. Tāpat kā daudzi vienaudži, teicēja pavadīja bērnību draudzīgā zemnieku ģimenē, kur viņai ieaudzināj tādas vērtības kā darba mīlestība, cieņpilna attieksme pret ģimeni un reliģiju u. c. 1940. gadā L. kopā ar tuviniekiem pēkšņi piedzīvoja pārmaiņas, kuru nozīme bija neskaidra, bet vardarbīgais īstenošanas veids – nepieņemams. Jaunā vecuma dēļ teicēja nebija spējīga veikt patstāvīgus spriedumus ne toreiz, ne nacistu okupācijas laikā, tikai ar bailēm fiksēja apziņā apkārt notiekošo. Liktenis pasargāja no nežēlīgiem triecieniem – terors, deportācijas, militārā vardarbība neskāra viņas ģimeni.

Pēc kara, atsākoties sovetizācijas politikai, tāpat kā vairāki tūkstoši viņas vienaudžu visā Latvijā, L. izmantoja padomju “sociālā lifta” iespējas un centās pielāgoties padomju prasībām. Tomēr teicēja nespēja pilnībā atteikties no ieaudzinātajām vērtībām un prioritātēm, kas būtiski ietekmēja viņas turpmāko dzīvi. Padomju laikā L. juta trauksmi savas “nepareizās” rīcības (piemēram, slepenās reliģijas praktizēšanas) iespējamās atmaskošanas dēļ un centās pierādīt savu lojalitāti, bieži vien nodarot pāri citiem. Virzību uz Latvijas valstiskās neatkarības atjaunošanu, kas sākās 20. gs. 80. gadu otrajā pusē, viņa publiski atbalstīja un uztvēra ar cerību, ka sabiedrībā atgriezīsies bērnības ideāli un vērtības. Tomēr, pirmkārt, par šādu nostāju viņu, tāpat kā citus līdzīgi domājošos, sāka vajāt komunistiskās partijas funkcionāri; otrkārt, ciema iedzīvotāji un pat priesteris pārmeta viņai padomju laikā nodarīto ļaunumu. Tādējādi intervijas laikā teicējai bija raksturīga iekšēja pretruna: šķistu, ka kopumā viss ir izvērties labi, taču L. vairākkārt uzsvēra sava likteņa traģiskumu.

Salīdzinot mutvārdu vēstures avotu un dažāda veida rakstīto avotu informāciju, var saskatīt pagātnes realitātes reprezentācijas atšķirības tajos. Laikabiedra dzīvesstāsts palīdz pētniekam pārvarēt fragmentāciju, no kuras nevar izvairīties, strādājot ar arhīva dokumentiem. Dzīvesstāsts sniedz viengabalainu skatu pagātnē no konkrēta cilvēka skatpunkta un satur viņa/s pamatojumus savā laikā izdarītajām izvēlēm, atklāj pagātnes rīcības motivāciju un piedzīvotās jūtas. Tomēr teicēju atmiņa ir selektīva un saglabā ne visas pagātnes detaļas, kuras ir iespējams atklāt cita veida avotos. Tā, arhīva dokumenti ļoti būtiski precizē hronoloģiju (taču ne vienmēr), ļauj saskatīt notikumu politisko un sociālo ietvaru. Ja teicēja vai tās sociālās grupas, kurai viņš/a pieder, darbība bija

atspoguļota presē, tad pētniekam ir iespēja salīdzināt notikušā publisko versiju ar kāda dalībnieka vai pasākumu organizatora personīgām atmiņām. Padomju prese labi atklāja pagātnes notikumu oficiālo pusi (hronoloģija, dalībnieki, norise u.c.), savukārt neoficiālie, privātie apstākļi tika minēti epizodiski. Tādējādi, pagātnes daudzšķāutnaināko atveidi pētījumā nodrošina apzināti izveidotās dažāda veida vēstures avotu kopas izpēte.

Avotu un literatūras saraksts

Latvijas Nacionālā arhīva Daugavpils Zonālais valsts arhīvs (LNA DZVA), 1018. f. (Daugavpils pedagogiskā skola).

LNA DZVA, 459. f. (Daugavpils rajona tautas izglītības nodaļa).

LNA DZVA, 1345. f. (Dvietes pamatskola).

LNA DZVA, 182. f. (Mičurina vārdā nosaukts kolhozs).

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs (LNA LVA PA), 4121. f. (Daugavpils rajona LKP komiteja).

LNA LVA PA, 15112. f. (Ludzas rajona LKP komiteja).

DU MV 244. Daugavpils Universitātes Mutvārdu vēstures centra (DU MVC) krājums, L. dzīvesstāsts, ierakstīja Irēna Saleniece Daugavpils rajona Dvietes pagastā 2005. gada 27. jūnijā; ieraksts (180 minūtes, latviešu valodā) glabājas DU MVC arhīvā, numurs krājuma katalogā 244.

Ancāns, L. (1986) Joprojām audzinātāja. *Avangards*, 23. janvāris.

Kodaļevs, I. (1966) Kolhoza aģitatori. *Za Pobedu Kommunizma*, 10. marts.

Lazda, S., Zāle, V. (1974) Zemes spēki slēpjas cilvēku spēkos. *Zvaigzne*, Nr. 7: 8–10.

Līdums, A. (1974) Laukiem – pilsētas kultūru. *Avangards*, 1. maijs.

Līdums, A. (1983) Gan tempi, gan kvalitāte. *Avangards*, 21. jūnijs.

Rudojs, V. (1979) Vārdi, kas sauc uz priekšu. *Avangards*, 12. jūnijs.

Timoščenko, J. (1990) No atvieglojumiem.. neatteicās. *Cīņa*, 19. decembris.

Bela-Krūmiņa, B. (2002) Dzīvesstāsti mutvārdu vēstures skatījumā. Grām.: Lūse, A., sast. un red. *Cilvēks. Dzīve. Stāstījums: Rakstu krājums*. [Rīga]: Latvijas antropologu biedrība. Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts. 30.–36. lpp.

Bleiere, D. (2015) *Eiropa ārpus Eiropas... Dzīve Latvijas PSR*. [Rīga]: LU Akadēmiskais apgāds. 164 lpp. (Latvijas vēstures mazā bibliotēka).

Bokarev, Y. (2004) Periodicheskaya pechat'. In: Sokolov, A., red. *Istochnikovedenie noveyshei istorii Rossii: teoriya, metodologiya, praktika: Uchebnik*. Moskva: Vyshaya shkola.

Heidegers, M. (1998) Pasaules ainas laiks. Grām.: *Malkasceļi*. Rīga: Intelekts, 58.–82. lpp.

Ivanovs, A. (2004) Vēstures avotu kompleksa rekonstrukcijas problēma: kolekcija "Moscowitica – Ruthenica". Grām.: Šalda, V., atb. red. *Vēsture: avoti un cilvēki. Humanitārās fakultātes XIV starptautisko zinātnisko lasījumu materiāli. Vēsture VIII*

= *Proceedings of the 14th International Scientific Readings of the Faculty of Humanities. History VIII*. Daugavpils: Saule. 49.–57. lpp.

King, M. T. (2012) Working with/in the Archives. In: Gunn, S., Faire, L., eds. *Research Methods for History*. [Edinburgh]: Edinburgh University Press. Pp. 13.–29.

Lipša, I. (2019) Padomju subjektivitāte: “vecie” avotu veidi un “citas” pieejas padomju perioda izpētē. Grām.: Zemītis, G., red. *Vēstures zinātne Latvijā – 27 gadi pēc neatkarības atjaunošanas. Joprojām krustcelēs? Latvijas vēsturnieku II kongresa materiāli*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds. 33.–40. lpp.

Markss, K., Engelss, F. (1963) *Vācu ideoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība. 608 lpp.

Saleniece, I. (2003) Teachers as Object and Subject of Sovietization: Daugavpils (1944-1953). In: Mertelsmann, O. ed. *The Sovietization of the Baltic States, 1940 – 1956*. Tartu: KLEIO. Pp. 197–206.

Saleniece, I. (2020) Jauniešu sociālās adaptācijas iezīmes Austrumlatvijā pēc Otrā pasaules kara. Grām.: Saleniece, I. atb. red. *Vēsture: avoti un cilvēki. XXIII*. Daugavpils: Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”. 206.–218. lpp.

Galina Sedova (sister Euphrosyne)

The Orthodox Monastery and Women's Religious School in Illukst (Courland Governorate, late 19th century to early 20th century)

Key words: Uniates, Convent of Illukst, Diocesan School of Illukst, Abbess Agnia (Shtal), Abbess Eugenia (Postovskaya)

Summary

The present article is devoted to the history of the transformation of the former Illukst (modern Ilūkste) Uniate Basilian male monastery into a female Orthodox Monastery. The paper reviews the stages of creation and missionary activity of the Illukst Nativity of the Mother of God Convent and the Diocesan Religious School of the Riga Diocese of the Courland (modern Kurzeme) Governorate. The educational Abbesses of Agnia (Shtal) and Eugenia (Postovskaya) are also analyzed. The dynamic development of the Riga Diocese and Orthodoxy occurred at the end of the 19th and beginning of the 20th centuries. Church bishops paid great attention to the tasks of education and upbringing of children of the clergy and laity. A striking example of this course was the activities of the Illukst nunnery. The Shelter created by the sisters in a short time was transformed into the Women's Religious School for girls of secondary educational institutions in the Baltic territory. This study is devoted to the stages of the formation of the Orthodox Monastery and the Women's Religious School during the specified period in Illukst.

Ilūkstes pareizticīgais klosteris un Kurzemes guberņas eparhijas sieviešu garīgā skola 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā

Atslēgas vārdi: uniāti, Ilūkstes sieviešu klosteris, Ilūkstes sieviešu garīgā skola, igumene Agnija (Štāle), igumene Jevgēņija (Postovska)

Kopsavilkums

19. gadsimta beigās – 20. gadsimta sākumā notika dinamiska pareizticības attīstība Rīgas eparhijā un Kurzemes guberņā. Valdošie bīskapi lielu uzmanību veltīja pareizticīgās misijas uzdevumiem, kalpotāju un draudzes bērnu garīgajai izglītošanai. Šis pētījums veltīts bijušā Grieķu-uniātu baziliāņu vīriešu klostera pārtapšanai par sieviešu klosteri. Eparhijas garīgās skolas, Ilūkstes Dievmātes Piedzimšanas sieviešu

klostera tapšanas etapi un misijas darbs ir cieši saistīti ar igumenes (klostera priekšnieces) Agnijas (Štāle, 1833–1905) un igumenes Jevgēņijas (Postovska, 1864–1948) kalpošanu. Klostera priekšnieces bija izglītotas mūķenes, rūpējās ne tikai par uzticētā klostera labiekārtošanu, bet arī par sieviešu skolas izaugsmi.

Skola deva iespēju iegūt izglītību pareizticīgo kalpotāju meitenēm un bāreņiem. Daudzas sāka pasniegt Ilūkstes sieviešu skolā, arī Rīgas eparhijas pareizticīgo draudžu skolās. Izglītības misijas projekts veicināja jaunās paaudzes pareizticīgo sieviešu audzināšanu, kurām bija cēls uzdevums provinciālās sabiedrības ētiskā līmeņa celšanā Baltijas reģionā.

Introduction

The dynamic development of the Riga Diocese and Orthodoxy in the Courland Governorate occurred at the end of the 19th and beginning of the 20th centuries. The ruling bishops paid great attention to the tasks of the Orthodox mission and the religious education of the children of the clergy and laity. A striking example of this course was the activity of the Illukst convent in the so-called “Uniate land”. This study is devoted to the history of the transformation of the former Greek-Uniate Basilian monastery into an Orthodox monastery, and later into a women’s convent. This article examines the stages of creation and missionary activities of the Nativity of the Virgin Mary Convent and Religious School of Illukst in the Baltic region. The purpose of the article is an attempt to collect data and their further analysis to study the educational ministry of the Abbesses – Agnia (Shtal, 1833–1905) and Eugenia (Postovskaya, 1864–1948). The study used archival materials from the funds of the Latvian National Archives and publications of church media. The materials had been introduced into scientific circulation.

From Union to Orthodoxy

The events of February 12, 1839 laid the basis for the liquidation of the Union (1596), i.e. Greek-Catholic rite in the Belarusian-Lithuanian provinces of the Russian Empire. Thus, the reunification of the parishes of the Greek-Catholic Church with the Synodal One (Orthodox Russian Church), which were geographically located in the eastern part of the Courland Governorate on the former territory of the Polish Inflants, began (LNA LVVA, 232. f., 2. apr., 66. l., 9. lp; Putniņa 2018, 366). It should be said that the appearance of Greek Uniates in the Duchy of Courland dates back to the beginning of the 18th century after the active preaching of monks of the rank of St. Basil the Great or Basilian one. Thus, in the Courland Governorate there were 6 parishes and 2 monasteries. According to statistics, the total number of Greek Uniates ranged from 5 to 7 thousand people (Plenne 2018, 74). The Greek-Uniates mainly belonged to local peasants – Belarusians, whose economic and living conditions were unenviable, because they were completely dependent on landowners (Otchet 2016, 164-165). As for the Orthodox, their number was small. The keymaster of the Riga Cathedral of the Nativity of Christ, Archpriest Vladimir Pliss (1861–1927), wrote that

the churches of Illukst were so “poor that they created a difficult situation for the Orthodox person” (Visokopreosveshenneishii 1897, 192-193).

Historical events regarding the Greek-Uniate issue affected two monastic parishes in Jakobstadt (modern Jekabpils) and Illukst, as well as several small parishes in Illukst or Selburg (Selpils) district. Among them: Solonaisk (Saliena) parish in honor of the Exaltation of the Holy Cross in the estate of Yegor Fonesdorf (so in the document); Skrudaliena Holy Protection parish on the lands of Colonel Ivan Knobov; Kopulov (Kaplava) Holy Protection parish in the estate of Colonel's wife Dorothea Komarovskaya; Alt-Greenvald St. Nicholas parish (distance to Illukst was 7.42 km), assigned to the monastery of Illukst, as well as Elerns (Elerne) one. Later they were included into the Selburg deanery of the Riga Vicariate. These processes were painful, as many Greek-Uniate believers tried to join the Roman Catholic Church. That became a great concern for the Orthodox Courland dean of the Saliena Cross Exaltation Church, priest Feofil Malyantovich (?-?). To resolve these issues, the rector of the Alekseevskaya Church, priest Nikolai Fasanov (1808–1890), was sent from Riga to help him (Gavrilin 1999, 55-56).

The support for Orthodox parishes in Courland

Secular and ecclesiastical authorities saw religious education through parish schools as an important means in the Orthodox mission. The rector of the Illukst monastery, Hegumen Porfiry (Syadkovsky, ?-?) wrote to the Bishop of Polotsk and Vitebsk, Vassily (Luzhinsky, 1791–1879) about the need to create parish schools in Illukst in order to bring local believers, not only Greek-Uniates, but also Old Believers, closer to Orthodoxy (LNA LVVA 2728. f., 2. apr., 267. l., 24. lp.). These schools could teach the doctrine and worship of the Russian Orthodox Church (Strods 2011, 93). But it was possible to realize the plan only in the second half of the 19th century. In 1868, schools with 62 children studying were already operating in five once Greek-Uniate communities (Piļka 2022, 89; Plenne 2018, 74).

After the events associated with the Polish (January) uprising of 1863–1864, the state of spiritual affairs in Illukst district came under the special and close control of the authorities. The attitude of Russian society had also changed due to what was happening in the Western Territory. It began to donate significantly to the beautification of Orthodox churches and provide assistance to the poorest clergy. Wealthy people took an active part in the establishment of schools and monasteries (Romanchuk 2015, 209). In the former “Uniate side,” processes began to strengthen Orthodoxy by the forces of secular and ecclesiastical authorities. They proceeded extremely slowly and gave weak results, and only by 1880 the situation began to gradually change. True, the former Greek-Uniate Basilian monastery, transformed into an Orthodox monastery, never became a center of education. And as a result, the authorities decided to create a convent for educational purposes on this site. Abbess Agnia (Shtal) took control of the monastery. Under the convent, the Diocesan Religious School for Women was opened, and the monastery became a stronghold of Orthodoxy (Oranovskii 1890, 219).

Abbess Agnia (Shtal)

The future abbess came from a heterodox family, where the spiritual foundations did not have a dominant position. Her father, Johann Shtal, a Catholic from the city of Cologne, served as a pharmacist, and her mother was a Lutheran. The family lived in the Novooskol district of the Kursk province, where Adelaide was born on November 29, 1833. There was no Lutheran pastor in the city, and the baby was born weak, so the mother called an Orthodox priest to baptize the girl (Rizhskie 1906, 834). Adelaide Shtal strove for an ascetic life from her early youth. Her wish came true on March 1, 1866, she was appointed a mentor at the Pskov Old Ascension Monastery. Earlier, in 1850, A. Shtal acquired the title of home teacher. In the same monastery she became a novice in 1868, and three years later she was tonsured a monk. And in 1877 she was appointed assistant to the head of the Pskov Joahn-Ilyinsk community of sisters of mercy, which she began to manage. On January 27, 1881, she was appointed to the position of abbess of the Illukst Monastery of the Nativity of the Virgin Mary. Nun Agnia became the head of the newly opened girls' school sheltering 20 students.

During the reign of Bishop Filaret II of Riga and Mitau (Filaretova, 1824–1882), the question arose of starting a Religious School for girls of clergy in the Riga Diocese. It is no coincidence that the choice fell on Illukst, where in the converted convent they were going to establish a shelter-school for orphans of the clergy (Saharov 1939, 54). Thus, in 1881, at the monastery, a Diocesan 3-grade the Religious School for girls of various classes (with a preparatory class) and a shelter for girls were created (LNA LVVA, 4754. f., 1. apr., 332. l., 50. lp.; Rizhskii 2007, 7).

At Maslenitsa, nun Agnia (Shtal) left Pskov for Illukst with her sisters: nun Olimpiada, nun Feofania, nuns Macaria and Eugenia. The abbess visited Riga, where she discussed issues of arranging the convent with Bishop Filaret II (Filaretov). Earlier, the Diocesan publication reported that the bishop and the Diocesan architect had a visit to the Courland Governorate, where the issue of opening a school in Illukst or Jacobstadt was being decided. But after the trip taken, the bishop made a choice in favor of Illukst. To manage the affairs of founding the Diocesan Women's Religious School, a committee was established in Riga.

The first impressions of the monastery left a bleak picture, since the monastery was in extreme desolation. The monastery complex included a small temple without a bell tower and two nondescript buildings standing next to it. The buildings were destroyed to such an extent that in one of the buildings (on the first floor) horses were led through, since there were no floors, no windows or doors. Work began to restore the buildings and the surrounding area, as it was unsightly due to its desolation. In a short period of time, it was possible to carry out a major overhaul, which cost about 5 000 rubles. As the report stated: "As the time for the start of classes approached, the work took on a particularly feverish character: they worked even at night by candlelight... The work was highlighted by the energy of nun Agnia and her closest assistant nun Olympiada". The rector of the Alt-Greenwald St. Nicholas Church, Archpriest Konstantin Yakovitsky (1822–1905) took an active part in the organization of the convent (Rizhskie 1907, 163).

The work of the Monastery of Illukst in the creation of a Religious School

It is important to note that only towards the end of Abbess Agnia being in the office the monastery acquired a stable position and matched the category of a regular 3rd class, but it was not rich. The monastery received an annual allowance from the treasury in the amount of 2 168 rubles 20 kopecks. The monastery had only one stone church. About the monastic property it was reported that the amount of land was 133 tithes (according to the Old Russian state system), the conversion according to the modern Metric system is 1.453 km³ or 145.3 hectares. The amount of property was unknown, but there were hayfields, land with forests and with swamps. The last ones were rented out, but, as noted in the document, “everything was processed with our own means”. The number of nuns of the monastery was not numerous: 1 abbess, 10 nuns and 34 novices.

Regarding the Religious School, its activities gradually became stronger. The Religious School accepted girls aged from 9 to 11 from families of clergy, as well as laity, not only Orthodox, but also from other denominations (Old Believers and Lutherans). The maintenance of the pupils was carried out both for payment and at public expense for orphans. In terms of payment, the Religious School was divided into several categories: students with full board, with half board, and visiting students. The payment was made in six months and not refunded.

Abbess Agnia diligently fulfilled the duties assigned to her. She actively took part in the educational process of the school, teaching not only French as an official subject, but also other ones. The abbess paid great attention to instilling in her students Orthodox piety, consciousness of duty, love of work, accuracy, politeness and delicacy in dealing with others. As one of her colleagues wrote: “Her pupils have dispersed to all corners of the Baltic region, and probably will not forget her lessons and instructions, trying in their lives and activities to justify the work of their mentor” (Rizhskie 1906, 836).

The abbess received great support personally from the Chief Prosecutor of the Holy Synod, Konstantin Petrovich Pobedonostsev (1827–1907). After her appointment, she traveled to St. Petersburg, where she had the opportunity to introduce herself to the influential dignitary. In a letter dated by 1881, Abbess Agnia thanked the chief prosecutor for financial support in the amount of 3 000 rubles from Medyntsevsky fund. The fund became known for the history of its owner. In 1870, a Moscow merchant's wife, hereditary and honorary citizen of Moscow, Praskovya Ilyinichna Medyntseva (born Lazareva, 1822–?) was placed under guardianship at the request of her husband and son “due to drunken behavior and wasteful life”. It can be assumed that in the future the money from the capital in the amount of over 300 000 rubles were donated to social and church projects. Except the Illukst Monastery, an amount of 3 000 rubles was also sent for the establishment of the Holy Trinity Paraskeva Toplovsky convent in the Tauride Governorate. The famous lawyer Anatolij Fedorovich Koni also mentioned in his memoirs the sensational case of the merchant's wife P. I. Medyntseva (Koni 1956, 864-872).

As to the Illukst Monastery, in addition to financial assistance, the high authorities from St. Petersburg provided Abbess Agnia with all kinds of support. For example, the conflict against the “harmful activities” of Priest Khariton Gerbachevsky (1822–1896) from Jacobstadt against the abbess was solved in favor of the Illukst monastery. The abbess's work was also noticed and appreciated in St. Petersburg; in the same year, the Empress donated portraits in a gilded frame to the women's school. Abbess Agnia thanked the assistant of K. P. Pobedonostsev for the portrait of the Empress for the Religious School and for sending 200 rubles from the merchant Ignatiev for “the needs with a request for prayer and church remembrance for his family” (LNA LVVA, 4754. f., 1. apr., 181. l., 52. lp.).

During the period of control of the Riga Diocese by Archbishop Arseny (Bryantsev, 1839–1914), the monastery and the Religious School were more actively supported. In 1887, a bishop's scholarship was established for poor students of the Religious School. And starting from 1889, the Illukst Religious School began to graduate 60 teachers of primary city schools (Piļka 2022, 90). The ruling bishops did a lot for the Illukst monastery. Priest Vladimir Pliss wrote that the monastery church was poor in appearance and looked more like a house of prayer. There was no dome over the temple, and the rickety wooden bell tower gave the impression of squalor and extreme poverty, especially against the backdrop of the nearby stone Jesuit Catholic Cathedral (Kaminska 2006, 171, 174). Thanks to government support, the welfare of the Riga Diocese also grew. At the request of Archbishop Arseny (Bryantsev), the Holy Synod from St. Petersburg also allocated funds from the treasury for the needs of the Illukst Monastery (Visokopreosveshennishii 1897, 194).

By 1903, the Religious School of Illukst received full rights as an educational institution from the Holy Synod. While inspecting parish schools, Bishop Agafangel of Riga (Preobrazhensky, 1854–1928) traditionally visited the Illukst Religious School. In the presence of teachers, the Bishop examined the students in all subjects, as reported in the Riga Diocesan newspaper (“Rizhskie Eparhialnye Vedomosti”) (Obozrenie 1904, 356-357). The Bishop carefully examined the economic part and was interested in the maintenance of the school buildings and library. More than half a century had passed since the liquidation of the Union, and 271 Orthodox Christians already lived in the town of Illukst. Nevertheless, as Priest Vladimir Pliss wrote, the acquisition of “places for church buildings caused a lot of trouble and sometimes grief” for the ruling bishop (Visokopreosveshennishii 1897, 180-181).

By the beginning of the 20th century, the welfare of the Monastery and the Religious School of Illukst had noticeably strengthened. The school had 102 students, which made it possible to open a 7th (additional, but optional) pedagogical class (Gavrilin 2014, 327-328). Until 1905, the School and Monastery were managed by Abbess Agnia (Shtal). Under her leadership, the Monastery and the Religious School developed and expanded. Two stone buildings were erected for the Diocesan Religious School, and several wooden houses for teachers were built. But on October 27, 1905, the monastery bell announced the sudden death of the abbess. In November, nun Eugenia (Postovskaya), the treasurer of the Riga Holy Trinity Monastery of Sergius

was appointed to replace the deceased abbess of the Monastery of Illukst (Gavrilin 2014, 42).

Abbess Eugenia (Postovskaya)

The future abbess Eugenia Postovskaya was born in Moscow in 1864 on March 10 in the family of Zakhar Konstantinovich and Maria Alexandrovna Postovsky (LNA LVVA, 7469. f., 1. apr., 1096. l., 160. lp.). Zakhar Konstantinovich came from Smolensk nobles. Eugenia studied in St. Petersburg at the Smolny Institute in the Nikolaevskaya noble part of the Institute and received the title of home teacher. However, she was forced to leave her last year for health reasons. After returning to Riga, Eugenia began to help the Mansurov sisters – Catherine (Schiema Abbess Sergiya, 1861–1926) and Natalya (Nun Joanna, 1868–1934), the future founders of the Riga Holy Trinity Sergius Convent. Eugenia was engaged in educational activities. She taught at a public Russian-language Sunday School for poor women, and also selflessly provided the apartment of her father general for pedagogical meetings. The girl not only supervised the “pedagogical process at school”, but also delved into the work of the candle workshop of the Riga community, and also performed the troublesome work of the monastery economist and treasurer (Demina 1999, 196).

By the age of thirty, Eugenia had already confirmed her decision to become a nun. She went to the Holy Trinity Sergius Lavra to her confessor, Archimandrite Pavel (Glebov, 1827–1904). In 1894, on June 26, with the blessing of the Bishop, the governor of the Lavra, Father Pavel clothed her in the Rasophorus, and in the summer of the same year, with the blessing of her confessor, she entered the Riga community and began to fulfill the obedience of treasurer. In 1905, nun Eugenia was appointed to the position of abbess of the Illukst Nativity of the Virgin Mary Monastery and head of the Diocesan Women's Religious School (LNA LVVA, 7469. f., 1. apr., 1100. l., 172. lp.).

Abbess Eugenia continued the work of her predecessor. The monastery was repeatedly mentioned in the Riga Diocesan newspaper in connection with issues of education. After the Riga Diocesan Council in 1905, the clergy tried to improve the teaching process in Orthodox schools, actively attracting female teachers who graduated from the Religious School of Illukst. It is important to note the religious state of society in the Baltic provinces after the Law on Tolerance of Faith in 1905, which was difficult and had certain problems. There were the following lines from the reports of the clergy:

- pastors from Estonians and Latvians inspired parishioners that their faith was national; and deviation from Lutheranism to Orthodoxy was a betrayal of one's nationality;
- Catholic priests showed great hostility, especially in the parishes of the Selburg deanery, where the Catholic majority predominated; this began to manifest itself noticeably in Polish Catholic propaganda after the adoption of the Law;
- the Old Believer communities belonged to Fedoseevtsy non-priestless group, but relations developed peacefully and believers were not involved in proselytism;

– the communities of the Herrnhuter brothers among the Estonians remained in a strong position, the Evangelical society pursued the goals of Germanization.

Thus, the tasks of Orthodox education in the Riga Diocese remained relevant and were under the close attention of the ruling Bishops. After the December Diocesan Congress of the Clergy in 1908, an article was published that examined the most important steps to strengthen parishioners in the faith through church singing. The Congress decided to petition the Diocesan leadership with a proposal to take a more serious approach to the problem of church singing, including the Diocesan Religious School of Illukst, where teachers were trained for parish and auxiliary schools (Meri 1908, 847).

The educational process, teachers, students and way of life of the Religious School

At that time, the Illukst Religious School was an educational institution with an established order. The Religious School was headed by Abbess Eugeniya. The chairman of the council was the Archpriest of the Riga Cathedral of the Nativity of Christ, Vladimir Pliss. The Priest had an academic theological education and performed his obedience at the Religious School free of charge. He only charged for travel expenses from Riga to Illukst (Otchet 1904, 380). The Priest Vasily Markov (1877–1966) served as inspector; he also had a theological education (he completed a course at the St. Petersburg Theological Academy). The teaching corporation included both priests and teachers. Riga City dean Archpriest Nikolai Tikhomirov (1863–1932) became a member of the council from the clergy. There were ten teachers at the Religious School, the team was headed by the Senior teacher – A. V. Mirolyubova. The staff also included two teachers: M. P. Sponarovskaya and M. I. Leman. The entire economic part was led by the housekeeper – the treasurer of the monastery of Illukst, Nun Olympiada, who performed her duties free of charge since 1903. Medical assistance was provided by Doctor, State Councilor A. V. Jonas, he had been in office since the end of the 19th century with an annual salary of 100 rubles, and he was helped by the infirmary matron, sister of mercy O. A. Pavlovskaya (Adres 1913, 116). In addition to the above-mentioned persons, 15 nuns of the monastery of Illukst served for hire, with an annual salary of 80 rubles, they worked as employees at the hospital, in the bedrooms, in the dining room, with the teachers, in the kitchen, in the classrooms, in the laundry and so on, some of them were also in charge of linen and clothing (Otchet 1904, 387).

The Religious School program was standard. The pupils studied arithmetic, general civil history, ancient history, geography, theory of literature, history of Russian literature, pedagogy. The languages studied were Russian, German, French, and Church Slavonic. At this time, a missionary priest, Archpriest Georgy Zalazinsky (1875–1930), served as rector of the monastery. He was appointed inspector of classes at the Religious School with the right to teach the Law of God, and later Russian literature and didactics (LNA LVVA, 4754. f., 2. apr., 219. l., 12.-13. lp.). Lessons on the Law of God were mandatory, and much attention was paid to handicrafts – three

hours daily. The girls received a good education and after graduation had the right to work as home teachers, and could also work in the teaching field in schools. In 1909, under Abbess Eugenia, the school was transformed from a 6-grade school into a 7-grade school with all the rights of a gymnasium, and graduates received pedagogical education (Saharov 1939, 54).

From statistical data for 1913 it is known that at the Diocesan Women's Religious School there were 163 students and 149 boarders (on a boarding basis), 500 lunches were prepared for them. The children's hospital had 14 beds (LNA LVVA, 4754. f., 2., apr., 230. l., 173. lp). The monastery expanded, and a year later, according to a special project, a two-story building and a house church in honor of Protection of the Holy Mother of God were built. But it was not possible to consecrate the temple, since the First World War began.

The life of the students of the Religious School was so rich in the educational process that at the end of the school year, Abbess Eugenia organized an incentive for the students – pilgrimages to shrines. It is known that before the First World War there was a big trip to Mitava (modern Jelgava), from where the students went in procession to the Transfiguration Hermitage (Palomnichestvo 1914, 365-366).

Conclusions

Summarizing all of the above, it should be stated that by 1914 the Missionary Council was actively working in the Riga Diocese, as well as one of its branches in the Selburg deanery. A large role in it was given to the Monastery of Illukst and the Diocesan Women's Religious School, which had been an educational center for more than a quarter of a century in the former "Uniate side." The abbesses – Abbess Agnia (Shtal) and Abbess Eugenia (Postovskaya) were educated nuns of their time. The abbesses-educators cared not only about the improvement of the entrusted monastery, but also about its spiritual growth. The life of the clergy in the province was not rich and did not differ much from that of the peasants. Along with the villagers, they tilled the land and harvested crops. Therefore, the Religious School of Illukst provided an opportunity to receive education for orphans and girls from the Orthodox clergy, as well as those from other classes and denominations (Old Believers or Lutherans). From 1899 to 1915, 16 annual enrollments of students were carried out; during this period, more than 560 students completed the full course. Many of them began teaching at the Religious School of Illukst, as well as in the parish Orthodox Religious Schools of the Riga Diocese. It is impossible to talk about the complete openness and universality of the educational institution, since the Religious School remained semi-closed. The missionary and educational project, in which the Illukst Monastery and the Diocesan Religious School participated, contributed to the education of a new generation of Orthodox women who were supposed to ennoble provincial society. Graduates of the Illukst Religious School not only weakened "prejudices and vices" with their education, but also became active assistants to the church clergy of the Riga Diocese.

References

- Adres – Kalendar Kurlandskoi gubernii* (1913) Lichnyi sostav pravitelstvennikov prisutstvennikov mest i obshestvennikov uchrezdenii [Red. N.M. Stepanov, alfavitnii ukazatel k kalendaru sost. A.E. Malmgren]. Moskva, s. 116.
- Visokopreosvashenneishii Arsenii (Brancev), arhiepiskop Rizhskii i Mitavskii i desatiletie upravlenie ego Rizhskoi eparhiei (1897) *Istoriko-statisticheskoe issledovanie* [Sost. Arhimandrit Ioakim, svashennik Vladimir Pliss]. Riga: tipo-litogr. L. Blankenshteina, s. 180-181, 192-194.
- Demina, H. (1993) *Rizhskii Sv. Troice-Sergievskaia zenskii monastyr*. Riga: izd-vo Pētergailis, s. 22-25, 155, 196, 214, 360, 362.
- Gavrilin, A. (1999) *Ocherki istorii Rizhskoi eparhii. 19 vek*. Riga: Filokaliia, s. 55-56.
- Gavrilin, A. (2014) Illukstskii v chest Rozdestva Presvatoi Bogorodici monastir. *Pravoslavnaia enciklopediia. T. 22*. Moskva: *Pravoslavnaia enciklopediia*, s. 327–328.
- Gavrilin, A. (2014) Pravoslavnye prihodi na territorii Kurlandskoi gubernii. *Pravoslavie v Baltii*, Nr. 2 (11). Rīga: Filokaliia, s. 42, 49, 50.
- Kaminska, R., Bistere, A. (2006) *Sakrālās arhitektūras un mākslas mantojums Daugavpils rajonā*. Rīga: Neputns, 171., 174. lpp.
- Koni, A. (1956) *Izbrannye proizvedeniia*. Moskva: “Uridicheskaiia literatura”, s. 864-872.
- Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (hereafter – LNA LVVA): LNA LVVA, 232. f. (Metrichekie knigi pravoslavnykh prihodov Latviji, 1700–1993) 2. apr., 66. l.
- LNA LVVA, 2728. f. (Dokumenti cerkovnykh uzhrezhdenii Latviji, 1562–1970) 2. apr., 267. l.
- LNA LVVA, 4754. f. (Liflandskaia duhovnaia konsistoriia, 1746–1917) 1. apr., 181., 332. l.; 2. apr., 219., 230. l.
- LNA LVVA, 7469. f. (Sinod Latvijskoi pravoslavnoi cerkvi, 1903–1959) 1. apr., 1096., 1100. l.
- Meri, ukazannye S,ezdom k ograzdeniu Pravoslaviia ot inoveriia i bezverii (1908) *Rizhskie Eparhialnye Vedomosti*, dekabr, s. 847.
- Obozrenie prihodskih shkol eparhii episkopom Rizhskim Agafangelom (1904) *Rizhskie Eparhialnye Vedomosti*, Nr. 9. 1 maia [Otdel neof.], s. 356-357.
- Oranovskii, A. (1890) *Kurlandskaia guberniia* [Illukstskii Rozdestvo-Bogoroditskii monastir]. Sankt-Peterburg, Nr. 409, s. 219.
- Otchet o sostoanii Illukstskogo duhovnogo (s pravami eparhialnykh) uchilisha v vospitatelnom otnoshenii za 1902–1903 uchebnyi god (1904) *Rizhskie Eparhialnye Vedomosti*, Nr. 10. 15 maia, s. 380, 387.
- Otchet o sostoyanii Rizhskoi eparhii za 1914 g. (2016) *Pravoslavie v Baltii*, Nr. 4 (13). Rīga: Filokaliia s. 164-165.
- Palomnichestvo v Spaso-Preobrazhenskyu pustin (1914) *Rizhskie Eparhialnye Vedomosti*, s. 365-366.
- Piļka, A. (2022) *Ilūkste Augškurzemes metropole*. Ilūkste: Ilūkstes novada pašvaldības, 89.-91. lpp.

- Plenne, V. Fr. (2018) Uniāti Latvijas teritorijā 17.-19. gadsimtā. *Latvijas Arhīvi*. Nr. 1. Rīga: Latvijas Valsts vēstures arhīvs, 74.-75. lpp.
- Putniņa, M. (2018) *Sakrālās arhitektūras un mākslas mantojums vēsturiskajos Auzkraukles un Jēkabpils rajonos*. Rīga: Neputns, 366. lpp.
- Rizhskie Eparhialnye Vedomosti* (1896), s. 129-134.
- Rizhskie Eparhialnye Vedomosti* (1906), Nr. 20. 15.10, s. 834.
- Rizhskie Eparhialnye Vedomosti* (1907), s. 163.
- Rizhskii Kafedralnyi sobor Rozhdestva Hristova* (2006) Rīga: Sinod LPC, s. 7-8.
- Romanchuk, A. (2015) *Mitropolit Iosif (Semashko): ocerk zizni u cerkovno-obchesvennoi*. Moskva-Minsk: izdanie Obchestva lubitelei cerkovnoi istorii, s. 209.
- Saharov, S. (1939) *Pravoslavnye cerkvi v Latgalii*. Daugavpils: autora izdevumss. 54,
- Strods, H. (2011) *Sēlija senāk un tagad*. Rīga: Jumava, 93. lpp.

Arnis Slobožanins

**Operācija “Viltus liecinieks”:
Jezupa Kindzuļa lūgums Rainim 1912. gadā rakstītajā vēstulē**

Atslēgas vārdi: Rainis, kooperācija, cenzūra, Vilis Siliņš, Jezups Kindzuļš, liecinieks, konspirācija

Kopsavilkums

Latgaliešu publicists un nākamais Latvijas Satversmes sapulces loceklis Jezups Kindzuļš (1883–1941), esot Latgalē, 1912. gada 25. jūlijā nosūtīja vēstuli Rainim, kurš tobrīd atradās emigrācijā Šveicē. Vēstulē J. Kindzuļš lūdz Raini atrast viltus liecinieku kādā tiesvedības procesā, kurā bija iesaistīts Raiņa draugs, Latvijas kooperācijas kustības pamatlicējs Vilis Siliņš (1874–1935). Lai popularizētu kooperācijas idejas Latvijā, 1912. gadā V. Siliņš izdeva H. Millera grāmatu “Šķiru cīņas teorija un neitralitātes princips patērētāju kooperācijā”. Domājams, grāmatas autors, tās sociālistiska rakstura saturs vai pats V. Siliņš kādam nepatika un tika ziņots varas iestādēm. Lieta nonāca tiesā, V. Siliņam draudēja reāls cietumsods. J. Kindzuļš lūdza, lai kāds emigrācijā esošs latvietis, kurš neplāno atgriezties dzimtenē, atsūta vēstuli, kur melotu, ka ir grāmatas tulkotājs. Šo vēstuli kā pierādījumu V. Siliņš ar advokātu starpniecību iesniegtu tiesā ar cerību uz lietas izbeigšanu vai tikt attaisnotam. Viltus vainīgais tad tiktu notiesāts, bet, tā kā atrastos citā valstī, nekādu reālu sodu nevarētu saņemt. Veiktais pētījums papildina datus par politiskajiem, juridiskajiem procesiem un cenzūru Krievijas impērijā 1912. gadā, kā arī atspoguļo Latgales sabiedrisko darbinieku, nākotnes Latvijas valsts “arhitektu”, konspiratīvo darbību Krievijas impērijas un cara valdības apstākļos.

Operation “False Witness”: Jezups Kindzuļš’ request to Rainis in a letter written in 1912

Key words: Rainis, cooperation, censorship, Vilis Siliņš, Jezups Kindzuļš, witness, conspiracy

Summary

On July 25, 1912, the Latgalian publicist and future member of the Latvian Constitutional Assembly, Jezups Kindzuļš (1883–1941), while in Latgale, sent a letter to Jānis Pliekšāns – Rainis (1865–1929), who at that time was in exile in Switzerland. In the letter, Kindzuļš asked Rainis to find a false witness in a legal proceeding involving Rainis’ friend, Vilis Siliņš (1874–1935), the founder of the Latvian cooperation movement. Siliņš was certain to be awarded prison sentence for publishing

H. Miller's book "The Theory of Conflict of Differences and the Principle of Neutrality in Consumer Cooperation" in Latvian. The research uses the method of scientific archaeography, the method of historical synthesis, and the method of linguistic interpretation. The research adds to the knowledge of political, legal processes and censorship in the Russian Empire in 1912, as well as reflects the conspiratorial activity of public figures of Latgale, the "architects" of the future Latvian state, under the conditions of the Russian Empire and the tsar's government. The study fits into the category of Latgale local history research. The publication and analysis of a previously unpublished and unknown source indicates the novelty of the study.

Ievads

1912. gada 25. jūlijā latgaliešu publicists un nākamais Latvijas Satversmes sapulces loceklis Jezups Kindzuļš (1883–1941) nosūtīja vēstuli Rainim, kurš tobrīd atradās emigrācijā Šveicē. Vēstulē J. Kindzuļš lūdz Raini atrast viltus liecinieku kādā tiesvedībā, kurā bija iesaistīts Raiņa draugs, Latvijas kooperācijas kustības¹ pamatlicējs Vilis Siliņš (1874–1935). V. Siliņam draudēja nepatikšanas par vācu kooperatora H. Millera grāmatas "Šķiru cīņas teorija un neitralitātes princips patērētāju kooperācijā" izdošanu latviešu valodā. (Paeglis 1987, 142)

Pētījumā izmantota zinātniskās arheogrāfijas metode, vēsturiskās sintēzes metode un lingvistiskās interpretācijas metode. Pētījums papildina materiālu par politiskajiem, juridiskajiem procesiem un cenzūru Krievijas impērijā 1912. gadā, kā arī atspoguļo Latgales sabiedrisko darbinieku, nākotnes Latvijas valsts "arhitektu", konspiratīvo darbību Krievijas impērijas un cara valdības apstākļos. Pētījums iederas Latgales lokālās vēstures pētniecības kategorijā. Iepriekš nepublicēta un nezināma avota publikācija un analīze liecina par pētījuma novitāti reģiona vēstures izpētē.

Avoti un literatūra

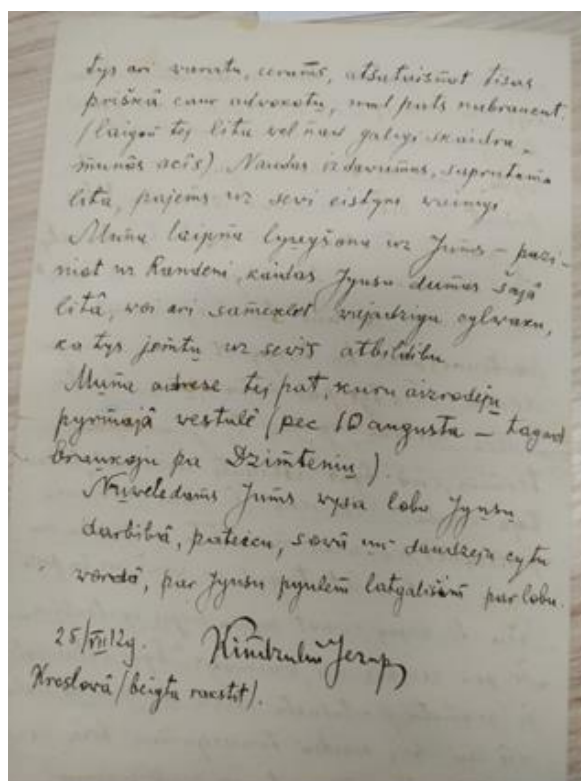
V. Siliņa "glābšanas plāns" izklāstīts vēstulē, ko rakstījis tolaik 29 gadus vecais J. Kindzuļš. Vēstules oriģināls atrodas Rīgas Rakstniecības un mūzikas muzeja krājumā. Kolekcijas nosaukums – "Rainis", materiāla veids – korespondence: Raiņa apkopotie materiāli vāciņos ar uzrakstu "Latgale" – Latgales inteliģentu (V. Rubuļa, J. Kindzuļa, Fr. Kempa) vēstules un 5 laikrakstu izgriezumī. (RRMM, Rai K304/1-17)

Vēstule sāka rakstīt Hoftenbergā², noslēgta Krāslavā. Rakstīts ar melnu tinti uz četrām lapām, lapu izmērs 21.5 x 13.5 cm. Vēstules ievadā J. Kindzuļš min vispārējo rakstniecības stāvokli Latgalē, noslēgumā pievēršas V. Siliņa problēmām ar likumu. Teksta fragmentam izlabotas acīmredzamas pārrakstīšanās kļūdas un citi teksta defekti. Vēstules teksts daļēji pielāgots mūsdienu latgaliešu ortogrāfijai, saglabāts autora rakstības stils, interpunkcijas un valodas lietojuma īpatnības. Vēstules beigās ir autora paraksts, kas ir identisks Satversmes sapulces sēžu locekļu 1921. gadā reģistrācijas lapās atrodamajam J. Kindzuļa parakstam (1.–2. att.). 1912. gadā publicēti divi vācu

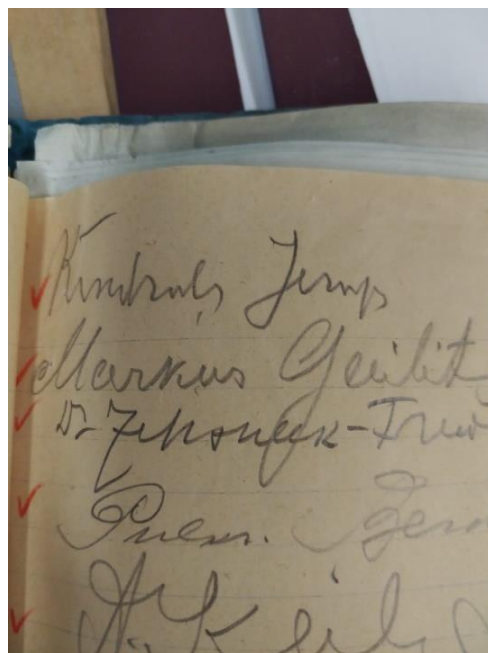
¹ Kooperācija – cilvēku saimnieciskā kopdarbība. Kooperācijas galvenais mērķis ir dažādi saimnieciskie labumi, ko no līdzdarbošanās kooperatīvā iegūst katrs kooperatīva biedrs, izmantojot kooperatīva sniegtos pakalpojumus un kopīgiem spēkiem sagādātās iespējas.

² Tagadējais Kraujas ciemats pie Daugavpils.

ekonomista H. Millera darbi; viens no tiem – "Šķiru cīņas teorija un neitralitātes princips patērētāju kooperācijas kustībā", kas veltīts Šveices kooperatīvajai kustībai, tika izdots vairākās Reitumeiropas tautu valodās.

1. att. J. Kindzuļa vēstules fragments, 1912.
(RRMM, Rai K304/1-17, 8 lpp). Foto: A. Slobožanins, 2024.

2. att. J. Kindzuļa paraksts Satversmes sapulces sēžu reģistrācijas grāmatā, 1921.
(LNA LVVM, 5486. f., 1 apr 98 l., 73 lp). Foto: A. Slobožanins, 2024.

Autors, kā atzīmēts viņa 1912. gada februārī uzrakstītajā priekšvārdā latviešu izdevumam, uzskata, ka kooperatīvā kustība ir viens no tiem lielajiem spēkiem, kas tuvina saimniecisko dzīvi sociālismam, tai ir jāaizstāv vispārīgas, nevis šķiru intereses; sociālistiskā iekārta izveidojama mierīgā ceļā ar kooperācijas palīdzību, kooperācija bez varas darbiem pazudina kapitālismu (Paeglis 1987, 142).

Pētījumā izmantota publicista Fr. Krengēļa 1926. gada publikācija preses izdevumā "Kopdarbība", kurā atrodamas ziņas par V. Siliņa biogrāfiju, uzskatiem un kooperatora darbību.

Politiskā situācija Latgalē avota tapšanas laikā

Pēc 1905. gada revolūcijas Krievijas impērijā bija sākušās liberālas politiskas pārmaiņas, tomēr, lai saglabātu kontroli pār politiskajiem procesiem, cara valdība vērsās pret katru, kurš pauda varai nevēlamas idejas. Latgalē turpinājās nacionālā atmoda, tika atcelts latīņu drukas aizliegums un atļauts latviski un latgaliski izdot grāmatas un avīzes. Taču izdevumu saturs tika kontrolēts: ja radās aizdomas, ka nodrukāts kas pretvalstisks, izdevējam draudēja nepatīkšanas no cenzora, tiesvedība un pat ieslodzījums (Bukšs 1976, 317).

Tā notika ar 1905. gada Krievijas revolūcijas dalībnieku, grāmatu izdevēju un politiķi V. Siliņu. Lai popularizētu kooperācijas idejas Latvijā, 1912. gadā V. Siliņš izdeva H. Millera darbu "Šķiru cīņas teorija un neitralitātes princips patērētāju kooperācijā". Domājams, grāmatas autors, tās sociālistiska rakstura saturs vai pats V. Siliņš kādam nepatika, tika ziņots varas iestādēm. Lieta nonāca tiesā, un V. Siliņam draudēja reāls cietumsods.

Konspiratoru "mikrotīkls": V. Siliņš – J. Kindzuļš – Rainis

Lai izklātu no draudošajām nepatīkšanām un varētu "piemānīt" Krievijas impērijas tiesu, panākt attaisnošanu vai lietas izbeigšanu, J. Kindzuļš lūdza palīdzību V. Siliņa draugam Rainim; par Raiņa un V. Siliņa draudzību liecina Raiņa atmiņu pieraksti, V. Siliņš esot pavadījis Raini emigrācijā uz Šveici 1906. gada 1. janvārī no Grīvas Kalkūnu dzelzceļa stacijas (Cīrule 2020). Savukārt 1912. gada 2. jūnijā, aptuveni mēnesi pirms pētījumā analizētās vēstules saņemšanas, savā dienasgrāmatā Rainis apraksta sapnī redzēto – V. Siliņš kautrēdamies sniedzis Rainim ābolu ar sīkiem iepuvumiem (Rainis 1966, 536). Jāpiebilst, ka pēc Pirmā pasaules kara V. Siliņš no Raiņa nopirka Randenes muižu.

Vēstules fragments: V. Siliņa "glābšanas" plāns

Vēstules ievadā J. Kindzuļš atgādina Rainim par V. Siliņa nepatīkšanām, kas radušās sakarā ar H. Millera grāmatas izdošanu: "[..] Jums, ceru byus zynoms kaida nalaime apdraud W. S. par gruomotys izdūšonu, kuru konfiscēja – redzīs nūsaukums: "Patērētāju bīdreibas un šķiru cīņa". Kai izdevējam jam daīs par šū atbildēt. Tulkuotuojus kungs S. nagrib īpeit šamā darīšonā. Jo nabyutu cytaidas izejas, daīs atbildēt pošam. Tīsa, cerams, attaisnuos, bet napateikama pošā pa sevim 2 – 3 – 4 godu volkuošonu pa tīsom. Tei moksoj daudz veseleibas un nervu. Kai zynat S. un bez tuo

navar pasateikt ar sevišķu veseleibu, jo nervas viņam stipri sabūjuotas. Bet var gadētīs, ka pat naattaisnuos un var nūtišot uz puora mienešim tupēšonas. (RRMM, Rai K304/1-17)" Tālāk J. Kindzuļs piedāvā meklēt izeju no situācijas, lai pasargātu Raiņa draugu V. Siliņu: "Kai vīnā, tai ūtrā gadiejumā byutu vielejams atrast kaidu cytu izeju, lai taidš īvāruojams struodnīks arī tuoļuok spātu struoduot cytim par lobu. Cik zynoms pa krīvu lykumim par mineitū gruomotu tīsas priķšā atbild tulkuotuojs voi autors, ja teik izdūts viņu vuords. Voj jius navarātu nu latvīšu emigracejas vyda sameklēt taidu kungu, kurš varātu pajemt šū lītu uz sovas atbildības? Tys varātu teikt, ka viņš ir tys tulkuotuojs. Bez šaubom nu tuo kunga puses tys byutu lels nūpalns, jo caur tū kungs S. varātu bez puortraukšonys turpynuot sovu sekmeigu dorbu. Tik tys caur nūžāluojumu byutu juodora dreīžuok, jo jau tyvojās pādejīs termiņš, kod byus atļauts aizruodēt tulkuotuoja vuordu. Uz reizi S. nikai navarēja puorlīcynuot, ka viņš nūkrateitu atbildeibu nu sova kokla, bet tagad arī viņš uz tū pusi. Taču te vajag īvāruot cytus uorejus apstuokļus... (RRMM, Rai K304/1-17)" J. Kindzuļs izsaka optimistisku prognozi: "Ir gon cerības, ka "Vaineigais" byus attaisnots, jo gruomota puortulkuota poļu volūdā un bez kaidim traucējumim teik izplateita. Kas pajemtu uz sevi vainu, tys ar varātu, cerams, attaisnuot tīsys priķšā caur advokatu, pats nabraucūt, lai gon tei līta vel nav galeigi skaidra munuos acīs. Naudas izdavumus, saprūtama līta, pajems uz sevi eistais vaineigais. Munu laipnū lyugšonu uz jums paziņuoit uz Randeni, kaidas jiusu dūmas šajā lītā, voj ari sameklēt vajadzeigu cylvāku, ka tys jemtu uz sevis atbildeibu. [..]" (RRMM, Rai K304/1-17)

Secinājumi

Konspiratoru plāns bija samērā vienkāršs: kāds emigrācijā esošs latvietis, kurš neplāno atgriezties dzimtenē, atsūtītu vēstuli, kur melotu, ka ir grāmatas tulkotājs. Šo vēstuli kā pierādījumu V. Siliņš ar advokātu starpniecību iesniegtu tiesā ar cerību uz lietas izbeigšanu vai attaisnošanu. Viltus vainīgais tiktu notiesāts, bet, tā kā atrastos citā valstī, reālu sodu nevarētu saņemt. Šādu primitīvu konspirāciju tiesa varēja nojaust, taču impērijas tiesnešiem diez vai šāds V. Siliņa pārkāpums šķita pietiekami nopietns; psiholoģiski vieglāk bija attaisnot šādu likuma pārkāpēju. Iespējams, uz to paļāvās konspiratori.

Domājams, J. Kindzuļs, V. Siliņš un Rainis bija labi pazīstami. No vēstules izriet, ka ideja par "viltus vainīgo" nenāk no paša V. Siliņa, bet, iespējams, no J. Kindzuļa vai kāda cita, nezināma cilvēka, kurš izdomājis, kā atrisināt V. Siliņa problēmas. V. Siliņš sākumā nav ar sajūsmu uzņēmis šādu ieceri, bet beigās piekritis, ka J. Kindzuļs rakstītu lūgumu Rainim. Konspiratori bija nodrošinājušies pret gadījumu, ja vēstule tiktu varas iestāžu rokās – vēstulē nav minēts V. Siliņa vārds, tikai iniciāļi; arī grāmatas nosaukums, iespējams, apzināti nav norādīts precīzi. J. Kindzuļs uzņēmis šo vēstuli sūtīt pats, uzskatot, ka būs mazāks risks, ka to kāds pārbaudīs.

Veicot pētījumu, nav atrasts neviens vēstures avots, ka V. Siliņš būtu notiesāts vai saņēmis kādu citu sodu. V. Siliņa biogrāfijā ir norādīta grāmatas izdošana, bet problēmas ar likumu tās sakarā nav pieminētas. Nav apstiprinājuma, ka Rainis būtu atradis kādu "viltus vainīgo" un tā ietekmēts tiesas spriedums. Iespējams, minētās

tiesvedības lietas materiāli glabājas Minskas (Baltkrievijā) vai kādā Krievijas arhīvā. Tā kā vēstule bija veiksmīgi nonākusi pie Raiņa, maz ticams, ka kāds to būtu iepriekš atvēris un pārbaudījis. Secināms, ka Rainis labi pārvaldījis latgaliešu valodu, un tā ir bijusi vispārpieņemta prakse pārnovadu latviešiem sarakstīties savā izloksnē, nav bijušas grūtības saprast vienu otru. Vēstulē uzmanību piesaista nekonsekventi lietota latgaliešu ortogrāfija, piemēram, "nervas viņam stipri sabūjuotas" (nervi stipri sabojāti). Pētījumā pieminētie konspiratori ir ievērojamas politiskas personības, Rainis un J. Kindzuļš – Latvijas Satversmes sapulces locekļi (Jēkabsons, Ščerbinskis 2006, 75), V. Siliņš – Latvijas pagaidu nacionālās padomes loceklis.

Avotu un literatūras saraksts

Rīgas Rakstniecības un mūzikas muzejs. RRMM, Rai K304/1-17

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (LNA LVVA), 5486. f. (Satversmes sapulce), 1. apr., 98. l., 73. lp.

Bukšs, M. (1976) *Latgaļu atmūda*. Minhene: Latgaļu izdevniecība. 317 lpp.

Cīrule, A. Rainis un vilcieni. *Memoriālo muzeju apvienība*. <https://memorialiemuzeji.lv/digital-exhibitions/rainis-un-vilcieni/> (03.04.2024)

Krengelis, Fr. (1926) Viļa Siliņa kooperatīvās darbības jubileja. *Kopdarbība*. Nr. 9: 1 lpp

Jēkabsons, Ē., Ščerbinskis, V. (sast.) (2006) *Latgaliešu politiķi un politiskās partijas neatkarīgajā Latvijā*. Rīga: Jumava. 75.–77. lpp.

Kooperācija. *Latvijas Zemkopības ministrija*. <https://www.zm.gov.lv/lv/kooperacija> (03.04.2024)

Paeglis, J. (1987) *Sabiedriski politiskā grāmata latviešu valodā 1900–1917*. Rīga: Zinātne. 142 lpp.

Rainis. (1966) *Dienasgrāmatas un piezīmes*. Kopoti raksti. 24. sējums. Rīga: Zinātne, 536 lpp.

Soms, H. (red.) Jāzeps Kindzulis (Jezups Kindzuļš). *Latgales dati*. <https://latgalesdati.du.lv/persona/197> (03.04.2024)

Soms, H. (red.) Vilis Siliņš. *Latgales dati*. <https://latgalesdati.du.lv/persona/715> (06.04.2024)

Soms, H. (red.) Jānis Pliekšāns. *Latgales dati*. <https://latgalesdati.du.lv/persona/4317> (06.04.2024)

Kaspars Strods

Noziedzība Latgalē (20. gadsimta 20. gadi): Romanova-Karpova bandas piemērs

Atslēgas vārdi: noziedzība, Romanova-Karpova banda, policija, slepkavības, korupcija, Latgale

Kopsavilkums

Neatkarības kara laikā (1918–1920) un pēc tā noslēguma Latvijā aktualizējās iekšējās drošības jautājumi. Militāro konfliktu iespaidā strauji pieauga dažādi noziegumi – laupīšanas, slepkavības, zādzības u. c. Īpašu problēmu radīja pierobežas josla, kurā nereti darbojās gan individuāli noziedznieki, gan kriminālas bandas. Atsevišķos gadījumos starp drošības struktūru darbiniekiem un likumpārkāpējiem notika bruņotas sadursmes. Viena no šādām epizodēm 1920. gada rudenī risinājās Latvijas-Lietuvas pierobežā, netālu no Ilūkstes, kad t. s. Romanova-Karpova bandas un kārtībsargu sadursmes rezultātā gāja bojā divi cilvēki. Bandas darbība rada priekšstatu par augstu noziedzības līmeni un sarežģītu civilās drošības situāciju Latvijā, īpaši tās pierobežas teritorijās. Līdzīgi kā citos gadījumos, izmeklēšanas materiāli liecina, ka vairāki bandas dalībnieki pastrādāja dažādus likumpārkāpumus, kuru konkretizācija iespējama, veicot Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīva (turpmāk – LVVA) fondu (piemēram, Latgales apgabaltiesas) materiālu izpēti. Lai gan konkrēto krimināllietu nevar izmantot kā vispārinājumu tiesībsargājošo iestāžu pārstāvju darbībai dažādu noziedzīgo epizožu izmeklēšanā, tomēr tā aktualizē jautājumu par attiecīgo struktūru darbinieku iesaisti koruptīvās darbībās – kukuļņemšanā.

Criminality in Latgale (1920s): the case of the Romanov-Karpov Gang

Key words: criminality, Romanov-Karpov gang, police, murders, corruption, Latgale

Summary

During and after the end of the War of Independence, internal security issues arose in Latvia. Under the influence of military conflicts, various types of crimes had sharply increased – robberies, murders, thefts, etc. A special problem had formed near the border zone, where individual criminals and gangs often operated. In a number of cases, armed clashes occurred between law enforcement officers and offenders.

One of these episodes occurred in the autumn of 1920 on the Latvian-Lithuanian border near Ilūkste, when two people perished in the clash between the so-called Romanovs-Karpovs gang and border guards. The gang's activities indicate a high crime rate in a particular period of time, as well as security threats on the Latvian border. As in other cases, investigation materials show that several gang members committed other offenses that can be clarified by studying archival materials (for example, those of the Latgale District Court). Although a specific criminal case cannot be used as a generalization of the activities of law enforcement institutions in the investigation of various criminal episodes, it nevertheless raises certain questions about their involvement in illegal – corrupt activities of bribery.

Ievads

Pirmā pasaules kara un Neatkarības kara (1918–1920) iespaidā, to izraisīto vispārējo humāno vērtību devalvācijas rezultātā strauji pieauga noziedzība. Īpašu problēmu radīja pierobežas josla, kurā nereti darbojās kā individuāli noziedznieki, tā kriminālas bandas. Viena no šādām bandām 20. gadsimta 20. gadu sākumā darbojās arī Latgalē un ārpus tās robežām – t. s. Romanova-Karpova banda. Lai gan bandas dalībnieki praktizēja zirgu zādzības, atsevišķos gadījumos tās dalībnieki iesaistījās bruņotās sadursmēs ar iekšējās drošības struktūru pārstāvjiem. Viena no šādām epizodēm 1920. gada rudenī risinājās Latvijas-Lietuvas pierobežā, netālu no Ilūkstes, kad bandas un kārtībsargu sadursmes rezultātā bojā gāja divi cilvēki.

Līdz šim Latvijas historiogrāfijā Romanova-Karpova bandas darbība nav nonākusi uzmanības lokā. Pretēji Anša Kaupēna¹, Leona Adomaiša² un t. s. Japončika³ bandu pastrādātajiem noziegumiem. Tomēr kopumā tie akadēmiskajā līmenī pieminēti epizodiski, kādas plašākas tēmas kontekstā.⁴ Kriminālo bandu analīze ļauj izprast katra konkrēta grupējuma pastrādātos noziegumus un ieskicēt vispārējās noziedzības tendences attiecīgajā laika periodā, sekmējot izpratni par būtiskām sociālās vēstures norisēm starpkaru Latvijā.

Pētījumā izmantoti līdz šim zinātniskajā aprītē nenonākušie LNA LVVA krimināllietu materiāli. Šādu izvēli noteica konkrēto krimināllietu dokumentu sastāvs; tajos iekļauti vispusīgi izmeklēšanas materiāli – ziņas par iepriekšējo izmeklēšanu, tostarp iesaistīto personu – apsūdzēto un liecinieku – nopratināšanas protokoli, apsūdzības akts, tiesas procesa gaita, spriedumi, kasācijas sūdzības, dažādi tiesu lēmumi u. c. Minēto avotu analīze ļauj rekonstruēt konkrētās lietas apstākļus,

¹ Plašāk skat.: Grūtups, A. (2000) *Tiesāšanās kā māksla. Vēsturiski tiesas procesi Latvijā un citās valstīs. Otrā daļa*. Rīga: Daugava, 243.–376. lpp.; Zauers, A. (2023) Kaupēna banda. *Nacionālā enciklopēdija*. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/93908-Kaup%C4%93na-banda> (11.03.2025.)

² Piemēram: Strods, K. (2020) Leona Adomaiša bandas darbības rekonstrukcija (1920. gada jūnijs – 1922. gada aprīlis). *Boldāne-Zeļenkova, I. (galv. red.) Jauno vēsturnieku zinātniskie lasījumi 5*. Rīga: Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds.

³ Plašāk skat.: Strods, K. (2020) Japončika banda: Latgales kriminālās pasaules “simbols”. *Purinaša, L., Strods, K. Laikmeta nospiedumi. 20. gadsimta Latgales stāsti*. Rēzekne: Hronologeja, 21.–30. lpp.

⁴ Andersons, E. (1983) *Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture*. Toronto: Daugavas vanagu apgāds, 421.–422. lpp.; Zemītis, G. (2023) *Drošības aspekti Latvijas vēsturē*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 308.–309. lpp.

konfrontējot dažādu lietā iesaistīto personu liecības, radīt pilnvērtīgāku priekšstatu par bandas darbību un tajā iesaistītajām personām, tostarp sociālo portretu.

Pētījuma mērķis – apzināt informāciju par bandas pastrādātajiem noziegumiem un bandā iesaistītajām personām, ieskicējot tiesībsargājošo iestāžu darbu noziedzības apkarošanā Latvijā 20. gadsimta 20. gados.

Bandas pastrādātie noziegumi

Par vienu no populārākajiem zādzību objektiem Neatkarības kara laikā un pirmajos pēckara gados bija zirgi, ko apliecina statistikas dati. 1920. gadā par šo likumpārkāpumu Latvijas apgabaltiesas un Tiesu palāta notiesāja 61, bet gadu vēlāk šis skaitlis sasniedza jau 111 personas (*Latvijas statistikā gada grāmata* 1920, 65; *Latvijas statistikā gada grāmata* 1921, 72). Zirgu zādzības sekmēja ilgie kara gadi un to nepieejamība lielai daļai sabiedrības. Tieši zirgs daudzās zemnieku saimniecībās bija neaizstājams dažādu lauksaimniecības darbu veikšanā, lielum skaitam cilvēku tas kalpoja kā galvenais pārvietošanās līdzeklis. Bieži vien zirgu zādzības paveica individuāli noziedznieki, nereti šādiem mērķiem īpaši organizētas kriminālās bandas. Viena no tām bija t. s. Romanova-Karpova banda. Līdz šim tās dalībnieku paveikto noziegumu skaits un to detalizētāks apraksts nav zināms, taču, ņemot vērā izmeklēšanas materiālos iekļauto informāciju, var noprast, ka tamlīdzīgas epizodes no 1920. gada pavasara līdz 1922. gada janvārim notikušas Latvijas, Lietuvas un Polijas teritorijā. Par bandas noziedzīgajām aktivitātēm liecina tās dalībnieku Kuzmas Romanova un Ivana Karpova 1920. gadā Latvijā un Lietuvā īstenotā zagto zirgu pārdošana. Līdzīgu darījumu rezultātā zirgus iegādājās vairākas personas: Kārlis Cālītis, Ošers Akselrots, Jēkabs Budka, Jankelis Rozenbergs u. c. (LNA LVVA, 1534. f., 2. apr., 3498. l., 74. lp. o. p.).

Vairākas zādzības bandas dalībnieki veica arī Daugavpils apkārtnē. Tā 1920. gada aprīlī Daugavpilī Broņislavam Vitortam tika nozagti divi zirgi, bet 1921. gada 5. martā Daugavpils apriņķa Līksnas pagastā Adamam Skuķim un Staņislavam Ivbulim nozaga trīs zirgus. Pēc nedaudz vairāk kā mēneša – 10. aprīlī – bandas dalībnieki Kapiņu pagastā no Aleksandra un Jāņa Daukstu īpašuma nozaga divus zirgus (LNA LVVA, 1534. f., 2. apr., 3498. l., 74.–74. lp. o. p.).

Lai gan trūkst detalizētu ziņu par bandas darbību ārvalstīs, no krimināllietu materiāliem izriet, ka Lietuvā un Polijā nozagtie zirgi tika pārdoti Latvijā. Kopumā Latvijā bandīti pārdeva apmēram 30 zirgus (LNA LVVA, 1534. f., 2. apr., 3498. l., 77. lp.).

Smagākais bandas pastrādātais noziegums notika 1920. gada 23. oktobrī, kad tās dalībnieki K. Romanovs, I. Karpovs un Jekaterina Kirilova no Lietuvas uz Daugavpili pārveda četrus zagtus zirgus. Ceļā starp Subati un Ilūksti likumpārkāpēji sastapa 3. Robežsargu bataljona 2. distances 6. posteņa vecāko kaprāli Žano Baušenieku, kareivi Arturu Trepīņu, kā arī šķūtnieku (zirgu pajūga vadītāju) Staņislavu Vanageli. Robežsargiem sastaptās personas šķīta aizdomīgas, tāpēc kareivis A. Trepīņš apturēja un lūdza uzrādīt personu apliecinošus dokumentus, kā arī zirgu pases, bet to aizturētajiem nebija. Pēc dokumentu pārbaudes kārtībsargi aizdomās turamajām

personām pieprasīja doties viņiem līdzī uz Subates komandantūru.⁵ Brauciena laikā aizturētie vairākkārt centās piekukuļot gan Ž. Baušenieku, gan A. Trepīņu. Vienā no šādām epizodēm Ž. Baušeniekam apmaiņā pret aizturēto atbrīvošanu tika piedāvāti 2000 Latvijas rubļu. Kaprālis šo naudas summu pieņēma, tomēr aizdomīgās personas neatbrīvoja. Apmēram pusotru kilometru⁶ no Eglaines miesta aizturētais I. Karpovs no revolvera izdarīja šāvienu kareivja A. Trepīņa virzienā, kurš notikuma vietā gāja bojā. Kaprālis Ž. Baušenieks pameta ratus un uzsāka apšaudi ar noziedzniekiem, bet ierobežotas munīcijas resursu dēļ (viņam līdzī bija tikai četras patronas) notikumu vietu atstāja un devās uz 12. Bauskas kājnieku pulka štābu, noziedznieki pa to laiku iebēga mežā.

Apšaudē ievainojumus guva šķūtnieks S. Vanagelis.⁷ Vēlāk Ž. Baušenieks kopā ar 12. Bauskas kājnieku pulka komandantu, ārstu un vairākiem karavīriem atgriezās notikuma vietā. Likumpārkāpēji bija atstājuši savus zirgus un, izmantojot S. Vanageļa pajūgu, pametuši nozieguma vietu, devušies Ilūkstes virzienā⁸. Ārsts konstatēja, ka kareivis A. Trepīņš no gūtā ievainojuma miris, bet šķūtnieks S. Vanagelis smagi ievainots. Viņu nogādāja pulka ambulancē, bet vēlāk pārveda uz Daugavpils slimnīcu, kur no gūtā ievainojuma nomira (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 2551. l., 2.–3. lp. o. p., 123.–123. lp. o. p., 761. lp. o. p., 904. lp.). Neraugoties uz operatīvajām darbībām, turpmākā lietas izmeklēšana bija bez rezultātiem.

1. attēls. Kuzma Romanovs, 1917. gads
(LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 2551. l., 714. lp.)

⁵ Kopā ar bandas dalībniekiem pajūgā brauca kareivis A. Trepīņš.

⁶ Izmeklēšanas dokumentos norādīts 1,5 verstis. Viena versts atbilst 1066,8 metriem.

⁷ Lietā apsūdzētā J. Kirilova izmeklēšanas laikā sniedza nepatiesu informāciju un apgalvoja, ka pēc apšaudes K. Romanovs piegāja pie ievainotā S. Vanageļa un to nošāva (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 2551. l., 762. lp.).

⁸ Bandas dalībnieki liecināja, ka apmēram septiņas verstis no Daugavpils viņi zirgu pajūgu pameta, bet K. Romanovs un I. Karpovs paslēpušies krūmos; vakarā visi trīs devās uz Daugavpili pie K. Romanova draudzenes Annas Ivanovas (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 2551. l., 762., 766., 769. lp.).

Nozieguma līdzdalībniekus I. Karpovu un J. Kirilovu izdevās apcietināt tikai 1922. gada februārī, savukārt K. Romanovu tā paša gada martā (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 3. lp. o. p.). Tāpat 1922. gada 17. martā aizdomās par līdzdalību noziegumā (kukuļņemšanā) aizturēja virsleitnantu J. Rozenbahu. Viņš iepriekš nebija sodīts, tomēr dienesta raksturojumā atzīmēts, ka, lai gan ir “drošs, enerģisks virsnieks”, iepriekšējās dienesta vietās Kārsavā un Domopolē konstatētas vairākas saimnieciska rakstura nepilnības (LNA LVVA, 5601. f., 1. apr., 5544. l., 1., 9. lp.). Virsleitnants J. Rozenbahs inkriminētajos noziegumos neatzinās. Viņš norādīja, ka Daugavpilī aizturējis kādu vīrieti, kuram nebija dokumentu un kurš izrādījās K. Romanovs. Pēc tam ar pārējiem kareivjiem devās pie K. Romanova tēva, mežsarga Semjona, kurš J. Rozenbaham paziņoja, ka arestētās personas (arī kāda sieviete) neesot vainīgas. Šī iemesla dēļ J. Rozenbahs aizdomās turamos atbrīvoja. Tāpat aizturētais virsleitnants apgalvoja, ka nekādus kukuļus nav saņēmis, bet Kijevas ielas dzīvoklī “rekvizētais” gramofons pa ceļam salūza (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 2551. l., 783. lp.). Taču šī informācija neapstiprinājās, konfrontējot to ar citu personu izmeklēšanas gaitā sniegtajām liecībām.

Kukuļņemšana un iesaistīto pušu liecības

Pēc 1920. gada 23. oktobrī pastrādātā nozieguma drošības struktūras nekavējoties uzsāka aizdomās turamo meklēšanu. Lašu iecirkņa komandanta vietas izpildītājs J. Rozenbahs, saņemdam ziņas no Ilūkstē dzīvojošā kurpnieka Jāzepa Freitāga par iespējamo noziedznieku uzturēšanās vietu, kopā ar citiem kārtībsargiem devās uz Daugavpili, kur kādā dzīvoklī aizturēja trīs personas – K. Romanovu, viņa “mīļāko” Jeļenu un viņas māsu.⁹ Jāpiebilst, ka K. Romanovs jau iepriekš bija nonācis policijas redzeslokā par vairākām laupīšanām, zādzībām u. c. noziedzīgiem nodarījumiem. Daugavpils apriņķa Aglonas iecirkņa policijas priekšnieks ziņoja, ka par K. Romanovu ienākušas neoficiālas ziņas kā par “profesionālu slepkavu un bandītu”, turklāt viņam esot sakari ar kādu bandītu Artamovu (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 2551. l., 3., 763., 927. lp.).

Virsleitnants J. Rozenbahs veica kratīšanu aizdomās turamā K. Romanova tēva Semjona lauku mājā netālu no Daugavpils. Izmeklēšanā noskaidrojās, ka J. Rozenbahs S. Romanovam kratīšanas laikā konfiscēja šauteni, bet vēlāk tam pašam S. Romanovam par to samaksāja vienu tūkstoši Latvijas rubļu. Pēc kratīšanas J. Rozenbahs devās uz Daugavpili, kur kopā ar aizdomās turamajiem lietoja alkoholu. Kopīgās iedzeršanas laikā J. Rozenbahs noziedzniekiem pieprasīja kukuli desmit tūkstošu Latvijas rubļu apmērā. No pieprasītā kukuļa virsleitnants saņēma tikai astoņus tūkstošus Latvijas rubļu, bet, neskatoties uz to, viņš bandītus atbrīvoja. J. Rozenbahs turpināja šantažēt S. Romanovu un viņa dēla draudzeni (A. Ivanovu – *aut. piez.*), pieprasot 15 tūkstošus Latvijas rubļu (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 2551. l., 3., 1128. lp. o. p.).

⁹ Pēc J. Kirilovas un A. Ivanovas liecībām, J. Rozenbahs dzīvoklī piesavinājās augstus vīriešu šporzābakus, cimdus un kažoku, savukārt kratīšanas laikā no Natālijas Vasiļjevas dzīvokļa – gramofonu (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 2551. l., 4. lp. o. p., 763. lp.).

Lašu iecirkņa komandants, kara ierēdnis Alfrēds Cecers un Ilūkstes apriņķa komandants, kapteinis Pēteris Kaņeps liecināja, ka virsleitnants J. Rozenbahs par notikušo Daugavpilī viņiem nestāstīja, tikai rādīja no kāda “krieva” iegādāto medību bisi un apgalvoja, ka to atrada noziedznieku dzīvoklī, kurā neviens nav uzturējies. Tāpat uzrādīja aizdomās turamā K. Romanova fotoattēlu, piebilzdams, ka viņam ir “brūte Maņka” (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 2551. l., 3., 789. lp. o. p.).

Izmeklēšanas laikā K. Romanovs savu vainu noliedza un apgalvoja, ka A. Trepinu (pēc tam, kad tas ar ieroča koka daļu (laidi) viņam bija vairākkārt iesitis) esot nogalinājis I. Karpovs, bet vēlāk raidīja šāvienus arī šķūtnieka un “otra kareivja” virzienā, savukārt pats paslēpās zem ratiem. Vienā no nākamajām nopratināšanām K. Romanovs piebilda, ka tieši I. Karpovs ar diviem revolvera šāvieniem nošāva šķūtnieku S. Vanageli un draudēja, ka patiesas liecības sniegšanas gadījumā viņš “neredzēs Daugavpili” (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 2551. l., 768.–768. lp. o. p., 1120.–1121. lp.).

Pretējas liecības sniedza aizturētais I. Karpovs, kurš apgalvoja, ka uz A. Trepinu šāva pēc K. Romanova signāla (acs mirkšķināšanas), savukārt pats K. Romanovs izdarīja šāvienus šķūtnieka S. Vanageļa virzienā. Apšaudes turpinājumā I. Karpovs iebēga “ierakumos” un tos pameta tikai pēc šaušanas beigām (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 2551. l., 765. lp.).

Bandas locekļu raksturojums, lietas izskatīšana un spriedums

Bandas kodolu veidoja četras personas: Daugavpils apriņķa Maļinovas sādžā dzimušais Kuzma Romanovs, Lietuvas pilsonis, Kauņas guberņas Aleksandrovas apriņķī dzimušais Ivans Karpovs, Maļinovas sādžā dzimusī Jekaterina Kirilova un Daugavpils apriņķa Izvaltas pagastā dzimusī Anna Ivanova (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 2551. l., 761., 765., 768., 772. lp.). Apcietināšanas brīdī aizturētie bija attiecīgi 36, 45, 23 un 24 gadus veci, visi pēc tautības – krievi, pēc konfesionālās piederības – vecticībnieki. Izglītības līmenis apcietinātajiem bija atšķirīgs: J. Kirilova norādīja, ka izglītību ieguvusi “mājas mācībā”, K. Romanovs – pagastskolā, I. Karpovs atzīmēja, ka prot lasīt un rakstīt, savukārt A. Ivanova norādīja, ka ir rakstīt nepratēja. Arī aizturēto ģimenes stāvoklis atšķīrās: K. Romanovs bija atraitnis ar trīs bērniem, dzīvoja neregistrētā laulībā ar aizdomās turamo A. Ivanovu; to apstiprināja arī pati apsūdzētā. Savukārt I. Karpovs un J. Kirilova dzīvoja neregistrētā laulībā un audzināja divus mēnešus vecu dēlu. Sadaļā “nodarbošanās” J. Kirilova norādīja – “saimniecība”, A. Ivanova – “laukstrādniece”, I. Karpovs – kurpnieks, K. Romanovs – mūrnieks. Visi aizturētie atradās iepriekšējā izmeklēšanā dažādās krimināllietās. Piemēram, J. Kirilovu turēja aizdomās par 1916. gadā pastrādātu slepkavību, I. Karpovu – par 1922. gadā 20. janvārī Jēkabpilī īstenoto bruņoto uzbrukumu Daugavpils apriņķa policistiem Pēterim Birģelim, Jānim Bērziņam un Andrejam Portnovam (LNA LVVA, 3404. f., 1.

apr., 2551. l., 365., 761., 765., 768., 772. lp.; LNA LVVA, 1534. f., 2. apr., 1160. l., 20. lp.).¹⁰

Lietu 1923. gada 2. martā Rīgā, Miķeļa ielā 14 izskatīja Latvijas Kara tiesas kolēģija, kuru vadīja kapteinis Jānis Sproģis (1880–1934). Par konkrēto noziegumu pastrādāšanu tiesa K. Romanovam piesprieda nāvessodu pakarot, I. Karpovam un J. Kirilovai – 20 un 15 gadus spaidu darbos, A. Ivanovai – vienu gadu cietumā, J. Rozenbaham – 18 mēnešus nosacītu sodu pārmācības namā,¹¹ turklāt tiesa viņam noteica arī piecu gadu pārbaudes laiku. Kā norādīja Kara tiesas kolēģija, tā ņēma vērā J. Rozenbaha “iepriekšējo pagātņi un kaujas nopelnus nacionālajā armijā” (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 2551. l., 125., 204. lp.).

Tā paša gada 24. aprīlī Latvijas Kara virstiesa skatīja K. Romanova, kā arī advokāta Aleksandra Lāčgalvja apelācijas sūdzības un atzina, ka piemērotais sods neatbilst Sodu likuma 455. panta 6. punktam (nepareiza interpretācija), tādējādi iepriekšējo spriedumu atcēla un lietu nosūtīja atkārtotai caurskatīšanai (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 2551. l., 205.–206. lp.). 1923. gada 18. septembrī Kara tiesa, kuru vadīja pulkvedis leitnants Birkenšteins, lietu caurskatīja un, neraugoties uz K. Romanova advokāta Paula Minca (1868–1941) argumentiem, nemainīja iepriekš piespriesto sodu, respektīvi, nāvessodu (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 2551. l., 303. lp. o. p.). K. Romanovs turpināja iesniegt kasācijas sūdzības. Tas deva rezultātu, jo 1923. gada 21. novembrī Kara virstiesa iepriekšējo spriedumu atcēla, bet nākamā gada 6. martā Kara tiesa prezidējošā tiesneša pulkveža leitnanta Aleksandra Voldemāra Veisa (1889–1944) vadībā nolēma K. Romanovu sodīt ar mūža spaidu darbiem (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 2551. l., 369. lp., 484.–484. lp. o. p.). Arī turpmākajos gados K. Romanovs turpināja vērsties Kara virstiesā ar vēlmi pārskatīt piemēroto sodu. Visbeidzot 1935. gada 12. novembrī toreizējais Valsts prezidents Alberts Kviesis viņam piespriesto sodu samazināja līdz četrpadsmit gadiem spaidu darbos, savukārt jau nākamā gada 18. novembrī K. Romanovu un arī citu bandas dalībnieku I. Karpovu no ieslodzījuma atbrīvoja (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 2551. l., 646., 649. lp.).

Ieslodzījumā pavadītie gadi nemazināja atsevišķu bandas dalībnieku vēlmi iesaistīties pretlikumīgās darbībās. Tā 1937. gada 28. aprīlī Daugavpils apgabaltiesas Ilūkstes rajona miertiesnesis par kontrabandu sodīja I. Karpovu ar pieciem mēnešiem cietumā, savukārt Daugavpils apgabaltiesas 1. kriminālodaļa 1938. gada 28. janvārī par vairāku zirgu un zirglietu zādzībām Latvijā un Lietuvā piesprieda trīs gadus pārmācības namā (LNA LVVA, 3404. f., 1. apr., 2551. l., 655.–661., 664. lp. o. p.). Spriežot pēc pieejamajām ziņām, padomju varas iestādes I. Karpovu neilgi pirms nacistiskās Vācijas bruņoto spēku ienākšanas Daugavpilī 1941. gada 24. jūnijā kopā ar gandrīz 500 citiem ieslodzītajiem no Daugavpils cietuma nosūtīja uz Krasnojarsku (*Daugavas Vēstnesis* 1941, 41, 4).

¹⁰ 1923. gada 16. maijā Jelgavas apgabaltiesa par šo noziegumu I. Karpovam piesprieda septiņus gadus spaidu darbos, bet tā paša gada 21. augustā Tiesu palāta sodu samazināja līdz četriem gadiem (LNA LVVA, 1534. f., 2. apr., 1160. l., 20. lp. o. p.).

¹¹ Papildus tam izslēdza no militārā dienesta un anulēja militāro dienesta pakāpi.

Jāpiebilst, ka pēc Otrā pasaules kara K. Romanovs strādāja par noliktavas pārzini Rīgā, turklāt 1949. gadā ūdenslīdzēju skolas kolektīvs izvirzīja viņu tautas tiesneša piesēdētāja amatam (*Cīņa* 1949, 24, 2).

Nobeigums

Pirmā pasaules kara un Neatkarības kara laikā izraisītā kriminogēnās situācijas pasliktināšanās turpinājās arī pirmajos Latvijas valsts neatkarības gados. Cīņa ar noziedzību, tostarp kriminālajām bandām, vispārējās kārtības nodrošināšana kļuva par Latvijā iekšējās drošības struktūru prioritāti. Arī Latgalē nelabvēlīgie sociālekonomiskie apstākļi, zemais izglītības līmenis u. c. veicināja dažādu individuālu noziedznieku un kriminālu bandu darbību. Viens no šādiem kriminālajiem grupējumiem bija t. s. Romanova-Karpova banda, kura 20. gadsimta 20. gadu sākumā darbojās Latgalē un Latvijas-Lietuvas pierobežā. Līdzīgi citām (Leona Adomaiša, Anša Kaupēna, t. s. Japončika u. c.) bandām, arī šajā tās nosacītie vadītāji K. Romanovs un I. Karpovs bija ar militārā dienesta pieredzi vai kriminālu pagātņi, turklāt par vairākiem paveiktajiem noziegumiem viņi vēl nebija notiesāti.

K. Romanova vairākkārtējās kasācijas sūdzības norāda uz nepilnībām Latvijas tiesu sistēmā, apsūdzētā advokātu augsto profesionalitāti un labajām zināšanām juridiskajā sfērā. Tas apliecina, ka starpkaru Latvijā izveidotā likumdošana un juridiskās normas ļāva arī smagos noziegumos apsūdzētām vai notiesātām personām cerēt uz iepriekšējās tiesu instances piespriedē sprieduma maiņu.

Lai gan konkrēto krimināllietu nevar izmantot kā vispārinājumu tiesībsargājošo iestāžu pārstāvju darbības izvērtējumam dažādu noziedzīgo epizožu izmeklēšanā, tomēr tās aktualizēja jautājumus par kārtībsargu iesaisti prettiesiskās – koruptīvās darbībās. LNA LVVA pieejamie materiāli ļauj īstenot detalizētāku attiecīgā jautājuma izpēti. Šādi pētījumi sniegtu jaunas atziņas par korupcijas problemātiku drošības struktūrās starpkaru Latvijā.

Romanova-Karpova bandas piemēra analīze iezīmē jaunus potenciālus pētniecības virzienus. Piemēram, kādi bija sodu izcietušo personu turpmākie likteņi un to atkārtota iesaiste dažādos likumpārkāpumos; vai un cik sekmīgi Latvijas Republikā notiesātās personas pēc Otrā pasaules kara iekļāvās padomju okupācijas režīma institūcijās.

Avotu un literatūras saraksts

Lēmums. Par tautas tiesnešu un tautas piesēdētāju kandidātu reģistrāciju. (1949) *Cīņa*, 30. jan.: 2.

Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts vēstures arhīvs (turpmāk – LNA LVVA), 1534. f. (Latvijas Tiesu palāta), 2. apr., 1160., 3498. l.

LNA LVVA, 3404. f. (Latvijas Armijas tiesa), 1. apr., 2551. l.

LNA LVVA, 5601. f. (Armijas štāba personas lietu kolekcija), 1. apr., 5544. l.

Andersons, E. (1983) *Latvijas bruņotie spēki un to priekšvēsture*. Toronto: Daugavas vanagu apgāds. 421.–422. lpp.

[B. a.] (1921) *Latvijas statistikā gada grāmata 1920*. Rīga: Valsts statistikā pārvalde.
[B. a.] (1922) *Latvijas statistikā gada grāmata 1921*. Rīga: Valsts statistikā pārvalde.
Golgatas ceļā no Daugavpils cietuma. (1941) *Daugavas Vēstnesis*, 19. nov.: 4.

Michal Šimáně

“Comprehensive Evaluation” as One of the Tools for Assessing Teachers in Secondary Technical Schools in Socialist Czechoslovakia*

Keywords: secondary technical education, teacher, comprehensive evaluation, Communist Party of Czechoslovakia, Czechoslovakia

Summary

This study explores the system of teacher evaluation in secondary technical schools in socialist Czechoslovakia, focusing on the practice known as “Comprehensive Evaluation” (*Komplexní hodnocení*). Drawing on oral history interviews with former teachers and analysis of personnel documents of the period, the article reconstructs the role of political ideology in teacher assessments during the normalization period (1969–1989). The findings demonstrate that evaluations were not primarily concerned with pedagogical performance but were deeply embedded in the ideological objectives of the Communist Party of Czechoslovakia. Teachers were assessed according to their political loyalty, participation in socialist organizations, and compliance with ideological expectations, in addition to their teaching effectiveness.

“Visaptveroša vērtēšana” kā viens no rīkiem skolotāju novērtēšanas sistēmā sociālistiskās Čehoslovākijas tehniskajās vidusskolās

Atslēgas vārdi: vidējā tehniskā izglītība, skolotājs, visaptveroša vērtēšana, Čehoslovākijas Komunistiskā partija, Čehoslovākija

Kopsavilkums

Rakstā tiek pētīta skolotāju vērtēšanas sistēma sociālistiskās Čehoslovākijas tehniskajās vidusskolās, fokusējoties uz praksi, kas pazīstama kā “visaptveroša vērtēšana” (*Komplexní hodnocení*). Balstoties uz mutvārdu vēstures intervijām ar bijušajiem skolotājiem un šī perioda pedagogu uzskaites dokumentu analīzi, rakstā rekonstruēta politiskās ideoloģijas loma skolotāju vērtējumos “normalizācijas” periodā (1969–1989). Pētījuma rezultāti liecina, ka skolotāju novērtējumos svarīgākais nebija pedagoģiskais sniegums, bet gan viņu darbības atbilstība Čehoslovākijas Komunistiskās partijas ideoloģiskajiem mērķiem. Skolotājus vērtēja, ņemot vērā ne tikai viņu mācību darba efektivitāti, bet arī politisko lojalitāti,

* This work was supported by the Czech Science Foundation (Grantová agentura České republiky): project no.19-24776S: Secondary Technical School in Socialist Czechoslovakia from the History of the Everyday Life Point of View. Oral History Interviews with Teachers.

līdzdalību sociālistiskajās organizācijās un atbilstību kompartijas ideoloģiskajām nostādnēm.

Introduction

The communist government in the period of socialist Czechoslovakia perceived the work of teachers at all levels of the education system, as well as the teaching profession in general, as very important. The primary reason for this was not, as it might seem, a concern for the most effective promotion of the talents, development of abilities or skills of the students entrusted to them, but rather their ideological education. After all, as described, for example, by Zounek, Šimáně and Knotová (2017), teachers were perceived literally as an ideological tool of the ruling party, preparing future generations loyal to socialist ideas and the socialist society they were supposed to participate in building.

A certain loosening of the regime during the 1960s, culminating in the events of the Prague Spring and the invasion of Warsaw Pact troops into Czechoslovakia (for more, see McDermott 2015; Bren 2010; Swain, Swain 1998; etc.), only reassured the leadership of the Communist Party of Czechoslovakia (CPCZ) that the ideological aspect in education and training needed further strengthening. The reason was obvious: the effort to prevent a repetition of the events of 1968 through “proper upbringing and education”. Therefore, according to contemporary ideas, during the so-called normalisation period, which ended with the fall of communism during the Velvet Revolution in 1989 (see, e.g. Fawn 2000; Vaněk, Mücke 2016), the teachers were first and foremost to uncompromisingly stand on the side of socialism, to engage in school and beyond, to create socialist consciousness in both young and adult individuals. In general, they were supposed to form a value system in their students in line with the value system of the socialist society (Čepičková 1984).

In this context, the article aims to explore how the ideological control of the teaching profession was reflected in the practice of teacher evaluation, especially in the so-called comprehensive evaluations (*komplexní hodnocení*) kept in cadre files. The study is based on a combination of oral history interviews with former teachers of secondary technical schools in former Czechoslovakia and an analysis of preserved personnel documents. The methodological approach draws on oral history and the history of everyday life, which makes it possible to reconstruct both the formal mechanisms of control and the lived experience of the evaluated teachers.

Monitoring loyalty: the politics of teacher assessment

To control the activities of teachers, the representatives of the communist regime in Czechoslovakia used, of course, the School Inspectorate, which had operated in the territory of former Czechoslovakia under various names since the time of Maria Theresa in the 18th century. However, as Franc (1970), for example, notes, from 1948, the year in which the CPCZ seized all political and administrative power in Czechoslovakia, the ideological side of Marxism-Leninism emerged as more prominent in inspection activities. The extra-curricular activities of teachers also began

to be monitored much more closely. In addition, socialist school inspectors continued to scrutinize schools, for example, for compliance with CPCZ and government resolutions, the Ministry of Education regulations, and those of superior national committees. In general, the School Inspectorate was perceived by the communist regime as a significant means of raising the level of communist education, which was emphasized essentially until the Velvet Revolution in 1989 (see, e.g. Dubský 1976; Liška 1980; Čepičková 1984).

JIHOMORAVSKÝ KRAJSKÝ NÁRODNÍ VÝBOR BRNO
ODBOR ŠKOLSTVÍ

S L I B

Slibuji, že budu vždy pracovat v zájmu dělnické třídy a uskutečňovat politiku Komunistické strany Československa. Budu věrný Československé socialistické republice a budu obhajovat a upevňovat její socialistické zřízení.

Slibuji, že budu zachovávat ústavu Československé socialistické republiky i ostatní zákony a právní předpisy, budu svědomitě plnit své povinnosti a pokyny vedoucích pracovníků a zachovávat mlčenlivost v pracovních věcech.

Budu podle zásad komunistické výchovy pěstovat v žácích lásku k socialistické vlasti. Povedu je k úctě k dělnické třídě a Komunistické straně Československa. Budu je vychovávat v duchu marxisticko-leninského světového názoru. Zavazuji se rozvíjet u mládeže internacionální citění a prohlubovat přátelství se socialistickými zeměmi, zejména se Sovětským svazem.

Jsem si vědom toho, že svým osobním životem, postoji a jednáním, účastí ve veřejném životě a vystupováním podstatně ovlivňuji jako socialistický učitel chování a jednání žáků i nejbližší veřejnost.

Při veškerém svém jednání budu mít na zřeteli prospěch Československé socialistické republiky a jejího lidu.

Jsem si vědom důsledků, které by pro mne vyplynuly z neplnění slibu.

V 31. 8. 1983. podpis

Figure 1. (Teacher) oath (Source: Private document of the respondent Maria)

The work of the School Inspectorate in schools was, however, only one aspect of controlling the work of teachers. In the communist era, teachers were evaluated not only concerning the course of teaching, the fulfilment of pedagogical documentation, etc. The ideological aspect of their work also played a significant role in their evaluation. In this respect, the evaluation could also take on more serious features because, as Čepičková (1984) stated in her article, “[Socialist] society does not leave it up to the individual teachers how they perform their profession, how they fulfil their social and professional roles. Society verifies whether a teacher fulfils their expectations by checking and evaluating the results of the school’s work, and, therefore, by evaluating the teacher’s work” (p. 86). For that reason, a personnel file,

the so-called cadre file, was kept for each teacher at the school. That could contain several personal materials about the teacher. For example, a signed (teacher's) oath (see Figure 1), a statement from the college from which the teacher had graduated before joining the school system, the teacher's handwritten curriculum vitae, salary proposals, a personal questionnaire, and especially the so-called comprehensive evaluation and the conclusions of the comprehensive evaluation or other less important documents.

The most significant documents in the personnel files were comprehensive evaluations. Those were usually conducted every two years, as is evident from the documents (comprehensive evaluations) kept by some respondents. However, from time to time, as in the case of teacher Maria, there may have been an “update” of the comprehensive evaluation even after one year since the last evaluation. In her case, that update highlighted her pedagogical achievements that went beyond her teaching duties.

ODBOR ŠKOLSTVÍ NÁRODNÍHO VÝBORU MĚSTA BRNA

KOMPLEXNÍ HODNOCENÍ

pravidelné za období 1974-1976
mimořádné

Hodnocený pracovník: (titul, jméno, příjmení)	Sociální původ: dělnický
Narozen:	Politická příslušnost: KSČ
Rodinný stav:	Změna v členství KSČ:
Nejvyšší ukončené vzdělání a praxe:	Pracoviště:
Dosažené politické vzdělání (absolvoval školení): základní stranické vzdělání	Funkční zařazení: učitelka
V současné době studuje:	Státní a ministerská vyznamenání: vzorová učitelka
Členství ve společenských organizacích: BOH, SČSP, ČSŽ	Datum předcházejícího hodnocení: 1. října 1974
Zařazení v plánu kádrových rezerv dnem	Jméno a funkce hodnotitele:

1. Plnění závěrů posledního hodnocení:

Závěry z minulého komplexního hodnocení splnila, což se projevilo v prohloubení politicko-výchovné činnosti ve výuce.

V rámci svého bytliště pracuje ve funkci jednatelky ČSŽ.

Figure 2. Comprehensive evaluation - opening page¹ (Source: Private document of the respondent Štěpánka)

¹ The first page of the evaluation form contains basic personal and political data about the evaluated teacher, such as name, social background (in this case: working class), date of birth, marital status, political affiliation (Communist Party of Czechoslovakia), political education, workplace, current studies, state and ministerial awards (here: “Exemplary Teacher”), and membership in social organizations (here: Revolutionary Trade Union Movement, Union of Czechoslovak – Soviet Friendship, Czech Union of Women). It also includes information on whether the teacher is listed in the cadre

Specifically, this addendum included recognition of her students' success in a national competition called *Young Fashion Maker*, or recognition of her interest in holding various extracurricular activities with her students and, last but not least, a recommendation to continue with these activities because they “enrich with new knowledge and experience and contribute significantly to bringing the class together and improving their performance”.² The content of the comprehensive evaluation was the same for all teachers. There were even official forms for them (see Figure 2). However, the comprehensive evaluation could, as is evident from some private documents of the respondents, be written on a typewriter and not on a pre-printed form. The structure and individual points of the comprehensive evaluation were important. Interestingly, the content – the number of comprehensive evaluation points that the evaluators had to comment on – narrowed over time.

That is also recalled by Jakub, who showed me an example of one comprehensive evaluation from the 1970s during our interview: “This [comprehensive evaluation] is still from the time when individual categories, the areas of diligence evaluation and so on were divided. That later on was just summarized into these more formal formulations.” From the original three- to four-page text typical of the 1970s, the comprehensive evaluation took up just under two pages of text in the early 1980s. In addition, from the mid-1980s onwards, instead of implementing a new comprehensive evaluation, a variant was adopted in which only a so-called “monitoring of the conclusions” of the comprehensive evaluation was carried out. In other words, two years after the last comprehensive evaluation, the status of the teacher being evaluated was assessed, and, if there were no significant changes, only new tasks were set. In such cases, the comprehensive evaluation may have been barely half a page of text. It became a purely formal matter.

Despite the aforementioned changes in the scope of comprehensive evaluation, it kept several basic characteristics until the end of the communist period. In addition to providing basic information about the teacher, such as their name and degree, date of birth, nationality, marital status, name of the workplace, etc., the comprehensive evaluation (especially from the 1970s on) contained other varied information; for example, about social origin, political affiliation, political education, membership in social organizations (such as the Socialist Youth Union), information about any state and ministerial honours awarded, or whether the teacher is included in the cadre personnel reserve plan. All this essentially formed the header of the form and the first part of the entire document. Subsequently, however, the evaluators recorded other information in the document. Among the main ones was an item focusing on the teacher's compliance with the conclusions of the previous evaluation. Thus, the

personnel reserve and the name and position of the evaluator. The first section of the evaluation, “Fulfilment of conclusions of the previous evaluation,” reads: “She fulfilled the conclusions of the previous comprehensive evaluation, which was reflected in the deepening of her political-educational activities in teaching. In her place of residence, she works as secretary of the Czech Union of Women.

² The quote is from the document entitled *Supplement to the Comprehensive Evaluation*. This is material from the private archive of the teacher Maria, which is available to the author of this publication. To keep the respondent anonymous, more detailed information cannot be provided.

teacher's progress was generally assessed over the past two years, or since the last comprehensive evaluation. Another major item on the comprehensive evaluation was the teacher's overall political commitment assessment. For example, for Štěpánka, we would find in this context a mention of her service as a member of the Municipal National Committee in a medium-sized town within the former South Moravian Region. Similarly, in the case of Maria, we could read about her participation in the establishment of an independent group of the Socialist Youth Union at the school where she worked, etc.

Among the main points was the evaluation of work ability and work results. This point is also an example of the gradual simplification of the comprehensive evaluation. Originally, these were two separate points. It was also the first major point that began to address the pedagogical aspect of a teacher's performance in a given school. In the case of Maria, for example, this point came out very positively in one of her comprehensive evaluations. She was praised, for example, for creatively enriching the scope of her teaching activities at the school and transferring her high work ethic to the students. Another item of the comprehensive evaluation focused on the personality and personal qualities of the teachers. The completion of this item was probably conceptualized differently by the evaluators. For example, Maria's personality and personal qualities are mainly associated with her teaching activities, whereas for Štěpánka it is a list of more general characteristics; for example, being a person with a mild, honest and sociable character, who leads an orderly family life, etc.

The last major point in the comprehensive evaluation concerned health status. That was usually described very briefly. After the health evaluation, a conclusion followed. Brief in the 1980s, divided into several other points in the 1970s. For example, the evaluators had to decide whether the teachers being evaluated should stay in their current position or whether they should be reassigned to another position based on the results of the comprehensive evaluation. At the same time, various tasks were set for the next period. These concerned both work-related and political issues. In this context, for example, to continue the work of the cultural and political committee of the Revolutionary Trade Union Movement's Factory Committee, as Marie had stated in her evaluation. In addition, the evaluators could continue with a proposal for upgrading qualifications or justifying a proposal for inclusion in the cadre personnel reserves. At the very end, the name of the evaluator, the opinion of the party body, e.g. the CPCZ Basic Committee or the CPCZ Basic Organisation, which was active in the vocational school in question, and the teacher's acquaintance with the result of the evaluation, which had to be confirmed by their approval and signature, were given.

And who were the evaluators? As it might seem, it was not the School Inspectorate staff but the school management. The comprehensive teacher evaluation was, therefore, carried out at the school either directly by the principal or by his/her deputy or another person authorised by the principal. However, school inspectors familiarised themselves with the cadre files during their inspection activities at the school to form a more comprehensive picture of the teacher they were, for example, observing. And as Jakub recalls: “Basically, if a person did not get into conflict with

the regime, it was just part of his personal file. But, according to that evaluation, he was paid in terms of bonuses... during that time, I never had the opportunity to meet someone being persecuted for his views. That it was declared as a reason for the termination of the employment contract. However, terminations of employment, I suppose, in those days, they wouldn't have openly presented the political justification; they would have certainly found practical, real, tangible things... they would have come up with other excuses. For example, failure to perform some duty. And those obligations could be related to that [undesirable] political activity.”

In such cases, the record of non-performance of duties would also be entered into the comprehensive evaluation. And that could subsequently, at any time, also become the basis for possible labour law proceedings against any teacher who, for whatever reasons, was questioned by the school management.

Conclusions

The normalization period in Czechoslovakia brought not only political stability for the ruling party but also a deepening of ideological control over the educational system. Secondary technical schoolteachers, like their colleagues at other levels, found themselves subject to a system of evaluation that extended far beyond the boundaries of professional performance. Through comprehensive evaluations, cadre files, and regular monitoring by school management, the state sought to ensure the ideological reliability of those entrusted with educating the young generation. These assessments, though sometimes formal or perfunctory, could shape careers, influencing everyday school life, and reflecting the changing political priorities of the regime. The stories preserved in personal documents and memories of former teachers reveal not only how this system worked in practice, but also how individuals navigated its demands – sometimes complying, sometimes quietly resisting, and always aware of being watched.

References³

Interviews conducted by the author in 2019–2022 with former teachers of secondary technical schools in former Czechoslovakia. The interviews are anonymised and archived at the Institute of Lifelong Learning, Mendel University in Brno.

Interview with respondent Maria, recorded in the South Moravian Region in December 2020. The recording (1 MP3 file, 84 minutes, in Czech) is kept in the author's archive.

Interview with respondent Jakub, recorded in the South Moravian Region in October and November 2021. The recordings (2 MP3 files, 79 and 99 minutes, in Czech) are kept in the author's archive.

Interview with respondent Štěpánka, recorded in the South Moravian Region in November 2021 and March 2022. The recordings (2 MP3 files, 117 and 63 minutes, in Czech) are kept in the author's archive.

³ The interviews and private materials of the respondents interviewed by the author of the study as a part of the project were used in this publication. The recordings and the private materials are stored in the project archive with the author of the study.

Čepičková, V. (1984) Kritéria hodnocení učitele v současné socialistické škole [Criteria for Evaluating a Teacher in a Contemporary Socialist School]. *Pedagogika*, no. 1 (34): 85–96.

Dubský, V. (1976) Školská inspekcia v novom poňatí [School Inspection in a New Concept]. *Odborná škola*, no. 7 (23): 99–103.

Liška, F. (1980) Systémové pojetí inspekce výchovy a vzdělávání [Systemic Concept of Inspection of Education]. *Pedagogika*, no. 6 (30): 717–723.

Bren, P. (2010) *The Greengrocer and His TV: The Culture of Communism after the 1968 Prague Spring*. Cornell University Press. 264 p.

Fawn, R. (2000) *The Czech Republic. A Nation of Velvet*. London: Routledge. 192 p.

McDermott, K. (2015) *Communist Czechoslovakia, 1945–89*. London: Palgrave & MacMillan. 252 p.

Swain, G., Swain, N. (1998) *Eastern Europe since 1945*. London: MacMillan Press. 352 p.

Vaněk, M., Mücke, P. (2016) *Velvet Revolutions. An Oral History of Czech Society*. New York: Oxford University Press. 251 p.

Zounek, J., Šimáně, M., Knotová, D. (2017) *Normální život v nenormální době*.

Základní školy a jejich učitelé (nejen) v období normalizace [A Normal Life in an Abnormal Time. Primary Schools and Their Teachers (not only) in the Period of Normalization]. Prague: Wolters Kluwer. 192 p.

Linās Venclauskas

Moses Beckelman and American Jewish Joint Distribution Committee Activities and Accounts: Lithuania in 1940

Key words: Moses Beckelman, American Jewish Joint Distribution Committee (JDC), Lithuania, WWII refugees from Poland, the 1940 Soviet occupation of Lithuania, WWII refugees aid, Chiune Sugihara, Jan Zwartendijk

Summary

The present article regards the crucial period of Lithuania. When WWII started, Lithuania remained independent and neutral, this resulted in more than 30,000 civilian refugees from Poland into the country. Till the first Soviet occupation in the summer of 1940, refugees felt safe in the independent and free Lithuania, but the Soviet rule did not promise anything good. Refugees started to look for possibilities to flee; and those were very limited. In this context, two diplomats in Kaunas – Japanese Vice-Consul Chiune Sugihara and Dutch Honorary Consul Jan Zwartendijk issued transit and final destination visas. But besides documents, huge financial resources were needed for the Trans-Siberian railroad pass. American JDC became more active in Lithuania after the beginning of WWII, but the subsequent Soviet occupation was an additional trigger. JDC was funding refugee life in Lithuania and observing the situation, but when refugees started to flee Soviet Lithuania financial JDC aid for the travel became crucial. JDC representative in Lithuania, Moses Beckelman (1906 – 1955) was an exceptional person, active and courageous, without whose efforts and initiative less aid could have reached refugees in Lithuania. Beckelman himself left Lithuania being afraid of Soviet repressions, but his initiatives helped hundreds of people to obtain visas and reach safe world. The article focuses on Beckelman's accounts of Jewish situation in Lithuania that he sent to the JDC headquarters. Usually, speaking about Jewish refugees' flight from Lithuania main focus is on Chiune Sugihara, but it is clear that he and Dutch Honorary Consul in Lithuania Jan Zwartendijk were key persons in getting travel documents – visas. But successful application for them cost a lot of money as the only way to leave the country was through the Soviet travelling agency *Intourist* services and journey along the Trans-Siberian railroad. At this point only US dollars were accepted for payment. Without M. Beckelman's intensive work in Vilnius and regular reports about Jewish situation in Lithuania, JDC support might have been less intense, and the Jewish world would not get information about anti-Jewish actions taken by the Soviets.

Mozus Bekelmans un Amerikas ebreju apvienotās sadales komitejas darbība un apraksti: Lietuva 1940. gadā

Atslēgas vārdi: Mozus Bekelmans, Amerikas ebreju apvienotā sadales komiteja (JDC), Lietuva, Otrā pasaules kara bēgļi no Polijas, 1940. gada Lietuvas padomju okupācija, palīdzība Otrā pasaules kara bēgļiem, Chiune Sugihara, Jan Zwartendijk

Kopsavilkums

Šajā rakstā ir aplūkots lūzuma periods Lietuvas vēsturē. Kad sākās Otrais pasaules karš, Lietuva bija neatkarīga un ieņēma neitrālu pozīciju, kā rezultātā valstī ieradās vairāk nekā 30 000 civilo bēgļu no Polijas. Līdz pirmajai padomju okupācijai 1940. gada vasarā neatkarīgajā un brīvajā Lietuvā bēgļi jutās droši, bet padomju vara neko labu nesolīja. Bēgļi sāka meklēt migrācijas iespējas, un tās bija ļoti ierobežotas. Šajā sakarā divi diplomāti Kauņā – Japānas vicekonsuls Chiune Sugihara un Nīderlandes goda konsuls Jan Zwartendijk izsniedza tranzīta un galamērķa valsts vīzas. Līdzās dokumentiem bija nepieciešami finansiālie resursi. Amerikas ebreju apvienotā sadales komiteja (JDC) kļuva aktīvāka Lietuvā pēc Otrā pasaules kara sākuma. JDC finansēja bēgļu ikdienas izmaksas Lietuvā un novēroja situāciju. Kad bēgļi sāka pamest Padomju Lietuvu, JDC finansiāla palīdzība ceļa izdevumiem kļuva izšķiroša. JDC pārstāvis Lietuvā Mozuss Bekelmans (1906–1955) bija izcila persona, bez viņa centieniem un iniciatīvas Lietuvas bēgļi saņemtu mazāk palīdzības. Baidoties no padomju represijām, Bekelmans atstāja Lietuvu, bet viņa iniciatīva palīdzēja simtiem cilvēku saņemt vīzas un nokļūt drošās vietās. Pētījumā galvenā uzmanība pievērsta Bekelmana apakstiem par to ebreju situāciju Lietuvā, kurus viņš nosūtījis uz JDC štābu. Chiune Sugihara un Jan Zwartendijk bija galvenās personas ceļošanas dokumentu – vīzu – nodrošināšanā. Taču vīzu ieguvējiem bija nepieciešama nauda, jo vienīgais ceļš, kā izbraukt no valsts, bija padomju ceļojumu aģentūras “Inturist” piedāvātais brauciens pa Transsibīrijas dzelzceļu. Turklāt samaksai tika pieņemti tikai ASV dolāri. Bez M. Bekelmana intensīvā darba Viļņā JDC atbalsts varētu būt mazāks, kā arī pasaule nesaņemtu informāciju par padomju varas vēršanos pret ebrejiem.

Introduction

WWII resulted not only in millions of victims, Holocaust atrocities and mass destructions in economics, politics, social life, but it also caused mass emigration in Europe and outside. Jewish emigration from Europe at the early stages of the Holocaust has already been investigated but consistent research is still needed. The article focuses on the so-called Polish Jews flight from Lithuania to the Far East in 1940–1941 and the help of the American Jewish Joint Distribution Committee (JDC).

Moses Beckelman – an insightful JDC figure

JDC had charitable experience, network and infrastructure from 1914 and helped thousands of Jews all over the world. However, every case has been individual: in Lithuania's case, Moses Beckelman's (1906–1955) presence was crucial.

An American, New York based Jew, professional social worker, he was a good organizer, very persistent and concrete person. Together with his Polish colleague Yitzhak Gitterman he was able to expand the JDC activities in Vilnius after the beginning of WWII. Beckelman worked with refugees' issues all his life, he was elected a director-general of JDC in 1951, until he unexpectedly died in 1955 (Moses Beckelman biography).

In personal accounts of Beckelman, Soviets (after they occupied Lithuania on June 15, 1940) are regarded as present evil, but he was personally attacked by the Nazis: in mid-December 1939 he, together with Y. Gitterman, were captured by the Nazis on their way to western Europe, where Gitterman planned to stay, and Beckelman used uncensored ways to send information about the life of Jews in Lithuania. Beckelman, being American citizen, was released, and Gitterman was sent back to Warsaw where he was killed in the Warsaw ghetto uprising (Gitterman Yitzhak biography). JDC account reads:¹ "Joint Distribution Committee, 100 East Forty-Second Street, New York, New York. Sirs! In accordance with your request made by telephone on December 13, you are informed that an inquiry has been made by telegraph of the American Embassy at Berlin concerning the welfare of Messrs* Moses Beckelman and Isaac Gitterman, who were aboard the S.S Estonia en route from Tallinn to Amsterdam when it was taken by a German warship into the port of Memel. You will be promptly informed when a reply is received* Sincerely yours, For the Secretary of States sgd. J* H. KEELET JR. J. H. Keeley, Jr. Acting Administrative Officer Special Division" (JDC Archives: 15 December, 1939, Letter of USA Department of the State about M. Beckelman captivity by Nazis, folder 123b, file 410659, no page number)

However, this shock did not stop Beckelman from his work, knowing that Nazis have successfully settled few hundred kilometers from Vilnius in Polish territories occupied after the Molotov–Ribbentrop pact that forced thousands of Jews to leave. But also, it is important to understand that Beckelman witnessed the realization of Molotov–Ribbentrop's pact from the other end – Soviet Russia also occupied a part of Poland forcing local Jews to flee and seek shelter.

Jews in Vilnius in 1939 under the Lithuanian rule

While staying in Vilnius, Beckelman remained observant and vigilant. On the one hand, he reported that Lithuanian rule is positive for Jews: "On the whole, Lithuania still continued to be the country which had done most to observe the spirit of the minorities causes of the Treaty of Versailles and in which the position of the Jewish

¹ I am very grateful to my colleague historian Arvydas Pakštalas for sharing with me copies of the documents from JDC archives. He was the first to find them.

minority was economically and culturally the best in Eastern Europe. Yiddish and Hebrew are recognised as languages of instruction in Jewish elementary schools supported by the government, five daily newspapers appear in Yiddish. The general cultural level of the Jewish population is high and though the government's prohibition of the Kehilahh some years ago, (...) the split in Jewish ranks between orthodox and liberal elements has made it impossible to achieve any federation of Jewish communal agencies, Jewish welfare needs are reasonably well met by a variety of independent welfare organisations in the fields of child care, medical aid, care of the aged, poor relief, etc. The Volknbanks, connected with the Foundation, continue to serve not only as the credit and financial centres for Jewish economic activities, but in the smaller towns also as the central points of Jewish community life." (JDC Archives: 1 December, 1939, JDC report on Jewish situation in Lithuania and Vilnius (before the war), folder 730, item no. 489103, no page numbers)

On the other hand, Beckelman explicitly noticed that, when some turmoil took place, anti-Semitic moods among the population immediately arose. He observed this in Vilnius where the population was multinational, affected by the war moods and war refugees, but at the same time the Lithuanian national narrative presented Vilnius as a Lithuanian city, so any collisions on behalf of Lithuanian nationalists would be interpreted as the plot of enemies, sabotage of the Lithuanian rule. Beckelman reported:

"Such a transition period (situation when Vilnius was taken by Soviet troops held in their hands for few weeks and given to Lithuania – L.V.) is bound to have a most undesirable effect on the position of our people. The first repercussions have already made themselves felt. These include: the anti-Jewish riots at the university during October, the pogrom in Vilna, the increasing number of articles in the local Lithuanian press talking about the "foreign elements" in our population (culminating yesterday in an article which hailed the proposed "Jewish State" in Lublin as a solution not only for Lithuania's refugee problem but for the "undesirable elements" in its economic life as well); the proposal for an economic advisory committee for the Vilna district which, it is obvious from the organization machinery proposed, will exclude Jewish representatives, the pressure exercised on the government by the German expulsion of refugees over the Lithuanian frontier which the Nazis turn on and off; and the projected organization of consumer and producer cooperatives in a number of new fields such as flax and tobacco which have in the past been in Jewish hands and from membership in which Jews, following the pattern already set in the food trades, will be excluded." (JDC Archives: November 22, 1939, Letter from Beckelman to Chief, folder 730, item no. 489122, p. 1)

Beckelman also understood that at that time Lithuanian rule was the power to deal with and tried to improve Jewish situation in Vilnius as much as possible. JDC representative's daily activities focused on housing and catering facilities: "It often happened that in spite of the fixed cost of every refugee's meal at 0.90 lits² a day, we were presented with accounts showing that the cost was more than 1 lit. These accounts

² Lit – should be Litas. Litas was Lithuanian national currency (from 1922 till 1941), 1 US Dollar was equal to 10 Litas.

had to be paid by us. This state of things caused us to take proper steps. We managed to come to an agreement with the Lithuanian kooperativas “Lietukas” (should be Lietūkis – L.V.) and “Pienocetras” which supply us with the majority of the necessary supplies at considerably low prices. This enabled us to change the manner in which the settling of accounts with the kitchens had been carried out. The kitchens are supplied with provisions by the committee itself so that there is a possibility of keeping up the proper standard of food, and, on the other hand, costs are kept within the fixed limit of 0.90 lit for each refugee.” (JDC Archives: 1 December, 1939, Report on the Activities of the Committee of Help for Refugees by the Kehillah (Jewish Community) of Vilna November & December 1939, folder 730, item no. 489105, p. 3)

Diversity of Vilnius population, new-coming war refugees, as well as Lithuania’s government position did not make the situation better. First of all, Lithuanian power thought about Vilnius as largely a Lithuanian city, inhabited by Lithuanians, so those people who lived in the city even before and right after WWI had difficulties in getting citizen rights and state support: “The group met to discuss the situation in general, and more particularly to arrive at a common policy in relation to the Red Cross, which had been designated by the Lithuanian authorities as the official body responsible for the refugee relief work. It was estimated that there were then in Vilna 11,000 Jewish refugees, 12,000 Poles, 4,000 Lithuanians, and an additional 3,000 Jewish refugees in the rest of Lithuania (these 3000 Jews were Jews from Suwałki forcefully pushed into Lithuania by Nazi forces in occupied Polish territories – L.V.). The committee also took into consideration some 45,000 Polish residents of Vilna, termed “war sufferers”, who had lost their employment as the result of the Lithuanian occupation (at this point Beckelman’s account contrasts with the Lithuanian position – Lithuanians thought that getting Vilnius was restoring historical justice, but some Polish politicians, and some international actors, as M. Beckelman in this case, interpreted the fact as occupation – L.V.), and 35,000 Jewish residents in need of assistance”. (JDC Archives: 22 May, 1940, Memorandum from Henrietta K. Buchman, folder 730, item no. 489256, p. 1)

At this point, formal handing Vilnius to Lithuania did not make the situation easier – there were several players in the field, but the formal decision and final word was on the Lithuanian state, and, as it was said, the state still had not decided how to treat Vilnius population, especially those who had lived there their whole life, even in several generations. On the other hand, at this point only Soviet leaders knew that this situation would soon end in destruction of the entire Lithuanian state and Vilnius was used as a bargaining chip – to calm down possible Lithuanian reactions to the coming occupation.

Meanwhile Beckelman had to be creative and act as the man-orchestra – to contact with JDC, Lithuanian authorities, Red Cross, other refugee relief organizations based on national backgrounds, local Vilnius administration, Lithuanian businesses, and many others. At the same time, every penny sent to him by JDC was accounted and reported of: “In general, however, the canteens are said to be operating efficiently, and the cost of feeding has been reduced from 1 Lit to 0.80 Lit per person per day,

without sacrificing the quantity or quality of the food. As of the end of January, there were 58 canteens providing food for 8,726 persons (representing an increase of 16 canteens and 2,269 persons within the month) at a total cost of 250,833.43 Lit.

As of the end of January, 7,609 were being housed in 47 refugee homes, etc. at a cost of 157,120.14 Lit. In addition, the Committee expended **17,257.99 Lit for cash assistance to refugees** (bold type mine – L.V.). This included expenditures for photographs in connection with the registration, cables, letters and other incidental needs. Only 2,145 Lit of this sum represented direct monetary grants to individuals for other than the requirements in connection with their registration and in preparation for emigration.” (JDC Archives: 8 May, 1940, Henrietta K. Buchman, Summary of Report of the Kehillah Refugee Relief Committee Activities in Vilna for the Month of January, 1940, folder 730, item no. 489272, p. 2)

This account by Beckelman illustrates the daily life of refugees – not only food and housing were needed, but also a number of bureaucratic procedures: ID papers, registration documents, etc.³ At this point it should be noted that Lithuanian government and local authorities were very cooperative and upon request provided some concessions, exclusion, reductions, etc.

One of the refugees’ leaders and later Minister of Religions in Israel, Zorah Warhaftig in his memoirs “Refugee and Survivor: Rescue Efforts During the Holocaust”, (Feldheim Pub, 1996) explains his own path, primarily with his relatives and pregnant wife he headed to Polish-Romanian border, but got the news that the border was sealed, so they decided to head for Vilnius, since, according to Warhaftig, he got news from Soviet newspapers that Soviets intended to pass Vilnius to Lithuania. So the Warhaftigs reached Vilnius, but since the capital was still in Kaunas, they moved to Kaunas, as a place of better cooperation with Lithuanian officials and foreign Legations.

Till the Soviet invasion, Lithuania was a safe harbour for refugees, some Jews, especially Zionists, were searching for possibilities to leave the country, but with the Soviet occupation on June 15, 1940, the situation changed drastically.

Destruction of Independent Lithuania. Soviet rule menace to the Jewish communities

Soviets from the very beginning started to destroy not only refugees, but also the local Lithuanian Jewish communities that had lived there for centuries: Zionists started to be treated as enemies and international spies, as well as religious Jews, since religion was not tolerated by the Soviets. Various political parties and civic organization members were also treated as enemies, ideological opponents, spies, and potential traitors of the secrets. Those who had Lithuanian citizenship became Soviet citizens, and refugees being stateless found themselves in a short opportunity window to escape.

³ Interviews with Sugihara – Zwartendijk survivors mention that every permission to leave the place of residence and get to another city (to get to Kaunas from Vilnius for example) was charged and was rather costly. For example, the interview with Lucile Camhi (Oral history interview with Lucille Camhi. *United States Holocaust Memorial Museum: Oral history interviews of the Flight and Rescue collection*. <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn508234> (02.04.2024)

From mid-December 1940, refugees were obliged to obtain Soviet citizenship, otherwise they would be arrested. Concerning travel documents (visas), Japanese Vice-Consul Chiune Sugihara and Dutch Honorary Consul Jan Zwartendijk were very instrumental, but in funding of the journey JDC support became crucial. Departing refugees provided good inflow of US dollars to the Soviet budget, but at the same time paranoia about international agents, spies searching for the weak Soviet spots grew, and for this reason Beckelman left Lithuania on February 21, 1941, using the Trans-Siberian route to reach Japan with Sugihara transit visa no. 1890, later going to the USA. His office co-workers in Lithuania later were arrested and interrogated by the NKVD as international spies and profiteers.

Before the departure Beckelman reported: "Between December 1, 1940 and the date of my departure from Lithuania on February 21, 1941, more than 2,000 Jewish refugees in Lithuania had been assisted to leave the country through the activities of the J.D.C. This is the first time that emigration on such a scale has been possible from Soviet territories, and the movement was still continuing when I left. Though, at that time, permission to emigrate was almost exclusively limited to refugees from Poland, the indications were that the question of granting exit permits to Lithuanian citizens then under consideration would be decided favourably, provided that transit opportunities through Japan or other neighbouring countries would be available." (JDC Archives: 21 May 1941, Statement to the press by Moses W. Beckelman, Member J.D.C. European, staff, folder 123b, file 410570, p. 1)

The changing war situation and Soviet attitudes never let the local Lithuanian Jewish population to flee (with just few exceptions), but the following Beckelman's quotation shows how insightful he was in judging the situation with great penetration: "When exit visas began to be issued in large numbers at the beginning of 1941, the J.D.C. turned its attention from the relief program to the problem of emigration. Candidates for emigration consisted chiefly of persons for whom the New Order offered little opportunity, or whose relatives in overseas countries were anxious to have them join their families. A rough classification of the exit visa candidates indicates that approximately 15 per cent represented professional persons – lawyers, journalists, teachers, etc., for whom the possibilities of employment were remote, and an equal number were older persons, or women and children anxious to re-join their husbands and fathers abroad, or other persons similarly separated from their families. Rabbis and yeshivah students, of whom about 2,200 were included in the refugee group, likewise were candidates for exit visas. Much smaller, but a group whose emigration was of the greatest urgency, were the leaders of various Jewish communal organizations, such as Bundists, Poale Zionists, and similar organizations. In addition to the foregoing categories there were also about 1,000 persons who were emigrating to Palestine, When I left on February 21, the emigration process was still continuing, though the number of visas issued daily had decreased sharply because of difficulties in obtaining Japanese transit resulting from the jam of refugees then in Japan, awaiting further movement."

(JDC Archives: 21 May 1941, Statement to the press by Moses W. Beckelman, Member J.D.C. European, staff, folder 123b, file 410570, p. 2 - 3)

At this point, activities of Moses Beckelman could be seen as one of the significant links in the chain of rescuing WWII Jewish refugees from totalitarian regimes and annihilation.

Conclusions

In the context of the present research, Japanese Vice-consul in Kaunas Chiune Sugihara and Dutch Honorary Consul in Kaunas Jan Zwartendijk are the most well-known Jewish rescuers. First, by issuing Japanese transit visas, other fake end destination visas to Curaçao, Suriname, and other Dutch Colonies in Caribbean. Usually, these two Righteous Among the Nations are put in the context of Holocaust, but their activities clearly show that they were acting during the Soviet occupation and saved people from this totalitarian regime primarily. When Nazis invaded Lithuania and Holocaust started immediately, Sugihara and Zwartendijk had been out of the country for 9 months already, their personal departure was caused by the Soviet occupation as well.

Moses Beckelman's departure was much later – diplomats left Lithuania in early fall of 1940, while Beckelman left on February 21, 1941 (he got Sugihara's visa on August 17, 1940), so he intensively worked for 6 more months in order to facilitate the stay and especially departure of the refugees as much as possible.

In his accounts, Beckelman acknowledges the complexity of the situation in Vilnius and Vilnius region, as well as Lithuania's situation, but like in the rest of the memoirs and testimonies of the refugees, he also underlines that life under Lithuanian power for the Jewish refugees was positive and there was no need for massive emigration until the Soviet occupation started.

References

American Jewish Joint Distribution Committee (JDC) Archives:
folder 730 (New York Office Collection 1933-1944. Lithuania: Administration, General, 1937 - 1940 (May), item no. 489103,
folder 730, item no. 489122,
folder 730, item no. 489105,
folder 730, item no. 489256,
folder 730, item no. 489272,
folder 123b (New York Office Collection 1933-1944.
Lithuania: Administration, General, 1937 - 1940 (May), file 410570.
Oral history interview with Lucille Camhi. RG Number: G-50.494.0003. *United States Holocaust Memorial Museum: Oral history interviews of the Flight and Rescue collection*. <https://collections.ushmm.org/search/catalog/irn508234> (02.04.2024)

Brokke, J. (2021) *The Just: How Six Unlikely Heroes Saved Thousands of Jews from the Holocaust*. Melbourne, London: Scribe US. 496 p.

Gitterman Yitzhak biography. *Yad Vashem – The World Holocaust Remembrance Center*. https://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%206290.pdf (02.04.2024).

Hillel, L. (1996) *In Search of Sugihara: The Elusive Japanese Diplomat Who Risked his Life to Rescue 10,000 Jews from the Holocaust*. USA: Free Press. 336 p.

Kranzler, D. (1976) *Japanese, Nazis & Jews: The Jewish refugee community of Shanghai, 1938-1945*. USA: Yeshiva University Press; 2nd edition. 644 p.

Moses Beckelman biography. *United States Holocaust Memorial Museum: Holocaust Encyclopedia*. <https://encyclopedia.ushmm.org/content/en/article/moses-beckelman> (02.04.2024)

Sugihara, Y. (1995) *Visas for Life*. USA: Edwards Brothers, Inc. 167 p.

Venclauskas, L. ed. (2017) *Casablanca of The North: Refugees and Rescuers in Kaunas, 1939–1940*. Vilnius: Versus aureus. 188 p.

Venclauskas, L. ed. (2020) *Conventions, quotas, refugees: European jews in 1938–1945*. Vilnius: Versus. 177 p.

Warhaftig, Z. (1996) *Refugee and Survivor: Rescue Efforts During the Holocaust*. USA: Feldheim Pub. 435 p.

Žepkaitė, R. (1990) *Vilniaus istorijos atkarpa: 1939–1940 m.* Vilnius: Mokslas. 156 p.

Ieva Zepa

Ģeometriskā ornamenta klātbūtne Stirnieņu apkaimes sakrālajā telpā*

Atslēgas vārdi: ģeometriskais ornaments, sakrālā telpa, lūgšanu vieta mājās, katoļu baznīca, sinkrētisms, pirmskristietiskās nozīmes zudums

Kopsavilkums

Raksta mērķis ir ieskicēt divu pasaules redzējumu – folkloras un kristietības – līdzās pastāvēšanu Stirnieņu draudzes (Austrumlatvija) iedzīvotāju domāšanā un aplūkot konkrētus piemērus. Par pētījuma objektu ir izvēlēta Stirnieņu apkaimes sakrālās telpas daļa, tajā ietverot lūgšanu stūrīšus mājās un Stirnieņu katoļu baznīcu. Stirnieņu apkaimes sakrālajā telpā izmantotie rotājošie raksta elementi atrodami galvenokārt tekstilijās, kurās apvienots ģeometriskais ornaments, stilizētais augu ornaments un kristīgā simbolika. Šajā apvidū spēcīga ietekme uz cilvēku domāšanu ir katoliskajai tradīcijai; dievnamu un lūgšanu stūrīšu tekstiliju rotājumos klātesošie ģeometriskie ornamenti ir vairs nedz maģiskās un sakrālās informācijas nesēji, bet to darinātāju skaistuma izjūtas izpausme.

Presence of Geometric Ornament in the Sacred Space of the Stirniene Neighbourhood

Key words: geometric ornament, sacred space, prayer space at homes, Catholic church, syncretism, loss of pre-Christian meaning

Summary

The aim of this paper is portraying the co-existence of two world views, folklore and Christianity, in the beliefs of the Stirniene neighbourhood (Eastern Latvia) residents, observing it through specific visual occurrences. The chosen case study is sacred spaces in Stirniene and surrounding areas, including prayer spaces at homes and Stirniene Catholic church. In the sacred spaces of Stirniene, geometric ornaments are mainly found in textiles, which feature surprising solidarity and intertwining between folk geometric ornaments, stylised plant motifs, and Christian symbols. The Catholic tradition strongly influences people in this region, which leads to a conclusion that

* Publikācija izstrādāta ar Latvijas Atveseļošanas un noturības mehānisma plāna 5.2. reformu un investīciju virziena “Augstskolu pārvaldības modeļa maiņas nodrošināšana” 5.2.1.r. reformas “Augstākās izglītības un zinātnes izcilības un pārvaldības reforma” 5.2.1.1.i. investīcijas “Pētniecības, attīstības un konsolidācijas granti” otrās kārtas “Konsolidācijas un pārvaldības izmaiņu ieviešanas granti” projekta Nr. 5.2.1.1.i.0/2/24/I/CFLA/007 “Latvijas Universitātes iekšējā un ārējā konsolidācija” atbalstu.

geometric ornaments featured in churches and prayer spaces no longer carry magical or sacred information, but perform the role of the aesthetic sense of their creators.

Ievads

Stirniene – mazs, zeltīts puteklītis uz lielās pasaules kartes. Bagāta kultūrvēsturiskā Latgales reģiona sastāvdaļa, neraugoties uz dažādiem laikiem, varām, liktenīgām politiskajām kolīzijām. Neliela apdzīvota vieta Latgales ziemeļrietumos, piecdesmit kilometru attālumā no Rēzeknes, Madonas, Preiļiem un Jēkabpils.

Stirnienes baznīcas cēlājs priesteris Pāvils Virketiss¹ (1864–1946) mācījis, ka fiziskus dotumus var mērīt arī ar “garīgām” mērvienībām: “Cik tāli nu bazneicys da skūlys? – vīna rožonca”² (Vaivode 1996). 21. gadsimtā, braucot ar automašīnu no Stirnienes līdz minētajām pilsētām, attālums ir vīna rožonca. Stirnienē kopš sendienām pieņemts mājās pirms došanās ceļā piesēst iz laimeīga minuteņa³ un pārvest krusta zīmi. Mājas ārdurvis rotā un sargā trīs krusti, kas uzvilkti ar baznīcā Trejkungu dīnā⁴ svētīto krītu, laimes pakavs pie stenderes un Jāņu vakarā aizsprauts pīlādža zariņš, bet sētā pret visādu ļaunumu aug cārmyukša⁵ pi vōrtu (Vilkaušs 2024). Veiksmi darbā sūta ar senu teicienu: “Dī’s [Dīvs] paleidz!” Pie galda labas ēstgribas vēlējums vienmēr bijis vispārējs un dienišķs svētības rituāls: “Dī’s svētej!”, uz ko pie galda sēdošie atbild: “Ar svēteibu!” (Gruduls 2019; Vaivode 1996). Pūpolsvētdienas rītā ģimenes tēvs vai māte vieglītēm ieper mājiniekus ar pūpolu zaru, sakot: “Opols kai pyupuls! Slimeiba ōrā, veseleiba īškā!” (Gruduls 2019), vēlāk dodas uz dievnamu, kur tiek svētīti pūpolu un zaļumu zari, ko gada garumā “pi obrozim”⁶ glabā mājas svētībai. Kopš 19. gadsimta beigām Stirnienē pierakstītas gan pirmskristietisko informāciju nesošas tautasdziesmas, gan ar misionāru evaņģelizācijas darba rezultātā iegūtajiem kristīgajiem elementiem, tāpat ticējumos, buramvārdos, vēstītājfolklorā atpazīstami kā senie priekšstati, tā katolicisma uzslāņojums. Šī savdabīgā dzīves un kultūras telpa ir arī Stirnienes apkaimes materiālais un nemateriālais mantojums, viens no latgaliskās un katoliskās identitātes stūrakmeņiem šai apvidū.

Katrs laiks cilvēces vēsturē nāk ar senču pārmantoto vērtību pārskatīšanu – arī 21. gadsimtā cilvēki pat nelielos kolektīvos un konkrētās dzīvesvietās atkal un atkal pārvēti no sendienām saņemto mantojumu. Stirnienē kopš 17. gadsimta darbojies jezuītu misijas punkts (*Missio Borchiana*⁷). 1767. gadā pirmo koka baznīcu cēlis Polijas-

¹ Priesteris pats dokumentos parakstās ar diviem ‘s’ uzvārda izskaņā (Stirnienes draudzes arhīvs).

² Rožukronis (latg.) – tradicionāla katoļu lūgšana Dievmātei, sastāv no trīs (mūsdienās no četrām) daļām, katrā daļā pieci noslēpumi, apceroti Dievmātes un Jēzus dzīvi, katram noslēpumam seko “Tāvs myusu”, desmit “Esi sveicynōta, Marija” un “Gūds lai ir Tāvam”. Vienas daļas garums aptuveni 20–30 minūtes.

³ Uz laimīgu ceļa brīdi; laimīgam ceļam.

⁴ 6. janvāris ir Triju Kēniņu diena jeb Epifānija, jeb Zvaigznes diena, kad atceras trīs austrumu gudro atnākšanu pie Jēzus Bērna ar dāvanām. Katoļu baznīcās šajā dienā svēta krītu, vīraku un dārglietas kā simboliskas kēnišķās veltes.

⁵ Pīlādzis (latg.).

⁶ Svētбилde (no poļu val.).

⁷ Nosaukums pēc Varakļānu un Preiļu apkaimes (Varakļāni, Stirniene, Gaļāni, Riebiņi, Preiļi utt.) jezuītu “misiju” dibinātāju grāfu Borhu vārda attiecināms uz visām kapelām un baznīcām, kas atradās uz viņu īpašumiem (Kučinskis 1981, 125–126).

Lietuvas kopvalsts valstsvīrs, Varakļānu muižas īpašnieks grāfs Jans fon der Borhs (1713–1780) (Čakuls 1997, 439; Krūmiņš 2003, 41). 18. gadsimtā Stirniene kļūst par patstāvīgu draudzi (Kučinskis 1981, 125–126). Balstoties vēstures datu pārskatos, katoļu baznīcas historiogrāfs Henrihs Strods norāda, ka regulāra dievkalpojumu apmeklēšana Latgales laukos nostabilizējas 19. gadsimta pirmajā pusē, bet īpaši pēc dzimtbūšanas atcelšanas (1861. gadā). Par stabilu katolicisma iekļaušanos Latgales iedzīvotāju dzīvesveidā var runāt tikai ar 19. gadsimta otro pusi (Strods 1996, 220). Savukārt kultūrvēstures pētnieks Tadeušs Puisāns vedina domāt, ka blakus svētbildēm, krucifiksam, svētītajiem priekšmetiem un sakramentālijām, Dievmātes godināšanas kultam, dažādu garīgo dziesmu un prakšu pielietošanai ģimenes godos turpina plaši saglabāties senču tradīcijas, pret ko Katoļu Baznīca izrāda apbrīnojamu iecietību. “Ja Katoļu Baznīca nebūtu vienojusi ap sevi tautu, cik tālu vien iespējams, ar tautas tradīcijām, iespējams, ka latviešu tauta vismaz Latgalē būtu izzudusi vai pārslāviskota. Šādi Katoļu Baznīca glāba tautas tradīcijas, bet tautas tradīcijas glāba tautu” (Puisāns 1997, 19). Latvijas brīvvalsts laikā reliģijai ir stabila un nozīmīga vieta un loma gan cilvēku privātajā, gan sabiedriskajā dzīvē. Kā visā valstī, tā arī Stirnienes apkaimes skolās tiek mācīta ticības mācība. To pasniedz katoļu prāvests, jo apkaimē gandrīz visi ir katoļticībai piederīgie. Katoļu priesteris ar uzrunām piedalās laicīgajos pasākumos; laicīgās amatpersonas aktīvi darbojas draudzes dzīvē; skolēnu koris dzied svētku dievkalpojumus; aizsardzes rīko mājturības kursus draudzes namā; tiek rīkotas kopīgas draudzes un pagasta talkas un loterijas. 20. gadsimta vidū un otrajā pusē visu kardināli maina padomju varas uzspiestā ateisma ideoloģija ar baznīcas un kristīgo vērtību noliegšanu. Savukārt 90. gados līdz ar valstiskās neatkarības atjaunošanu pastiprināta vērība tiek saglabāta folkloras mantojumam. 20. gadsimta pēdējās desmitgadēs Latvijas kristietības kārtējais izaicinājums ir bijis postmodernisms, kas kristiešiem licis no jauna pamatot kristietības pamatvērtību nozīmīgumu – arī Latvijas sabiedrībā sastopoties ar robežu nojaukšanu un sapludināšanu, patērētājkultūras pastiprināšanos, radikālā perspektīvisma uzplaukumu, fragmentāciju u. c. (Tēraudkalns 1999, 89). 21. gadsimta izaicinājums ir nedrošā ārpolitiskā situācija, globalizācija un mākslīgais intelekts.

Raksta nolūks ir ieskicēt divu pasaules redzējumu – folkloras un kristietības – līdzās pastāvēšanu Stirnienes cilvēku domāšanā un estētiskajās izjūtās tautas kristietības izpausmēs un aplūkot konkrētus vizuālos piemērus 20.–21. gadsimtā. Pētījuma mērķis ir noskaidrot, vai abi pasaules skatījumi tiek uzlūkoti par vērtību, vai viens tiek upurēts par labu otram. Par piemēru ir izvēlēta Stirnienes apkaimes sakrālā telpas daļa, tajā ietverot katoļu dievnamu un mājas lūgšanu vietu (lūgšanu stūri, lūgšanu kaktu, goda stūri) vairāk nekā 30 mājtsaimniecībās – goda istabā novietotas svētbildes (“obrozi”) un krucifikss (“mūceņa”). Stirnienes draudzē mājas altārim pamatā lietots viens nosaukums – “obrozi”, ko var tulkot kā ‘vietu pie svētbildēm’.

Pētījumā izmantotas lauka pētījumu padziļinātās intervijas, līdzdalīgie novērojumi (ar piedalīšanos, iesaistīšanos), personīgie vērojumi un fiksējumi

dienasgrāmatā (kopš 1990. gada), dokumentālā bāze (Stirnienes draudzes un privāto arhīvu materiāli), vizuālie materiāli, fiziskie artefakti (sādžu krucifiksi, altārsegas), kas ļauj izpētīt kā atsevišķu fenomenu, tā veikt salīdzinājumu un iegūt pārlicinošu, padziļinātu izpratni par kādu notikumu, notikumu attīstību, konkrētu situāciju vai procesu un tā virzību, konstatējot pārmaiņas izpētes objektos (Adams et al. 2013, 65).

Intervētās personas dalījušās atmiņās par Stirnienes apkaimi, savos dzīvesstāstos aplūkojot dzīves notikumus pēc izvēles, kā arī uzrunātas ar konkrētiem jautājumiem par pētāmo tēmu no folkloras/relīģijas pozīcijas. Sniegtās atbildes atklāj gan intervējamā personību, gan pasaules redzējumu, kultūras, reliģijas, folkloras ietekmi konkrētajā dzīves gājumā. Sākotnēji tās bijušas neformālas sarunas ar draudzes locekļiem par dažādiem laikiem Stirnienē un saņemtu piebildi: “Tu aizrokst’ itū, bārns, aizrokst, a to nivīns vaira nazynōs i napastōsteis, kai beja. I vysaiž beja. [...] Kas ar spolvu īraksteits, tū ar cērvi naizcērss. [...] Par myužu tik radzāts i izaradzāts, i pīdzeivōts, i pōrdzeivōts. Nazcik romanu varātum pīraksteit” (Vaivode 1996).

Gadījumu izpēte notikusi dabiskajā vidē – vietējā Stirnienes sv. Laurencija (jeb sv. Laura⁸) draudzes teritorijā, kas izdalīta kā administratīva vienība Latvijas kartējumā, jo no agrārreformas 1920. gadā⁹ līdz 20. gadsimta 60. gadiem pielīdzināma Stirnienes pagasta, vēlāk Stirnienes ciema padomes robežām. 1973. gadā atkal tiek veidots jauns administratīvais dalījums un aptuveni puse no Stirnienes ciema padomes teritorijas tiek pievienota Varakļānu ciema padomei, zaudējot arī savu nosaukumu. Pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas Stirniene ietilpst Madonas rajonā kā daļa no Varakļānu pagasta¹⁰. Daļa bijušā Stirnienes pagasta teritorijas pievienota tagadējam Varakļānu pagastam (LP 2002, 558–559). Kopš 2010. gada teritoriālās reformas Stirniene ar pieguļošajiem ciemiem iekļauta Varakļānu novada Varakļānu pagastā. Daļa no bijušā Stirnienes pagasta teritorijas paliek iekļauta Riebiņu novada, vēlāk Preiļu novada Sīlukalna pagastā. Stirnienes draudze aplūkojamajā laikposmā 20.–21. gadsimtā palikusi savās sākotnējās robežās ar minimālām izmaiņām¹¹, tādēļ, lai izvairītos no liekām jukām, pētījumā izmantota šī administratīvā un teritoriālā vienība kā ģeogrāfiski, tā aptverot vienas kopienas locekļus.

Folkloristikai raksturīgs starpdisciplinārs skatījums. Publikācijas izstrādes pamatmetode ir deskripcija, autoetnogrāfiskā pieeja un gadījuma situatīvā (case study) pētniecības analīze. Šī darba ietvaros gadījums klasificēts pēc amerikāņu pētnieka Džona Geringa (John Gerring, 1967) definēšanas principiem – “gadījumam jāietver fenomens, kura apraksts vai paskaidrojums tiek veikts” (Gerring 2017, 26–36); jāapskata folkloras un kristietības savstarpējā mijiedarbība vai tās aspekts (konkrētajā

⁸ Kopš 1990. gada sv. Laura draudze – LR Tieslietu ministrijas Reliģisko lietu pārvaldes reliģiskās organizācijas reģistrācijas apliecība Nr. RO 0724, izdota 1991. gada 28. februārī.

⁹ 1920. gadā no Stirnienes pagasta atdala daļu teritorijas, lai pievienotu jaunveidojamam Rudzātu pagastam. Likums par Latvijas teritorijas iedalīšanu aprīņkos. (03.07.1924.) Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums. <https://periodika.lndb.lv/periodika2-viewer/?lang=fr#panel:palissue:368965|article:DIVL118|query:likumu%20Likums%20par%20Latvijas%20teritorijas%20iedal%C3%AD%C5%A1anu%20apri%C5%86%C4%B7os%20iedal%C4%AB%C5%A1anu%20Apri%C5%86%C4%B7is%20> (15.12.2024).

¹⁰ <https://enciklopedija.lv/skirklis/22981> (23.04.2022).

¹¹ Pēc 1915. gada, kad ievērojamu Stirnienes draudzes daļu atdala un pievieno jaunveidojamajai Rudzātu draudzei (Cakuls 1997, 390).

gadījumā zīme vai ornaments). Pētījumā pielietota arī dzīves rakstīšanas (life writing) metode, kas aptver daudzus personīgo stāstījumu veidus. Dzīves rakstīšana ir izmantota kā vispārējs veids, kā indivīdiem izpētīt un novērtēt savas emocijas un atmiņas, identitātes izjūtu (Howes 2020). Tāpat pielietota autoetnogrāfiskā pieeja, kam ir nepieciešama pētnieka personiskā pieredze, kas ir īpaši svarīga specifisku pētāmo jautājumu datu iegūšanai un analīzei, kā arī pētniecības subjektu sniegtās informācijas interpretācijai (Adams 2021).

Nereti autoetnogrāfiskajai pieejai pārmet metodoloģiskas precizitātes trūkumu, bet vienlaikus arī norāda, ka tas neliecina par zinātnisku principu neesamību. Galvenais autoetnogrāfijas devums ir ievērojamā iegūto datu potenciālā dažādība un fakts, ka “autoetnogrāfiski teksti bieži nepiemērojas tradicionālai pētījuma struktūrai” (Adams et al. 2013, 53, 64–65; Chang 2008, 61). Šī pētnieciskā darba ietvaros autores personīgā pieredze un Stirnienes iedzīvotāju sniegtās liecības savijas kopīgā vizuālā naratīvā par ģeometriskā ornamenta izpausmēm – autoetnogrāfija nav galvenais metodoloģiskais avots, bet iedvesmo darba pieeju datu ieguvei, apstrādei un informācijas formatēšanai.

Pirmkārt, personīgi tuvā un pazīstamā reliģiskā tradīcija un tautas dievbijības izpausmes, iepazītas ģimenē, vietējā sabiedrībā un personībās, tiek pielietotas, lai interpretētu pētījuma subjektu sniegtās liecības un veidotu fokusētu izpratni par pētījuma tēmu no interviju un dokumentālo materiālu klāsta, apskatot kultūru kā izdzīvotās pieredzes neatdalāmu izpausmi (Boylorn, Orbe 2014, 19–20). Otrkārt, personīgā pieredze un zināšanas par apspriestajiem jautājumiem ļauj koriģēt datu ievākšanas procesu un pielāgot to dažādajām interviju subjektu situācijām. Šeit jāuzsver divas īpaši svarīgas lomas – spēja izprast intervējamo dzīves pieredzes, identificējot pētījumam aktuālus sarunas pavedienus un uzvedinošus jautājumus un atšifrējot sniegtās informācijas lomu kultūrvēsturiskās vides ietvaros (Chang 2008).

Lai dziļāk izprastu pētāmo materiālu, kas iegūts lauka pētījumos un kvalitatīvo interviju laikā, lietota kontekstuālā pieeja. Stirnienes apkaimē veiktajos lauka pētījumos dzīvesstāsts bijis konteksts un ietvēris informāciju arī par zīmju un ornamentu lietošanas tradīcijām. Atspoguļojot pētītās teritorijas savdabību un latgaliski katolisko identitāti (Beitnere 2008), dzīvesstāsts sniedzis vērtīgas ziņas par kultūrvēsturisko kontekstu Stirnienes draudzē 20.–21. gadsimtā ar atsevišķiem ekskursiem tuvākās apkaimes draudzēs.

Gadījumu analīzes pielietošana ļāvusi detalizētāk uzlūkot Stirnieni kā apdzīvotu vietu (draudzi, pagastu) un iedzīvotāju kopienu (atsevišķus indivīdus, grupas) vienotā veselumā, kā robežas veido dažādi laika periodi, notikumi, politiskās ideoloģijas, politiskie un sociālekonomiskie lēmumi, institūciju darbība (baznīcas, skolas, citu valsts struktūru) un izpētes procesā atklāt arī jaunas pazīmes tradīcijas kontekstā (piemēram, rūpnieciski, masveidā ražoto liturģisko drēbju izmantošana baznīcās). Raksta apjoma dēļ nav iespējas veikt iesaistīto personu (folkloras vācēji, teicēji, intervētie, kopienai nozīmīgas personības) un plašu kopienas konteksta raksturojumu, kā arī izpētes objekta plašu aprakstu, iekļaujot iespējami daudzas nianšes un detaļas, lai veidotu izvērstu mozaīkveida pārskatu. Tas atstājams turpmākajai pētniecībai.

Pētījums tverams sinkrētisma kontekstā, kas raksturo “dažādu reliģisko pārliecību un uzskatu sajaukšanos”¹² un šīs mijiedarbības rezultātā radušās izmaiņas attiecīgajos uzskatos. Eksperti norāda, ka sinkrētisms galvenokārt apraksta organizētu reliģiju mijiedarbību (Droogers 1989; Stewart and Shaw 1994), tomēr tiek uzsvērts, ka “ši brīža lietojumā antropoloģijā un reliģijas studijās, [šis termins] apzīmē dažādu reliģisko sistēmu vai tradīciju elementu sajaukšanos”, norādot, ka pētnieku interešu lokā ir arī sinkrētisms starp reliģiju un tradīciju, piemērojot katolicisma ietvaru esošo tradīciju turpināšanai un modificēšanai (DeMarinis 2014, 889–890).

Reliģiju pētnieks Mirča Eliade (Mircea Eliade, 1907–1986) jau 20. gadsimta vidū šķir jēdzienus “sagrālais” un “profānais”, tā iezīmējot bināro pretstatu kopumu (Eliade 1996, 19). Sabiedrībā, kas sakņota tradīcijā, vienmēr stingri nošķirta sakrālā un profānā telpa. Sakrālajai telpai dabā pieskaitāmi svētie koki, svētbirzis, svētavoti, svētakmeņi. Cilvēku radīta sakrālā telpa ir dažādi objekti, kas nes dievišķuma slodzi – dievnami, kapelas, ceļmalu krusti, svētbilžu telpa mājās. Dažkārt viens un tas pats objekts ir ar divkārtēju semantisko slodzi – pirts kā sakrāla vieta, ar kuru mitoloģijā saistīta likteņdievību klātesamība (dzemdībās, lai jauna dzīvība ienāktu pasaulē; dziedināšanas rituālos), un pirts kā ikdienišķas higiēnas nodrošināšanas telpa: “Rija bija svēta, bet pirts vēl svētāka” (Jurgens 1934, 145).

Profānā telpa attiecināma uz ikdienišķo. “Sagrālais tradicionāli saistīts ar priekšstatu par veselumu, savukārt profānais – ar priekšstatumu par sadalīto, triviālo, daudzreiz atkārtojamo” (Kursīte 2017, 97). 21. gadsimtā arī unikālajos kultūrvēsturiskajos pieminekļos kā redzamu liecību var atrast priekšmetus, ko grūti savietot ne tikai ar sakrālo, bet pat skaisto, estētisko – daudzviet vietējo rokdarbnieču meistarīgos darbus aizvieto ar Polijā vai Ķīnā ražotām poliestera sedziņām, mežģīnēm, pat altārsegas un priesteru liturģiskos apģērbus ražo masveidā un ieved no ārzemēm. Jāpiemin, ka arī latviskajās kapsētās aizvien vairāk var ieraudzīt mākslīgos ziedus, tāpat daudzviet tie, kliežošī spilgti un nedabiski, nosacīti rotā sādžu krucifiksus. Šie daži piemēri rosina aizdomāties par svētuma jeb sakrālā “pretrunīgo un nenoteikto identitāti” (Lasmane 2017, 19).

Rit process, kad mūsdienu sabiedrībā veidojas jauna sakralitātes uztvere. Postmodernisms 20. gadsimta otrajā pusē ir atnesis robežu nojaukšanu vai to sapludināšanu, apzinātu rīcību rezultātā ir nojaukts šķērums starp sakrālo un profāno, dekanonizētas tradicionālās vērtības (reliģijā, mākslā u. tml.). Lielā mērā to veicinājis uztveres un uzskatu plurālisms (Lynch 2007; Lynch 2012). Folkloriste Janīna Kursīte (1952) min, ka “sagrālais asociējies ar kādas tautas, valsts svētumiem kā tādiem, tai skaitā arī literatūras, mākslas klasiku un tās atsevišķiem reprezentantiem, kas, līdzīgi kā tas praktizēts reliģijā, tikuši netiešā veidā kanonizēti” (Kursīte 2017, 97).

¹² The Editors of Encyclopaedia Britannica. Religious syncretism. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/religious-syncretism> (28.12.2024).

Kopš seniem laikiem cilvēka apziņā ar sakrālo saistījušās arī dažādas grafiskās zīmes. “Zīme ir tāds jutekļiem uztverams tēls, kas izsaka, aizvieto kaut ko citu” (Rubenis 1989). Ar tēlainās domāšanas palīdzību zīme ir mītiskās pasaules uzbūves un uztveres atslēga, tradicionālās kultūras mantojuma izpratnes kods. Zīme un simbols ļauj cilvēkiem, kuri tos atpazīst, sazināties vizuāli – ar tēlu palīdzību valodā bez vārdiem. Rotājums, kura zīmes ietver informatīvu saturu, ir ornamenti. Jēdziens “ornaments” atvasināts no latīņu “ornamentum” – ‘rotājums, greznojums’. Latviskais vārds, kas visbiežāk ticis lietots šai nozīmē, ir raksts, no tā attiecinot rakstīt, rakstīšana, rakstītāja.

“Kū, kūmeņi, tu struoduoji,
Pavasara dīneņā?

Kristdālam kraklu šivu,

Da zemei rakstīdama.” (LTD 36771 Rz Stirniene)

“Dainās simtām reižu tas [rakstīt] lietots sakarā ar godājamu darbību. [...] Senāk latvieši ar rakstu jeb ornamentu izrotāja ikvienu lietu, vai arī pašas lietas pamatveidā ielika ornamentālu motīvu. Arī tagad vajadzība rotāties un rotāt nav gluži izzudusi, kaut gan tas notiek šaurākos apmēros kā senāk. Ornamentu piekopj galvenā kārtā amatnieki, radīdami tā saukto lietišķo mākslu” (Brastiņš 1923, 7).

Ornamenti bieži ietver simbolisku jēgu, lai arī to veidojošie elementi atsevišķi var būt formāli rotājumi, taču ornamenta uzbūve, ritmiskums un kompozīcija, radītais estētiskais un emocionālais iespaids var rosināt tajā rast pārdabisku spēku. Mākslinieks Valdis Celms (1943) vērš uzmanību uz vārda “rakstīt” saknē ietvertajām daudzajām darbības nozīmēm (izrotāt ar rakstu rokdarbu; fiksēt tekstu ar grafiskajām zīmēm; sacerēt, veidot tekstu; veikt ritmizētu darbību – kult ar spriguli rakstā (LLVV 62, 525–528)), kas norāda uz “uzsvērtu strukturālu darbību” (Celms 2007, 38).

Par ornamenta izcelsmes laiku uzskata agro neolītu, taču Austrumbaltijā uz raga un kaula priekšmetiem atrasti dažādi ornamenta pamatelementi jau vēlā paleolīta beigu periodā. Ornamentus parasti iedala četrās pamatgrupās: ģeometriskā, florālā (augu motīvi), zoomorfā (dzīvnieku tēli), antropomorfā (stilizētas cilvēku figūras). Dažkārt atsevišķā grupā izdala debess spīdekļus, kā arī ir jauktas grupas un pārejas formas, kur ornamenti ir savstarpēji saistīti un pāriet cits citā (Kraukle 2014, 3).

Latviešu ornamenti, kas, protams, nav nacionāli un teritoriāli strikti nodalīti, pieder kopīgajam, senajam indoeiropiešu mantojumam. “Viņu [latviešu] ornamentālās formas, kaut gan viegli uzminamas, tomēr tās ir mīkla, kas prasa zināmu nopietnību, lai tai tuvotos. [...] Ja par tautu mēdzot saukt ļaudis, kurus vieno kopēja valoda, tad par tautības noteicēju esot uzskaitāms arī ornamenti. [...] Ornamenti raksturojot tautu un kultūru [...]” (Brastiņš 1923, 11). Pētniece Zeltīte Barševska (1967) norāda, ka “latviešu tautas mākslai raksturīgs ģeometriskais ornamenti, kuru veido gadu tūkstošos izveidojušās zīmes jeb rotājošā raksta pamatelementi” (Barševska 2012, 43).

Zīmju nosaukumu lietojumā jau kopš 19. gadsimta beigām līdz pat mūsdienām nav pilnīgas konsekvences, pētnieki tās piedāvā klasificēt pēc dažādiem principiem (piemēram, Jānis Sudmalis (1887–1984), Jānis Niedre (1909–1987), Arvīds Dzērviņis

(1897–1942), Aleksandra Dzērvīte (1904–1996), Ernests Brastiņš (1892–1942), Jēkabs Bīne (1895–1955), Valdis Klētnieks (1905–1968), Guntis Eniņš (1933), Valdis Celms (1943) u. c.). Attiecīgi pielietotas dažādas katalogizācijas sistēmas, piemēram, ar atsauci uz mitoloģiju, dabas vai cilvēka radīto formu, uz ģeometrisko formu. Ornamentu figūrās plaši sastopami dažāda veida krusti, piecstaru, sešstaru un astoņstaru zvaigznes, skujiņas, līklocis, aplis, pusaplis, rombi u. c. Mitoloģijā tās ir Dieva zīmes (Dievs), citu dievību zīmes (Māra, Laima, Pērkons, Jumis, Ūsiņš), debess parādības (Saule, Mēness, Zvaigznes), ar aizsauli saistītās jeb htoniskās¹³ zīmes (Zalktis) u. c. Jāatceras, ka senatnē zīmēm bija simboliska jēga, tās nereti saistīja ar maģisku spēku – aizsardzību pret dažādām negatīvām ietekmēm (lietuvēna krusts), dievību labvēlības un svētības nodrošināšanu (zvaigzne jeb auseklis, Laimas slotiņa), auglības veicināšanu (Jumja zīme). Laika gaitā vairumam palikusi rotājošā funkcija, kuras mitoloģisko vai simbolisko skaidrojumu darinātāji vai lietotāji vairs neatceras un nemin, tiek nosaukts tikai apzīmējums, ko ģimenes vai sādžas ietvaros lieto intervētā persona. Daļa zīmju atklāj to sinkrētisko dabu, kā, piemēram, krusts – bijis zināms un sastopams kā pie senajām tautām, senajiem mitoloģiskajiem priekšstatiem, tā pielāgots jaunajam – kristīgajam pasaules redzējumam, saplūstot arī funkcijām – vairumā gadījumu krusta zīme tiek tulkota kā aizsardzības un svētības zīme gan folklorā, gan kristietībā.

Senatnē ornamenti strukturē telpu un veic maģisko funkciju, bet laika gaitā kļūst vairs tikai par estētisku elementu glītam noformējumam. Rotājošajam rakstam pārsvarā ir tipiska simetrija un līdzsvars, ritmiskums, tā veidošanā izpaužas kā zināmas sistēmas likumības, tā darinātāja radošās spējas. Lietotāju apziņā tās bija sakrālas zināšanas, ar kuru palīdzību varēja ietekmēt kādus procesus labvēlīgi vai tieši pretēji – virzīt uz negatīvu iznākumu, šāds ieskaits piemērojams ugunskrusta virzienam – uz labo vai uz kreiso pusi.

1. att. Tamborēts ērģeļu pārklājs ar greznu Austras koku Stirnienes baznīcā, darināts 20. gadsimta 70.–80. gados. Foto: Ieva Zepa, autores privātais arhīvs.

¹³ Htonisks – attiecināms uz zemes un pazemes iemītniekiem; zemes un pazemes dievībām un gariem; tāds, kas mīt zemē vai pazemē.

Stirnienes draudzē 20. gadsimtā lūgšanu stūrīšos (Krasovska 2023, Priževote 2008, Vaivode 1996 u. c.) sedza baltos darbus – smalki izstrādātus tīkla un rišeljē tehnikā; krāsainus izšuvumus klājdūrienā vai krustdūrienā ar ģeometriskajiem ornamentiem, kur rakstu zīmēs rodami krusti (slīpais un taisnais), zvaigznes, jumis, skujiņa, liklocis, vertikālais un horizontālais pusaplis, aplis, rombi u. c. Intervētās personas rāda izšuvumus ar vispārīgiem ziedu motīviem, dažkārt ar kristīgo simboliku – krustu, vīnogām, liliju ziediem. Sastopamas baltas tamborētas sedziņas, kurās rodami ģeometriskā ornamenta elementi (1. att.), tāpat nelielas austas linu sedziņas – parasti baltas, ar ieaustām simetriskām svītrām vai nelielu raksta joslu galos. Līdzīgu ainu Varakļānu apkaimē apraksta novada kultūrvēstures pētnieks Jānis Broks (1919–2007):

“Bogōtōkōs mōjōs, kur bez gultom, golda un drēbu skapa voi skreines beja veļ taida mēbele kai kumūde, krucifiksam dažkōrt beja vīta uz tōs. Krysts nikod natika lykts iz kailas kumūdes, bet uz lelōkas voi mozōkas sagas, dažreiz tei beja izšyusteita bogōtim latviskim rokstim, cytu reizi tamburāta” (Broks 1981, II, 676).

Sedziņas mājas lūgšanu vietā vai sādžu krucifiksa namiņos tika bieži mainītas ne aiz pārlietas netīrības, bet paužot mīlestību uz Dievu, dāvējot labāko un skaistāko, kā arī cildinot saimnieces darba tikumu. Kādā mājā zem krucifiksa paklātā sedziņa nav bijusi gana labi izgludināta, to kaimiņu sievas nopēlušas: “Kai gūs [govs] gramūklis” (Vaivode 2018).

Visos Latvijas reģionos sens ieradums ir rotāšana ar papīru, ko jau 19. gadsimtā piemin vācbaltiešu cilmes teologs un valodnieks Augusts Bīlenšteins, aprakstot, ka istabas rotājumos izmantoja krāsainu papīru, ēvelskaidas, putnu spalvas (Bīlenšteins 2007, 417). Vēl 20. gadsimta beigās vecās lauku mājās var sastapt svētbilžu kaktus, kur plauktiņš noklāts ar balta papīra loksni, kurā iegrieztas simetriskas figūras [rombiņi, aplīši], gar malu bārkstis vai ieapaļi robiņi;¹⁴ ziemas periodā vāzē ir kreppapīra puķes, izlocītas no papīra un salvetēm (Bernāne 2023; Putriča 2022), pat no krāsainām plastmasas mapītēm izgrieztas puķes, kas piestiprinātas pie kokteiļsalmiņiem kātiņu vietā (Eiducāne 2023). Vēlāk, jau 21. gadsimtā atsevišķos gadījumos parādās rūpnieciski ražotas mākslīgās puķes, plastmasas zaļumu vijas, arī Ziemassvētku eglīšu elektriskās virtenes (Eiducāne 2023).

20. gadsimta otrajā pusē Latvijā valda padomju okupācijas režīms, kam raksturīga materiālisma un ateisma ideoloģija. Atbilstoši šiem ieskatiem tiek veidota jaunā padomju cilvēka domāšana un dzīvesveids, tiek noliegtas gan kristīgās, gan nacionālās vērtības, iznīcināta iepriekšējā saimnieciskā sistēma, notiek piespiedu nacionalizācija un kolektivizācija, represijas, kam ir tālejošas sekas kā indivīdu personīgajā dzīvē, tā nācijas eksistencē kopumā.

¹⁴ Līdzīgs rotāšanas ieradums aprakstīts Andrupenes pagastā u. c. (Pāvuliņa 1931, 110–111).

2. att. Parastā liturģiskā laika altārsega (lietota no abām pusēm) Stirnienes draudzē, austa Stirnienē 20. gadsimta 60. gados. Ornamentā izmantots Mēness krusts, skujiņa un Laimas slotiņa. Zvaigžņu deķa variācija. Foto: Ieva Zepa, autores privātais arhīvs.

Autorei, atceroties gan savu bērnību 80. gados, gan intervējot iedzīvotājus un uzklausot dzīvesstāstus Latgalē, ir pamats domāt, ka pietiekami liela daļa cilvēku šeit uzticami glabāja kā nacionālās, tā kristīgās vērtības. Dažkārt tas notika neapzināti, rīkojoties intuitīvi, atklājoties kā audzināšanas rezultāts, kas nodots no paaudzes paaudzē. Citkārt – prasot personīgo drosmi, vēl kādā reizē – lavierējot starp politisko varu un oficiālo Baznīcas nostāju (piemēram, attiecībā uz tautas simboliku kā zināmu bīstamu elementu, ko no dažādiem rakursiem var uzlūkot kā nacionālisma vai pagānisma izpausmi), arī ziedojot laiku, personīgos materiālos līdzekļus un darbu (piemēram, gatavojot tautastērpus baznīcu procesijām vai liturģiskās drēbes) (skat. 2. att.).

Varakļānu draudzes Silinīku sādžā Anna Zepa atminas par 20. gadsimta 50. gadiem: “[..] Aglyunis bazneica pēc kara beja izpūsteita, aizbraucem iz atlaidom¹⁵ – a oltori pliki, nabeja tī nikaidu oltora deču, vyss sadedzs kara gunī. I tai mes Silinīku i Grozu dzeraunis sīvys sarunōjom – tei tok myusu bazneickunga Aļoza Broka bazneica. Sagudrōjom, sasasvīdem, sapērkom dīgus i izaudem vysim 16 oltorim šmukus dečus tautiskā rokstā. Naz voi vel ira koč vīns dzeivs, itys tok beja ņiule kaidi 70 godi atpakaļ” (Zepa 2023). Grūti spriest, kāds bija konkrētais “tautiskais raksts”, taču baznīcas tekstilijās atpazīstama ieausta mitoloģiskā Dieva, Māras, Laimas zīme, krusti, skujiņa u. c. (skat. 3. att.). Uzdodot jautājumu intervētajām personām, kādēļ izvēlēta kāda no zīmēm vai ornaments, visos gadījumos sekoja atbilde, ka “vērūs, kai šmukōk”, “kas ar kū lobōk atpas [sader], tū salyku”. Jautājot par zīmju nosaukumiem un nozīmi, tiek saukts uzskaitījums: “ite jumeits, Mōrys krysts, krysts, sleipais krysts, zvaigzneite voi

¹⁵ Atlaidas – katoļticīgā tauta Latgalē tā dēvē dievkalpojumus, kuros par aktīvu dalību, izpildot Baznīcas noteikumus, var saņemt pilnīgas vai daļējas atlaidas – laicīgā soda atlaišanu par grēkiem (Rubulis 1990, 19–20).

ausekleits, sauleite, skujeņa, Saulis kūks”, bet ne reizi netiek pieminēta vai skaidrota simboliskā vai mitoloģiskā nozīme.

3. att. Parastā liturģiskā laika altārsegas fragments, darināts 20. gadsimta 50. gadu sākumā.
Tautas ģeometriskā ornamenta un kristīgās simbolikas apvienojums.

Foto: Ieva Zepa, autores privātais arhīvs.

Pēc Otrā pasaules kara, kad arī Stirnienes baznīca bija stipri izpostīta, draudzes sievas pēc kolhoza un mājas darbiem pulcējās draudzes mājā jeb plebānijā, lai vakaros petrolejas lampas gaismā kopā darinātu baznīcai nepieciešamās tekstilijas. Krustdūrienā uz pašautas linu pakulu maisa drēbes izšuva paklāju pie centrālā altāra 4 x 6 m un divus mazākus 3 x 4 m pie sānu altāriem. Vidū augu motīvs – liliju ziedi, malu izšuvumā un apaudā – ģeometriskā ornamenta elementi. Līdzīgā stilistikā un saskaņotā vīnsarkanā tonī austas arī Kristus Dzimšanas svētku jeb Ziemassvētku liturģiskajā laikā lietotās altārsegas. Dominējošās kompozīcijas sadalījuma līnija atgādina simetriski variētu Dieva un Māras zīmi.

Šujot paklāju, dziedātas tautasdziesmas, pārrunāts par baltām un nebaltām dzīves dienām, par vieglajiem meitas un sūrajiem sievas gadiem. Helēna Mestere kādā vakarā stāstījusi par savām kāzām: “Mōseņis meilōs, kōzu vokorā doncōju jau ar sovū veiru, valcīrejam i grīžam danci. Radzu kai cytys meitys ar taidu kai skaudeibu iz maņa verās, a as kai dabasūs beju. Ūtrā reitā pīzacēlem pēc kōzu nakts, mōseņys meilōs, ko as jyus soku – tai i nūdūmōju – kodā elnē asu tykuse” (Vaivode 2018). Baznīcas tekstiliju izgatavošanā piedalījās Helēna Vaivode, Helēna Mestere, Genovefa Putriča, Veronika Ozoliņa, Veronika Slūka, Marija Slūka, Bārbala Vilkausa (“Posta Baiba”) un daudzas citas. Kuras nevarēja līdzēt ar darbu, atbalstīja materiāli.

Daudzās Latgales baznīcās tautiskās jostas izmantotas pie zvana, kurš atrodas pie sakristejas durvīm un kuru iezvana, uzsākot dievkalpojumu. Atašienes, Barkavas, Rikavas u. c. baznīcās ar tautisko segu apsedz koka paliktni, uz kura novieto bērēs zārku. Pat spilvens, uz kā biktskrēslā sēž priesteris (jo vairums baznīcu nav

apkurināmas), izšūdināts ar ornamentiem. Krāsu izvēli noteica gan rokdarbnieces iekšējā izjūta un gaume, temperaments, arī izglītība, gan praktiski apsvērumi – kādi materiāli (diegi, dzijas, audumi) un kādās krāsās (nereti netipiski košās, ne tā saucamajās “latviskajās” krāsās¹⁶) bija pieejami deficīta laikos.

Pēc liturģiskajiem priekšrakstiem priesteris pirms dievkalpojuma sakristejā simboliski mazgā rokas. Stirnienes baznīcā bīskapa vizitācijās roku slaucīšanai izmantots īpaši smalki austs balts dvielis, kur saausts lins ar zīda diegu, vizuāli radot spoža baltuma un mirdzuma efektu. Ikdienā izmantots linu dvielis ar Stirnienes pusei raksturīgo krāsaino ieaudumu. Dvieļu ornamenta pamatā ir galdiņš – četrstūra forma, “kas dažādās kombinācijās ieausts, simbolizēja pasauli tās veselumā” (Kursīte 2008, 196). Šāds dvieļa paraugs ar identisku musturu atrodams arī 20. gadsimta 20. gados folkloras ekspedīcijas laikā savāktajos etnogrāfiskajos materiālos. Ieaustais krāsainais diegs papildina drelli¹⁷ austo dvieli, raksts izkārtots simetriski. Dvieļu galos tamborētas trijstūrveida apakšmalas formas (gludās un kāpnīšveida) mežģīnes¹⁸ (Barševska 2012, 46) ar zvaigznītes, krustiņa un līkloča ģeometriskā ornamenta pamatelementiem.

Adventa un Gavēņa laikā, kad Baznīcā liturģiskajās drēbēs un noformējumā tiek izmantota violetā krāsa, Stirnienes baznīcā arī 21. gadsimtā altārus apsedz ar mēli zilām vilnas altārsegām, ko rotā zeltaini dzeltenī raksti – Jumis, dubultkrusts (saukts arī par akas zīmi), papildinot ar citām līnijām. No attāluma rodas vizuāla šķietamība, ka altāri ir pārklāti ar arheoloģiskā tērpa villainēm, kurās iestrādāti bronzas elementi (skat. 4. un 5. att.). Stāsts par šīm altārsegām no ilggadējās baznīcas saimnieces Helēnas Vaivodes atmiņām: “Pēckarā bazneiceņa beja apdaguse, plyka i naboga. Vel koč kai sašyvom boltūs oltora dečus, a tymsūs nabeja. I tod myusim ar mōsom vīns radne [radinieks] nu ōrzemem atsyuteja šmuki zyly vylnys drēbi deļ zīmys mēteļu. A mes ar mōsom sasprīdem – voi ta mes plykys voi bosys paliksem, i sašyvom bazneiceņai Gavēņam tymsōs oltorsagys, tī vaira vajaga” (Vaivode 2018).

¹⁶ Latviskās krāsas – 20. gadsimta 30. gados valsts mērogā mākslinieku un rokdarbu speciālistu rokdarbniecēm ieteiktās krāsas. Nacionālās ideoloģijas vadlīnijās par latviskajām bija atzītas brūnā, zaļā, dzeltenā krāsa dažādos toņos, iesakot izvairīties no slāvu tautām raksturīgajiem spilgto krāsu kontrastiem.

¹⁷ Drellis – aušanas paņēmiens, kur auduma pamatu un rakstu veido divu sējumu savienojums; arī šādā paņēmienā austs audums.

¹⁸ Plašāk skat.: Barševska, Z. (2012) *Latgales rotātie dvieļi 20. gadsimtā*. Daugavpils: Saule.

4. att. un 5. att. Adventa un Gavēņa laika altārsegas fragments, darināts 20. gadsimta 60. gados. Foto: Ieva Zepa, autores privātais arhīvs.

Latgales dievnamos, bet it īpaši “pi obrozim” mājās vai pie sādžu krucifiksiem ieraugām pārsteidzoši solidāri apvienotu ģeometrisko ornamentu un ar kristietības starpniecību ieviesto stilizēto augu ornamentu, kā arī pašu kristīgo simboliku – krustu un biķeri. Reliģiju pētnieks Valdis Tēraudkalns (1964) norāda, ka kristietībai būtu jācenšas mazināt sašķeltību kā indivīda iekšējā būtībā, tā sabiedrībā un jāveicina savstarpēji respektējoša, dialoga meklējumi sabiedrībā, kur pastāv viedokļu plurālisms un dažādi dzīvesveidi, nevis jāuztver atšķirīgo pasaules skatījumu iesaistīšana dialogā kā kristīgās vērtības apdraudošs sinkrētisms (Tēraudkalns 1999).

Atskatoties uz 20. gadsimta 90. gadiem, jāatceras, ka tika dibinātas folkloras kopas, sabiedriskajās telpās tika izvietoti auseklīši un cita veida ornamentēti dekora piederumi kā latviskuma zīmes. Tajā pašā laikā aktivizējās arī kristīgo vērtību piekritēji, apzinot kristīgās tradīcijas. Daudzviet Latgalē, arī Atašienē, Barkavā, Stirnienē, Varakļānos folkloras kopās dziedāja tās pašas baznīcas kora dziedātājas. Tautastērps bija goda apģērbs kā koncertā, tā sagaidot bīskapu, kurš padomju okupācijas laikā īstenoto antirelīģisko ierobežojumu dēļ piecdesmit gadus nebija vizitējis Stirnienes draudzē (skat. 6. att.).

6. att. Bīskapa Jāņa Pujata vizitācija Stirnienes baznīcā (1993). Aiz bīskapa draudzes kora un arī pagasta folkloras ansambļa dziedātājas Jokstu Ģele, Kassalīšu Tekle, tālāk aktīva draudzes locekle Vašku Brone (no kreisās). Foto: Konstantīns Priževovs, autores privātais arhīvs.

Zīme ir vizuālā valoda, viens no veidiem, kā cilvēks var komunicēt ar pasauli, atklājot savu pasaules redzējumu, savas saknes un identitātes kodu. Ar zīmi ietekmē un caur zīmi ietekmējas. Stirnienes apkaimē lietuvēna krusts kā aizsardzības zīme vēl atrodams senākajās koka celtnēs. 2023. gadā, izbūvējot jaunas mājas pamatus, to stūros iezīmēts slīpais krusts. Uz jautājumu – kādēļ, seko vienkārša un stabila atbilde: “Tai jūdora” (Dienasgrāmata 2023).

Vairākām tekstilijām, kas darinātas un izmantotas baznīcā, ir savs stāsts – tās darinātas kā dāvinājums baznīcai, pateicība vai lūgums Dievam vai piemiņas velte. Varakļānu dekāns Antons Boldāns (1930–2016), kurš no 1990. līdz 1997. gadam apkalpoja arī Stirnienes draudzi, stāstīja: “Vīna jauna meita maņ padōvynōja rokstainus cymdus – iz malna skaists [sarkans] mustris. I saceja – tu maņ lobu veiru izlyudz” (Dienasgrāmata 1996). Kopumā vērtīgākās informācijas sniedzēji ir vietsēži (William, Craith, Kockel 2015) – indivīdi, ģimenes un dzimtas, kas ilgstoši dzīvo vienā teritorijā un kas tradīcijas un vēstījumus glabā un nodod tālāk. Ikkatrs dzīvesstāsts ir svarīga liecība, ar ko atklāt sociālās grupas pieredzi dažādību un katra individuālā dzīvesstāsta vietu kopējā kultūrā (Samuel, Thompson 1991, 2).

Pētījuma veikšanas laikā valdošais pāvests Francisks (Franciscus, 1936–2025) norāda uz evaņģelizācijas balstīšanos vietējā kultūrā, uzsverot, ka “tas ir veids, kā pieņemtā ticība iemiesojas kultūrā un tiek nodota tālāk” (Francisks 2013, 125). Izskan mudinājums sargāt saknes (Francisks 2019, 33), kā risinājums kultūru sadursmes problemātikai tiek piedāvāts aicinājums uz dialogu un sadarbību, kas neapdraud

identitāti, bet gan to bagātina (Francisks 2019, 37). Pāvests [attiecinot uz Amazones]¹⁹ evaņģelizējamo tautu pirmiedzīvotāju kultūru, vedina uz domu, ka šī kultūra ietver dievišķu gudrību (Francisks 2019, 32). Pēc tā vadoties, priesteris Pēteris Skudra (1990) norāda, ka šie principi ir attiecināmi arī uz Latvijas kultūrvidi, kuras daļa ir tās folklorā (Skudra 2025, 23–24). Priesteris Andris Vasiļevskis (1977) priekšlasījumā Mineapolises latviešu draudžu ekumeniskajā vakarā²⁰ atklāj arī uz Stirnienes draudzi attiecināmu skatījumu, kā “sadzīvo senču dzīvesziņa ar kristīgo garīgumu, kas baznīcu izgaismo, un laužoties caur prizmu (tautu) rada unikālu baznīcas krāsu un toni, kādu tikai šī tauta vai nācija spēj tai piešķirt” (Vasiļevskis 2015). Visbeidzot intervijā par Ziemassvētku tradīcijām etnomuzikologs Valdis Muktupāvels (1958) kodolīgi rezumē: “Baznīca un tautas ieražas – viss ir apvienojies un ir bijis viens veselums. Līdz ar to no etniskās kultūras viedokļa mēs redzam, ka kristietība ietilpst latvietībā, respektīvi kristietība un latvietība nav savstarpēji izslēdzošas, bet ir viens veselums” (Muktupāvels 2024, 13).

Rakstā iespējams tikai ieskicēt daļu no Stirnienes apkaimes sakrālās telpas (lūgšanu vieta privātajā telpā un Stirnienes Romas katoļu baznīca kā publiskā telpa) un tajā izmantotos ornamentus un to elementus, kas galvenokārt atrodami tekstilijās. Plašāks pētījums ļautu uzlūkot arī ceļmalu krucifiksus un lūgšanu namiņus, kapsētas, kas tad arī aptvertu izpētes objektu sarakstu, jo šajā apvidū vairākus gadsimtus valdošā katoliskā tradīcija ir atstājusi stabilu izpratni par sakrālo kā nesaraujami saistītu ar kristīgo pasaules redzējumu. Tālāku pētījumu rezultātā šīs specifiskās iezīmes varētu plašāk attiecināt uz Latgales katoļticīgajiem iedzīvotājiem kopumā.

Kaut arī sinkrētisms kā termins ir ļoti vispārīgs un ietver pretrunas (Droogers 1989, 13–15), nepieciešams precizēt, ka Stirnienes draudzē novērojamais sinkrētisma process ir raksturojams kā katolicisma un pirmskristīgo priekšstatu neapzināta ilgtermiņa mijiedarbība, kurā abi šie elementi nekonfliktē – rotājošā raksta zīmju, ticējumu un tautas paražu inkorporēšana ticībā, kā arī katolisko objektu un sakramentāliju lietošana veidos, kurus iedvesmo latviskās tradīcijas, netiek uzskatīta par zaimojošu, tieši otrādi – par neatdalāmām daļām, kuras viena otru papildina un bagātina.

Lai arī rokdarbos sastopamas senās rakstu zīmes, to izmantošana darinātāju apziņā saistīta ar estētisku daili apvienojumā ar dziļu ticību un mīlestību uz Dievu, lai piepildītu katolisko aicinājumu labāko dāvēt Visaugstajam. Tādējādi var secināt, ka dievnamu un mājas lūgšanu vietu tekstiliju rotājumos klātesošie ģeometriskie ornamentu ir vairs nedz maģiskās un senās pirmskristīgās sakrālās informācijas nesēji, bet to darinātāju skaistuma izjūtas izpausme. 21. gadsimtā šajā jomā svarīgākais ir saglabāt senos artefaktus, novērtējot to kultūrvēsturisko bagātību, un turpināt darināt

¹⁹ Amazones reģionam veltītā Bīskapu sinode (2019).

²⁰ Ekumēniskais garīgais vakars Celsmes dienu ietvaros St. Paulas evaņģēliski luteriskajā draudzē 2015. gada 15. oktobrī Mineapolē (ASV).

jaunos tautas mākslas priekšmetus, izmantojot talantus, prasmes, zināšanas un saglabājot tradīciju nākamībai.

Avotu un literatūras saraksts

Bernāne, Antoņina. Dzīvesstāsta intervija. Ierakstīja Ieva Zepa Preiļu novada Sīļukalna pagasta Čaunānu sādžā 2023. gada 14. martā. Ieraksts (155 minūtes, latgaliešu valodā) glabājas autores privātajā arhīvā.

Dienasgrāmata (1990–2025). Glabājas autores privātajā arhīvā.

Draudzes reģistrācijas dokumenti. Stirnienes sv. Laura draudzes arhīvs. Glabājas Stirnienes sv. Laura Romas katoļu baznīcā.

Eiducāne, Veneranda. Dzīvesstāsta intervija. Ierakstīja Ieva Zepa Preiļu novada Sīļukalna pagasta Pelšu-Zlēmešu sādžā 2023. gada 25. janvārī. Ieraksts (72 minūtes, latgaliešu valodā) glabājas autores privātajā arhīvā.

Grudulis, Jānis. Atmiņu stāstījums par bērnību Stirnienes Čaunānu sādžā. Pierakstīja Ieva Zepa Riebiņu novada Sīļukalna pagasta Teilānu sādžā 2019. gada 19. janvārī. Pieraksts (7 lpp., latgaliešu valodā) glabājas autores privātajā arhīvā.

Krasovska, Veronika. Dzīvesstāsta intervija. Ierakstīja Ieva Zepa Preiļu novada Sīļukalna pagasta Kapinīku sādžā 2023. gada 25. janvārī. Ieraksts (117 minūtes, latgaliešu valodā) glabājas autores privātajā arhīvā.

Priževoite, Genovefa. Stāstījums par Stirnienes apkaimi. Pierakstīja Ieva Zepa Madonas rajona Varakļānu pagasta Stirnienē 2008. gada 3. jūlijā. Pieraksts (4 lpp., latgaliešu valodā) glabājas autores privātajā arhīvā.

Putriča, Genovefa. Dzīvesstāsta intervija. Ierakstīja Ieva Zepa Preiļu novada Sīļukalna pagasta Putriču sādžā 2022. gada 19. aprīlī. Ieraksts (150 minūtes, latgaliešu valodā) glabājas autores privātajā arhīvā.

Vaivode, Helēna. Stāstījums par Stirnienes baznīcu, draudzi, tradīcijām. Pierakstīja Ieva Zepa Madonas rajona Varakļānu pagasta Stirnienē 1996. gada 1. un 2. novembrī. Pieraksts (12 lpp., latgaliešu valodā) glabājas autores privātajā arhīvā.

Vaivode, Helēna. Stāstījums par Stirnienes apkaimi. Pierakstīja Ieva Zepa Varakļānu novada Varakļānu pagasta Stirnienē 2018. gada 14. un 15. janvārī. Pieraksts (16 lpp., latgaliešu valodā) glabājas autores privātajā arhīvā.

Vilkaušs, Imants. Dzīvesstāsta intervija. Ierakstīja Ieva Zepa Preiļu novada Sīļukalna pagasta Jaungaiļu sādžā 2024. gadā 18. novembrī. Ieraksts (171 minūte, latgaliešu valodā) glabājas autores privātajā arhīvā.

Zepa, Anna. Stāstījums par apkaimes tautas un baznīcas tradīcijām. Pierakstīja Ieva Zepa Varakļānu novada Varakļānu pagasta Silinīkos 2023. gada 12. martā. Pieraksts (5 lpp., latgaliešu valodā) glabājas autores privātajā arhīvā.

Adams, T. (2021) The Art of Autoethnography. Publiska lekcija. *Educational Research* – Lancaster University. <https://youtu.be/2-CyUBLhk6Q?si=jFcZd5OzgO8MjtPL> (27.12.2024).

Adams, T. E., Holman, J. S., Ellis, C. (2022) *Handbook of Autoethnography*. Tony E. Adams, Stacy Holman Jones, Carolyn Ellis, eds. New York: Routledge. 564 p.

- Barševska, Z. (2012) *Latgales rotātie dvieļi 20. gadsimtā*. Daugavpils: Saule. 138 lpp.
- Beitnere, D. (2008) Dzīves robežsituāciju stāsti Vārkavas ekspedīcijas materiālos. Grām.: Kursīte, J. un Stauga, J., sast. *Vārkava: Tradicionālā kultūra un mūsdienas*. Rīga: Madris. 146.–156. lpp.
- Bīlenšteins, A. (2007) *Latviešu koka iedzīves priekšmeti*. Rīga: Jumava. 488 lpp.
- Brastiņš, E. (1923) *Latviešu ornamentika. Elementi*. Rīgā: “Vālodzes” apgādība. 91 lpp.
- Broks, J. (1981) *Klōnu pusē. Īskots Varakļōnu apvyda vēsturē leidz 1980. godam. I–II daļa*. Manuskripts. 820 lpp.
- Boylorn, R. M., Orbe, M. P., eds. (2014) *Critical Autoethnography: Intersecting Cultural Identities in Everyday Life*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315431253> (27.12.2024).
- Cakuls, J. (1997) *Latvijas Romas katoļu draudzes*. Rīga: Rīgas Metropolijas kūrīja. 780 lpp.
- Chang, H. (2008) *Autoethnography as Method*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315433370> (27.12.2024).
- Celms, V. (2007) *Latvju raksts un zīmes*. Rīga: Folkloras informācijas centrs. 272 lpp.
- DeMarinis, V. (2014) Syncretism. In: Leeming, D. A., eds. *Encyclopedia of Psychology and Religion*. Springer, Boston: MA. https://doi.org/10.1007/978-1-4614-6086-2_679 (28.12.2024).
- Droogers, A. (1989) Chapter 1 Syncretism: The Problem of Definition, the Definition of the Problem. In: *Dialogue and Syncretism*. Leiden, The Netherlands: Brill. https://doi.org/10.1163/9789004669918_003 (28.12.2024).
- Eliade, M. (1996) *Sakrālais un profānais*. Rīga: Minerva. 189 lpp.
- Franciskus. (2013) *Apostolisches Schreiben Evangelii Gaudium*. https://www.vatican.va/content/francesco/de/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_20131124_evangelii-gaudium.html (20.02.2025).
- Franciskus. (2019) *Schlussdokument. Amazonien. Neue Wege für die Kirche und für eine ganzheitliche Ökologie*. <http://secretariat.synod.va/content/sinodoamazonico/en/documents/schlussdokument-amazonien--neue-wege-fuer-die-kirche-und-fuer-e.html> (25.02.2025).
- Franciskus. (2020) *Nachsynodales Apostolisches Schreiben Querida Amazonia*. https://www.vatican.va/content/francesco/de/apost_exhortations/documents/papa-francesco_esortazione-ap_20200202_querida-amazonia.html (25.02.2025).
- Gerring, J. (2017) *Case Study Research: Principles and Practices*. Cambridge, UK: Cambridge University Press, 279 p.
- Howes, C. (2020) Life Writing. *Oxford research encyclopedia*. <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780199799558/obo-9780199799558-0151.xml> (03.09.2023).
- Jurgens, K. (1934) *Mana vectēva nostāsti. No mūsu tautas dzīves*. Rīga: A. Gulbja apgāds. 151 lpp.
- Kraukle, D. (2014) *Ornaments*. Rīga: Zvaigzne ABC. 40 lpp.

- Krūmiņš, A. (2003) *Latgales koka baznīcas*. Rīga: SIA "J.L.V." 248 lpp.
- Kučinskis, S. (1981) Latvijas zemju katoļu draudžu attīstība un kultūra pēc reformācijas. *Dzimtenes kalendārs 1982. gadam*. Västerås, Sweden: apgāds Trīs rozes. 57.–177. lpp.
- Kursīte, J. (2008) *Sfumato nesfumato*. Rīga: Madris. 264 lpp.
- Kursīte, J. (2017) Sakralitātes jeb svētuma uztvere mūsdienās. Grām.: *LZA Vēstis A daļa*. http://archive.lza.lv/LZA_VestisA/70_1/9_Janina%20Kursite.pdf (12.12.2022).
- Lasmane, S. Svētuma identitāte un komunikācija. Grām.: *LZA Vēstis A daļa*. http://archive.lza.lv/LZA_VestisA/70_1/4_Skaidrite%20Lasmane.pdf (12.12.2022).
- Latvijas pagasti, I–II. Enciklopēdija*. (2001–2002). Rīga: A/S Preses nams.
- Likums par Latvijas teritorijas iedalīšanu apriņķos. *Likumu un Ministru kabineta noteikumu krājums Nr. 11 (03.07.2024)*. Rīga: Valsts tipogrāfija. [https://periodika.lndb.lv/periodika2-viewer/?lang=fr#panel:pa|issue:1112087|article:DIVL118|query:un%20likumu%20Likums%20par%20Latvijas%20teritorijas%20iedal%C3%AD%C5%A1anu%20apri%C5%86%C4%B7os%20\(03.07.1924\)](https://periodika.lndb.lv/periodika2-viewer/?lang=fr#panel:pa|issue:1112087|article:DIVL118|query:un%20likumu%20Likums%20par%20Latvijas%20teritorijas%20iedal%C3%AD%C5%A1anu%20apri%C5%86%C4%B7os%20(03.07.1924)).
- LLVV *Latviešu literārās valodas vārdnīca, sēj. 62*. (1987) Rīga: Zinātne. 525.–528. lpp.
- LTD *Latvju tautas daiņas, I*. (1928) Prof. J. Endzelīns, red., R. Klaustiņš, sakārt. Rīga: Literātūra. 899 lpp.
- Lynch, G. (2007) *The New Spirituality. An Introduction to Progressive Belief in the 21 Century*. London, New York: I. B. Tauris. 224 p.
- Lynch, G. (2012) *The Sacred in the Modern World: A Cultural Sociological Approach*. London, New York: I. B. Tauris. 192 p.
- Muktupāvels, V. (2024) Latviskos Ziemsvētkus meklējot. *Svētdienas Rīts*. Decembris 2024 (12). Rīga: LELB. 12.–15. lpp.
- Pāvuliņa, Kr. (1931) Pušķi un pušķojumi tautas tradīcijās. Grām.: *Latvju tautas daiņas, VIII*. Rīga: Literātūra. 103.–145. lpp.
- Puisāns, T. (1997) *Vēstures mozaīka*. Rēzekne: Latgales kultūras centra izdevniecība. 378 lpp.
- Rubenis, A. (1989) *Senās zīmes un simboli*. Rīga: Rep. mākslas mācību ietāžu metodiskais kabinets. 59 lpp.
- Rubulis, A. (1990). *Katoļu rokasgrāmata*. Luvēna: Gaisma. 316 lpp.
- Samuel, R., Thompson, P. (1991) Introduction. In: *The Myths We Live By*. Raphael Samuel and Paul Thompson, eds. London and New York: Routledge. Pp. 1–22.
- Skudra, P. (2025) *Latvijas kristiešu viedoklis par kristietības un folkloras attiecībām pāvesta Franciska apustuliskā pamudinājuma "Querida Amazonia" gaismā*. Maģistra darbs. Rīga: Rīgas Augstākais reliģijas zinātņu institūts. 58 lpp.
- Stewart, C., Shaw, R. (1994) Introduction. In: *Syncretism/Anti Syncretism*. London: Routledge. Pp. 1–26. <https://doi.org/10.4324/9780203451090> (27.12.2024).
- Stake, R. E. (1995) *The art of case study research*. London: SAGE Publications. 192 p.
- Strods, H. (1996) *Latvijas Katoļu Baznīcas vēsture (1075.–1995.)*. Rīga: Poligrāfists. 386 lpp.

Šķiņķis, P. Administratīvi teritoriālais iedalījums Latvijā. *Nacionālā enciklopēdija*. <https://enciklopedija.lv/skirklis/22981> (23.04.2022).

Tēraudkalns, V. (1999) Postmodernisma izaicinājums kristietībai. *LZA Vēstis A daļa*, Nr. 04-05-06. Rīga: LZA. 89.–95. lpp.

The Editors of Encyclopaedia Britannica. Religious syncretism. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/topic/religious-syncretism> (28.12.2024).

Vasiļevskis, A. (2015) Referāts. Baznīca – dimants, tauta – šķautne, Svētais Gars – gaisma. Ekumēniskais garīgais vakars Celsmes dienu ietvaros St. Paulas ev. lut. draudzē 2015. gada 15. oktobrī, Mineapole (ASV). St. Paulas katoļu draudzes priekšnieka Jāņa Dimanta vēstule. *Zinotājs*, Nr. 79: 2 lpp.

William, L., Craith, M. N., Kockel, U. (2015) *A Companion to Heritage Studies*. Wiley Online Library, 597 p.

Ziņas par autoriem / Authors

Una Bērente

Mg. hist.

Latvijas Etnogrāfiskā brīvdabas muzeja Etnogrāfijas departaments

berenteuna@gmail.com

Haralds Bruņinieks

Mg. hist.

Daugavpils Universitāte

haraldsbruninieks@gmail.com

Maria Grinavica

Mg. sc. soc.

Guljelmo Markoni Universitāte (Itālija), biedrība "UENPD"

grinavicam@gmail.com

Gintautas Jakštys

Dr. art.

Ģenerāļa Jona Žemaiša Lietuvas militārā akadēmija

gintautasjakstys@gmail.com

Audronė Janužytė

PhD

Mikola Romera Universitātes Politisko zinātņu institūts (Lietuva)

audrone_januzyte@mruni.eu

Juris Jefuni

Mg. theol.

Latvijas Kristīgā akadēmija

balticsymphony@gmail.com

Diāna Krasnova

Mg. sc. soc.

Stokholmas Universitāte (Zviedrija), biedrība "UENPD"

dianakrasnovak@gmail.com

Ināra Mukāne

Mg. sc. soc.

Daugavpils Universitāte

i.mukane07@gmail.com

Baiba Pazāne

Mg. hist.

Latvijas Universitāte

baiba_pazane@inbox.lv

Irēna Saleniece

Dr. hist.

Daugavpils Universitāte

irena.saleniece@du.lv

Galina Sedova (māsa Jevfrosīnija)

PhD

Latvijas Pareizticīgā Baznīca

ort.loza@gmail.com

Arnis Slobožanins

Mg. hist.

Daugavpils Universitāte

arnis.slobozanins@inbox.lv

Kaspars Strods

Mg. arhiv.

Latvijas Kara muzejs

kaspars.strods@karamuzejs.lv

Michal Šimáně

PhD

Mendēļa Universitātes Mūžizglītības institūts (Čehija)

simane@mendelu.cz

Linas Venclauskas

Dr. hist.

Vītauta Dižā Universitāte (Lietuva)

linas.venclauskas@vdu.lt

Ieva Zepa

Mg. philol.

Latvijas Universitāte

ievazepa.organist@gmail.com

• • • • •

Daugavpils Universitātes Akadēmiskais apgāds “Saule”

Izdevējdarbības reģistr. apliecība Nr. 2-0197.

Vienības iela 13, Daugavpils, LV–5401, Latvija